

ADABIYOT

**UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING
5-SINF UCHUN DARSLIK**

Uchinchi nashr

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2020

S. AHMEDOV, B. QOSIMOV,
R. QO'CHQOROV, SH. RIZAYEV

Mas'ul muharrir
NUSRATULLO JUMAXO'JA, filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

M.VALIYEVA – Yunusobod tumanidagi 274-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi;
SH.TOSHMIRZAYEVA – Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi filologiya fanlariga ixtisoslashgan
davlat umumta'lim maktabi o'qituvchisi.

Aziz o'quvchi!

Siz bu yildan «Adabiyot» darsini alohida fan sifatida o'qiy boshlayapsiz. Endi Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi nomlari butun jahonga yoyilgan buyuk bobolarimizning hayot yo'llari bilan kengroq tanishasiz. Asarlaridan bahramand bo'lasiz. Ozodlik va mustaqillik yo'lida jonlarini fido etgan Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy va Usmon Nosirlarning Vatan va millat haqidagi o'tli satrlari qalbingizga cho'g' tashlashiga ishonamiz. Bugungi kunning ardoqli shoirlari Abdulla Oripov va Erkin Vohidovlarning xalqimiz shonli tarixidan hikoya qilib, porloq kelajagidan bashorat etuvchi go'zal she'r-u dostonlari, o'ylaymizki, sizning qalbingizga ham zavq va surur bag'ishlaydi.

Qo'lingizdagi «Adabiyot» darsligi shu bilan cheklanmaydi. Unda yurtimiz tarixi bilan bog'liq olis afsona va ertaklar, bobolarimiz hikmatidan, xalqimizning o'z shoiridek bo'lib ketgan Sa'diy Sheroziy, noyob asarlari bilan dunyo adabiyotida yangi sahifa ochgan Ezop, H.K. Andersen, A.S. Ekzyuperi kabi adiblar ijodi bilan ham tanishasiz. Sizga ular zavq-u ilhomgina emas, ma'rifat va hikmat beradi. Go'zallik va donishmandlik olamiga ham olib kiradi.

Bu yo'lda bosgan qadamingiz qutlug' bo'lsin!

Respublika maqsadli kitob jamg'armasi hisobidan chop etildi.

A **Adabiyot:** Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. I qism / S. Ahmedov, B. Qosimov, R. Qo'chqorov, Sh. Rizayev. – T.: «Sharq», 2020. – 272 b.

UO'K
KBK

ISBN 978-9943-

© Ahmedov S., Qosimov B., Qo'chqorov R., Rizayev Sh. 2007, 2015.
© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati, 2007, 2015, 2020.

Qimmatli farzand, o‘zingizning uch-to‘rt yasharlik paytingizni eslaysizmi? Agar eslolmasangiz, ukalaringizni kuzating. Ular televizor tomosha qilishdan ham ko‘ra ertak eshitishni ko‘proq yaxshi ko‘rishadi. Buva va buvilar, ota-onalar har kuni aytaverib, ertaklari ham tugaydi. Eng qiziq ertaklar o‘n marotaba aytilsa ham, bolajonlar jon qulog‘i bilan eshitishaveradi. Ularga ertak voqealari yod bo‘lib ketadi. Lekin, baribir, bolalar ertak eshitishdan zerikishmaydi.

Nega shunday? Nega oddiy gaplar emas, balki ertak va she‘rlar odamni bu qadar o‘ziga tortadi?

Keling, shu savolga birgalikda javob topaylik.

To‘rt yildan buyon maktabga qatnab bilib oldingizki, odam bolasi o‘zining fikrlay olishi bilan boshqa mavjudotlardan farq qiladi. U nafaqat fikrlaydi, balki bu fikr-o‘ylarini so‘zlar orqali boshqalarga ham bildiradi.

Odamlar fikrlar ekan, bir narsani boshqasiga solishtiradi. Mana shu solishtirish paytida obrazli (timsolli) fikrlash hodisasi yuz beradi.

«Obrazli fikrlash» degan gap sizga sal og‘irlik qilayotgan bo‘lsa, buni bir-ikki misol bilan tushuntiramiz.

Jajji ukalaringizning tiliga, xatti-harakatlariga e‘tibor bering. Ular osmondagi bulutlarga qarab sizga goh chopib borayotgan otni, goh ulkan odam qiyofasini ko‘rsatadilar. Bir bola barg ustida sudralayotgan ipak qurtini har kuni qishlog‘ining chekkasidan o‘tadigan poyezdga o‘xshatsa, boshqa bola bahorda lolaqizg‘aldoq bilan qoplangan dalalarni qip-qizil gilamga qiyoslaydi. Bolajonlar loydan kulcha, qumdan uy, plastilindan qushcha yasay ekan,

yodiga o'sha narsalarning surati – timsolini keltiradi. Qo'lidagini xayolidagiga o'xshatib yasashga urinadi.

Ertaklarda mana shunday obrazli fikrlashning rang-barang ko'rinishlari aks etadi. Ertak qahramonlari ko'z oldingizda go'yo jonlanadi, turli sarguzashtlarni boshdan kechiradi. Voqealar shunday qiziqarli hikoya qilinadiki, o'zingizni xuddi ularning ishtirokchisidek his qilasiz.

Demak, odamlarda bir narsani ikkinchi bir narsaga qiyoslash, hamma narsani so'z yordamida jonlantirishga moyillik, so'z san'atiga – adabiyotga qiziqish azaldan bor ekan, degan xulosaga kelsak bo'ladimi? Albatta, bo'ladi!

Ana endi ertak, she'r, hikoya ko'rinishida namoyon bo'ladigan adabiyotning o'zi nima, u qanday ehtiyojdan paydo bo'ladi, degan savolga javob izlab ko'raylik.

Sal avval «odam o'zining fikrlay olishi bilan boshqa mavjudotlardan farq qiladi», dedik. Fikrlaydigan insonga esa xayolga berilish, orzu qilish, agar maqsadlariga erisha olmasa, armon chekish singari juda ko'p xususiyatlar ham xos.

Tarix to'g'risidagi hikoyalardan bir narsani bilib oldingiz. Ya'ni ibtidoiy odamlar o'zini o'rab turgan tabiat hodisalari qarshisida ancha ojiz edilar. Boshqa mavjudotlarning imkoniyatlari odamlarning havasini keltirardi. Inson baliqdek suv ostida suzishni, qushlardek osmonda uchishni orzu qilmasdi, deb o'ylaysizmi? Albatta, orzu qilardi.

Yoki bo'lmasa, yo'lsizlikdan qiynalgan odamlar ko'z ochib yumguncha o'zlari intilgan manzillarga borib qolishni juda-juda istardi. Sovuq o'lkalarda yashaydigan odamlar quyoshning iliq nurlariga qancha talpinishsa, sahroda hayot kechiradiganlari bag'rida sharqirab suvlar oqib yotadigan yashil vodiylarni ko'rgilari kelar edi.

Biroq orzu-xayol bor edi-yu, uni ro'yobga chiqarish oson emas edi. Odamlar bu orzulariga hayotda yetisha olmasa ham, xayolda yetishishga, ular to'g'risida turli hikoyalar to'qib, o'zlarini

yupatishga kuchli ehtiyoj sezardi. Bu orzu-istaklarga to'la hikoyalar keyinchalik ertak, afsona, rivoyat degan nomlar oldi.

E'tibor bering:

Demak, adabiyot insonning orzu-xayoli, umid va armonlarini badiiy so'z yordamida ifoda etishi ekan. Adabiyotning asosiy quroli esa badiiy so'z hisoblanadi.

Shu o'rinda O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusufning qo'shiqqa aylanib ketgan «Vatanim» nomli she'ridagi quyidagi misralarni eslaymiz:

*Shodon kunim gul otgan sen,
Chechak otgan izimga,
Nolon kunim yupatgan sen,
Yuzing bosib yuzimga.
Singlim deymi,
Onam deymi,
Hamdard-u hamxonam deymi,
Oftobdan ham o'zing mehri
Ilig'imsan, Vatanim.*

Vatanni onaga qiyoslashlarini, uni «ona-Vatan» deb atashlarini ko'p eshitgansiz. Shoir o'z she'rida mana shu tushunchaga go'yo jon baxsh etadi. Vatan suratini farzandiga mehri cheksiz ona siymosida chizadi.

Kimdir ko'nglingizni og'ritganida, ko'zlaringizga yosh to'lib ko'chadan kirganingizda onangiz sizni qanday yupatganini eslang. Shoir uchun Vatan ham xuddi shunday – dunyo tashvishlari uni «nolon» holga solganida – qalbini tirnaganida Vatan yuzlarini uning yuziga bosadi, yupanch beradi.

Bunday misralar bag'riga jo bo'lgan badiiy go'zallik sizning ham ko'nglingizga ko'chishi tabiiy. Go'zallikdan bahra olarkansiz, Vatanga bo'lgan mehringiz yanada ortadi, unga munosib farzand bo'lish istagingiz kuchayadi.

Adabiy asarlar faqat badiiy didingizni o‘stiribgina qolmay, bilimlaringizning kengayishiga, boyishiga ham xizmat qiladi.

Masalan, tarixiy mavzuda yozilgan badiiy asarlarni o‘qib, ko‘plab xalqlar o‘tmishini yaqqol ko‘z oldingizga keltirasiz. Bundan ming yillar ilgari yashagan ajdodlarning turish-turmushi, orzu-o‘ylari, hayotiy mashaqqatlarini his qilasz.

Badiiy asarlar insonning ma‘naviy kamol topishida beqiyos ahamiyatga ega. Odam onadan tug‘iliboq o‘z-o‘zidan ma‘naviyatli, ma‘rifatli bo‘lib qolmaydi, to‘g‘rimi? Kishi bu fazilatlarga tinimsiz o‘qib-o‘rganish, ustozlar ta‘limini olish, hayotni chuqur kuzatib, ibratli tajribalar to‘plash orqaligina ega bo‘ladi. Mana shu jarayonda adabiyotga murojaat qilish nihoyatda katta samara beradi.

Poytaxtimiz Toshkentning markazida joylashgan O‘zbekiston Milliy bog‘iga ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiy haykali o‘rnatilgan. Uni o‘rab turgan moviy gumbaz ostiga shoirning quyidagi misralari bitilgan:

*Olam ahli, bilingizkim, ish emas dushmanlig‘,
Yor o‘lung bir-biringizgaki, erur yorlig‘ ish.*

Shoir tomonidan bu misralar yozilganiga besh yuz yildan ortiqroq vaqt o‘tdi. Bugungi kunda televizor orqali dunyoning hali u, hali bu chekkasida bombalar portlayotganiga, o‘nlab, yuzlab kishilar bir-birlarini qurbon qilayotganiga guvoh bo‘lasiz. O‘sha janglar, janjallar oqibatida azob chekayotgan begunoh odamlar ham xuddi sizdek tirik jon ekanini o‘ylarkansiz, Navoiy bobomiz naqadar haq ekanini ich-ichingizdan his qilasz. Toki dunyoda kishilarning bir-birlariga dushmanlik qilishlari to‘xtamas ekan, shoirning bu tashvishli chaqirig‘i o‘z ahamiyatini saqlab qolishi aniq.

Adabiy asarga bir qiziqib qolgan kishini undan ayirib olish nihoyatda qiyin. Shaharlik bolalar avtobus yoki metroda o‘qishga ketayotganida, qishloqlik o‘quvchilar esa anhor bo‘ylari yoki dala-dashtlarda boshini kitobdan ko‘tarmay o‘tirgan aka-opalarini ko‘p uchratgan bo‘lsalar kerak. Qiziqib ko‘ring-a, ular qanday

kitob o'qishayotgan ekan. Ishonavering, ularning aksariyati badiiy kitoblar bo'ladi!

Xo'sh, nega badiiy asarlar kishilarni bunchalik qiziqtiradi?

Gap shundaki, bu kitoblarda xuddi sizdek, aka-ukalaringiz, opa-singillaringiz, ota-onangizdek odamlarning taqdiri hikoya qilinadi. Dunyoda esa insonning taqdiridan qiziqroq narsaning o'zi yo'q.

E'tibor bering: ertaklardagi qushlar-u hayvonlar ham xuddi odamdek gapirgani, bir-birlari bilan muomala qilgani, nimalarnidir talashib-tortishgani-yu, nimadandir ayrilib jazolangani uchun sizga qiziqarlidir.

Adabiy asarlar turli-tuman shaklda, uslubda yaratiladi.

Yodingizda tuting:

Katta-kichik she'rlar, she'riy masallar, ballada va dostonlar bir bo'lib adabiyotning she'riyat degan turini hosil qiladi. Ularning barchasi ohangdor she'riy usulda shoirlar tomonidan yaratiladi.

Yodingizda tuting:

Ertaklar, hikoya va ocherklar, qissa va romanlar birlashib, so'z san'atining nasr deb atalgan turini tashkil etadi. Nasriy asarlar nosirlar, ya'ni yozuvchilar tomonidan yaratiladi. Nasriy asarlar she'riy yo'l bilan emas, balki oddiy hikoya usulida yoziladi.

Yodingizda tuting:

Adabiyotning yana bir turi – dramaturgiya deb nomlanadi. Bu turga kichik sahna asarlari bo'lmish intermediyalar, yirik drama, komediya, tragediya singari sahna tomoshalari kiradi. Muallif – dramaturgning ixtiyoriga ko'ra bu asarlar she'riy yo'l bilan ham, nasriy yo'l bilan ham yozilishi mumkin.

Haqiqiy adabiyot vaqtda ham, hududda ham chegara bilmaydi. Ya'ni qachon va qaysi tilda yaratilmasin, ezgulikni, o'lmas go'zalliklarni tarannum etgan asarlar barcha avlod va xalqlarga birdek qadrlil bo'lib qolaveradi. Deylik, «Alpomish» yoki «Odissey» (qadimgi yunon adibi Homer asari) dostonlari yaratilganidan beri oradan ming yillar o'tgan bo'lsa-da, hali-

hamon o'quvchilarni hayajonga solaveradi. Nemis shoiri Gyote asarlarini o'zbeklar qanchalik qiziqish bilan mutolaa qilsalar, Bobur Mirzoning «Boburnoma» kitobini nemislar shunchalik diqqat bilan o'qib-o'rganadilar.

Siz, muhtaram o'quvchi, bugundan boshlab mana shunday muhim va mo'tabar san'at turining mo'jizakor olamiga sayohatga chiqasiz. Yozuvchi-shoirlar hayoti hamda ularning asarlari bilan tanishish orqali o'zbek va boshqa qator xalqlarning madaniyati, urf-odatlarini yaqindan bilish imkoniyatiga ega bo'lasiz.

Savol va topshiriqlar

1. Hozirga qadar o'qigan adabiy asarlardan qaysi biri sizga eng kuchli ta'sir qilgan? Bu ta'sirning sababi nimada deb o'ylaysiz?
 2. Ko'chalar, metro bekatlari, teatrlar, turli davlat mukofotlarining ko'pchiligi shoirlar, yozuvchilar nomiga qo'yilishining sababi nimada ekan?
 3. Badiiy asar bilan o'qituvchingiz darsi o'rtasida qanday o'xshash va farqli tomonlar bor? Fikringizni aniq misollar bilan tushuntirishga harakat qiling.
 4. Adabiyot kishining didi, axloqi, bilimlari boyishiga kuchli ta'sir ko'rsatishini biror asar misolida aytib bering.
 5. Adabiyot daftaringizga ulug' kishilarning so'z haqida, adabiyot va kitob o'qishning ahamiyati to'g'risida aytgan hikmatlaridan beshtasini topib yozib keling va sinfdoshlaringizga o'qib bering.
- Quyida keltirilgan adabiy turlarga oid janrlarni topib yozing:

She'riyat	Nasr	Dramaturgiya

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. A. Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. Birinchi devon. G'aroyib ussig'ar. – T.: «Tamaddun», 2011.
2. M. Yusuf. Saylanma. – T.: «Sharq», 2002.

HIKMAT DURDONALARI MAQOLLAR

Har bir xalqning ogʻzaki ijodi uning feʼl-atvori, urf-odat va anʼanalari, orzu-intilishlari va tabiatini aks ettiruvchi oʻziga xos koʻzgudir. Biz ana shu koʻzgu vositasida ezgu niyatlar, insoniy fazilatlar, zulm va adolatsizlikka qarshi nafrat tuygʻularini koʻramiz.

Xalq ogʻzaki ijodining bir qismi boʻlmish maqollar asrlar davomida misqollab toʻplangan, ne-ne sinovlardan oʻtgan, insonlarga hamisha madad boʻlib kelgan noyob xazinadir.

Eʼtibor bering:

Maqol ibratli soʻzdir. Shunday soʻzki, gapga husn beradi, fikrni tushunib olishni osonlashtiradi, uni yorqin, taʼsirchan qiladi. Shuning uchun ham maqol odamlar nutqida har doim hamroh boʻladi. Kimki uni koʻp ishlatlsa, oʻshaning nutqini shirali deydilar va diqqat bilan eshitadilar.

Shu sababli maqollar badiiy adabiyotda, yaʼni sheʼr va dostonlarimizda, hikoya va romanlarimizda ham koʻp ishlatiladi. Hatto boshidan oxirigacha maqol bilan yozilgan asarlar ham bor. Masalan, shoir Gulxaniy butun bir asarini «Zarbulmasal» deb nomlagan. Unda Yapaloqqush va Boyoʻgʻlining quda-andachilik mojarolari tasvirlangan boʻlib, ular tilidan 400 dan ortiq maqol keltiriladi.

Zamonlar oʻtishi bilan koʻp soʻzlar eskiradi. Oʻrniga yangisi keladi. Vaqti kelib oʻsha yangisi ham oʻzgaradi, oʻrniga boshqasi keladi. Masalan, «qoʻl»ni bir vaqtlar «al» deyishgan. Hozir buni yoshlar emas, kattalar ham tushunmaydilar. Til va adabiyot fani bilan shugʻullanuvchilargina biladilar. «Dunyo»ni «ochun», «kitob»ni «bitik» der edilar. Koʻryapsizki, hamma narsa oʻzgarishda ekan. Maqollar ham oʻzgaradi, lekin juda sekin oʻzgaradi. Soʻzlari oʻzgarganda ham maqsadi, mazmun-mohiyati oʻzgarmaydi.

Xoʻsh, shunday qilib, maqol degani nima ekan?

Maqol ota-bobolarimizning uzoq yillar davomida ko'rgan-kechirganlari, tajribalari asosida yuzaga kelgan xulosalaridir. Masalan, «Ona yurtning omon bo'lsa, rangi ro'ying somon bo'lmas», – deymiz. Bu so'zlar zamirida vatanidan ayrilib, musofirlikning achchiq alamlarini tortgan kishining, begona yurtlarda, notanish odamlar orasida vatansizlikdan rangi ro'yi somon (sariq) bo'lgan kishining iztiroblari yotibdi. Yo bo'lmasa, «O'zgarlar yurtida sulton bo'lguncha, o'z elingda cho'pon bo'l», – degan maqolni oling. Bu so'zlar zamirida ham katta hayotiy tajribalar mujassam. Beixtiyor shoh va shoir bobomiz Bobur Mirzo yodga tushadi. Hindistondagi katta mamlakatga podshohlik qilgan kishi yurtdoshlari Andijondan qovun olib borganlarida yig'lagan edi. Haqiqatan ham Vatan mehridan kuchli narsa dunyoda yo'q.

Ko'plab maqollarda ichki qofiya bo'ladi. Masalan, yuqoridagi ikki misolning birinchisida «omon» bilan «somon», ikkinchisida «sulton» bilan «cho'pon» o'zaro ohangdosh, ya'ni qofiyadoshdir. Shu jihatdan ular topishmoqlarga o'xshab ketadi. Masalan, «Pak-pakana bo'yi bor, yetti qavat to'ni bor», – desak, bu yerda ham «bo'yi» va «to'ni» so'zlari qofiyadosh. Shunga qaramay, u maqol emas. Chunki unda xulosa yo'q. Hukm yo'q. Unda sirlik bor. Unda hamma so'zlar bir narsani bекitishga qaratilgan. U narsaning belgilari berilyapti, xolos. Maqolda esa, aksincha, xulosa beriladi. Maqol inson nutqini bezaydi (xalqimizda «So'z ko'rki – maqol», deb bejiz aytilmagan), uning ta'sir kuchini oshiradi.

E'tibor bering:

Maqolda mazmun aniq, xulosa tugal, ifoda ravon bo'lib, unda ibratli fikr aytiladi. Bu fikr rad etib bo'lmaydigan hukm shaklida keltiriladi. Masalan, «Ona yurtning – oltin beshiging», «Olim bo'lsang, olam seniki!» kabi maqollarni hech bir e'tirozsiz qabul qilamiz.

«Maqol» so'zi arab tilidan olingan bo'lib, «so'z» degan ma'noni bildiradi. Uni «otalar so'zi» ham deydilar.

Maqol she'riy shaklda ham bo'lishi mumkin. Masalan:

*Oltovlon ola bo'lsa,
Og'zidagini oldirar.*

*To'rtovlon tugal bo'lsa,
Tepadagini endirar.*

Bu maqol birlik, o'zaro ittifoqlik haqida. Bir kishining olti o'g'li bo'lsa-yu, ular bir-birlari bilan ahil bo'lmasa, og'zilaridagini oldiradi. Ularni istagan odam xafa qilaverishi mumkin. To'rt aka-uka ahil bo'lsa, ular ko'p ish qila oladi. Ya'ni ahillik bo'lsa, oz odam bilan ham katta ishlar qilish mumkin. Ahillik bo'lmasa, ko'p kishi bilan ham hech ish qila olmaysan. Bu – ma'nosi.

Ifodaga kelsak, «oltovlon» ko'pchilikni, «to'rtovlon» ozchilikni anglatyapti. «Ola bo'lmoq» noahillikni, «tugal bo'lmoq» ahillikni bildirmoqda. «Og'zidagini oldirmoq» bor narsalarini boy berib qo'ymoq, «tepadagini endirmoq» qiyin, murakkab ishlarni ham osongina hal qilmoq ma'nolarini anglatyapti.

••••• *Yodingizda tuting:* •••••

Maqollar xilma-xil mavzularda bo'lishi mumkin. Masalan, do'stlik, vatan, mehnat, ilm-hunar egallash, botirlik, saxovat, adolat va hokazo.

Maqollarda ko'pincha so'zlar ko'chma ma'noda ishlatilgan bo'ladi. Ularni o'z ma'nosida tushunsak, kutilgan ma'no chiqmaydi. Masalan, «Yer haydasang, kuz hayda, kuz haydamasang, yuz hayda» maqolidagi so'zlar o'z ma'nosida qo'llangan. Lekin «Qazisan, qartasan, axir aslingga tortasan», «Olmaning tagiga olma tushadi», «Qarg'a qarg'aning ko'zini cho'qimaydi» kabi ma'no jihatidan bir-biriga juda yaqin bo'lgan maqollarda so'zlar o'z asl ma'nosida emas. Ularda gap aslida «qazi-qarta», «olma», «qarg'a» haqida emas, odam va uning fe'l-atvori haqida. Shuning uchun ham ular ko'chma ma'noda ishlatilmoqda deymiz.

Aziz farzand, xalq maqollari – boyligimiz. Ota-bobolarimizning siz bilan bizga qoldirgan xazinalaridan biridir. Ularni izlab toping, sevib o'rganing. Kerak o'rinlarda foydalanishni odat qiling. Shunda ular butun umringiz davomida hamrohingiz bo'ladi. Har bir gapingizning salmog'i oshadi. Sermazmun, ta'sirchan, keskir bo'ladi. El orasida obro'yingiz yuksaladi.

MAQOLLARDAN NAMUNALAR

Ona yurtiing – oltin beshiging.

Yeridan ayrilgan yetti yil
yig‘lar,
Elidan ayrilgan o‘lguncha
yig‘lar.

Bulbul chamanni sevar,
Odam – Vatanni.

Daraxtni yer ko‘kartiradi,
Odamni el ko‘kartiradi.

Ona yurtiing omon bo‘lsa,
Rangi ro‘yingi somon
bo‘lmas.

Xalqqa xizmat – oliy himmat.

El qo‘risang, o‘zarsan,
Qo‘rimasang, to‘zarsan.

Vataniing tinchi – sen tinchi!

Er yigiti – elda aziz.

Ko‘pdan quyon qochib
qutulmas.

Birlashgan o‘zar,
Birlashmagan to‘zar.

Bo‘linganni bo‘ri yer,
Ayrilganni ayiq yer.

Bir kun tuz ichgan joyiingga
qirg kun salom ber!

Bir kun urush bo‘lgan uydin
qirg kun baraka ketar.

Bilim baxt keltirar.

Ilmsiz – bir yashar,
Ilmli – ming yashar.

Tilni bilish – dilni bilishga
yo‘l ochar.

Aql – yoshdin, odob –
boshdin.

Ilm – dilning chirog‘i,
Maktab – ilm chorbog‘i.

Bilagi zo‘r birni yiqar,
Bilimi zo‘r mingni yiqar.

Kitob – bilim manbayi.

Olim bo‘lsang, olam seniki!

Avval o‘yla, keyin so‘yla!

Aql bozorda sotilmas.

Yaxshi bilib so‘zlar,
Yomon tilib so‘zlar.

Tilga ixtiyorsiz –
Elga e‘tiborsiz.

Yaxshi bilan yursang,
Yetarsan murodga.
Yomon bilan yursang,
Qolarsan uyatga.

Qarisi bor uyning parisi bor.

Qunt bilan o'rgan hunar,
Hunardan rizqing unar.

Tikansiz gul bo'lmas,
Mashaqqatsiz – hunar.

Birni sochsang yerga,
Mingni berar elga.

Bugungi ishni ertaga qo'yma!

Vaqting ketdi –
naqding ketdi.

Yer to'ydirar,
o't kuydirar.

Mehnat, mehnatning
tagi – rohat.

Oltin o'tda bilinar,
Odam – mehnatda.

Nima eksang, shuni o'rasan.

Yurgan – daryo,
O'tirgan – bo'ya.

Qimirlagan qir oshar.

Qolgan ishga qor yog'ar.

Hunarli kishi xor bo'lmas.

Ko'kka boqma, ko'pga boq!

Duo bilan el ko'karar,
Yomg'ir bilan yer ko'karar.

Aybsiz do'st axtargan
do'stsiz qolar.

Do'st achitib gapirar,
Dushman – kuldirib.

Do'st do'stni kulfatda sinar,
Odam odamni mehnatda
sinar.

Yolg'iz otning changi
chiqmas,
Changi chiqsa ham, dong'i
chiqmas.

Do'sting ming bo'lsa ham oz,
Dushmaning bir bo'lsa ham
ko'p.

Sinamagan otning sirtidan
o'tma!

O'zingga ravo ko'rmaganni
o'zgaga ham ravo ko'rma!

O'zingni er bilsang,
O'zgani sher bil!

Olqish olgan omondir,
Qarg‘ish olgan yomondir.

Otalar so‘zi – aqlning ko‘zi.

Izzat tilasang, ko‘p dema,
Sihat tilasang, ko‘p yema.

O‘ylamay qilingan ish,
Boshga keltirar tashvish.

Aytilgan so‘z – otilgan o‘q.

Arslon izidan qaytmas,
Yigit – so‘zidan.

Er yigitni nomus o‘ldiradi.

To‘qayga o‘t tushsa,
ho‘l-u quruq baravar yonadi.

O‘zingga ehtiyot bo‘l,
Qo‘shningni o‘g‘ri tutma!

Ota rozi – Xudo rozi.

Kattaga hurmatda bo‘l,
Kichikka izzatda bo‘l!

O‘ynab gapirsang ham,
o‘ylab gapir!

Uying tor bo‘lsa ham,
ko‘ngling keng bo‘lsin!

Boshingga qilich kelsa ham,
rost so‘zla!

Yetti o‘lchab, bir kes.

Qalovini topsang, qor yonar.

Qoqilsang, toshdan
o‘pkalama!

Yotib yeyishga tog‘ ham
chidamaydi.

Non ham non,
uvog‘i ham non.

Toma-toma ko‘l bo‘lur,
Hech tommasa, cho‘l bo‘lur.

Maqtanma, g‘oz, hunaring oz!

Tani sog‘lik – tuman boylik.

Sayoq yurgan tayoq yeydi.

Asal aynimas, sariyog‘ sasimas.

Birovga choh qazigan
o‘zi yiqilar.

Nimani qilsang xor,
Shunga bo‘lasan zor.

TOPISHMOQLAR

Barcha xalqlar ogʻzaki ijodining eng sevimli, qiziqarli turi topishmoqlar hisoblanadi. Topishmoqlarni baʼzan «topmacha», «jumboq», «matal» deb atashgan. Mumtoz adabiyotda ular «chiston» ham deyiladi. Topishmoq – hammabop ommaviy janr. Ularda xalqning turmush madaniyati, urf-odatlar, voqea-hodisalar, inson va uni oʻrab olgan olam oʻxshatishlar, taqqoslashlar, savollar vositasida ifodalanadi.

Eʼtibor bering:

Topishmoqda yashirin maʼno koʻpincha majoziy shaklda keltiriladi. Aniqrogʻi, narsa nomi biron-bir qush, hayvon, buyum, oʻsimlikka qiyoslangan holda beriladi. Topishmoqning javobi ni topmoqchi boʻlgan kishi unda keltirilgan koʻchma belgilarni xayolida mantiqan solishtiradi va uning hayotdagi belgilarga toʻgʻri kelishiga qarab javobini topadi.

Topishmoq, avvalo, aqlni chiniqtiradigan, ayniqsa, bolalarni yoshlikdan mantiqiy fikrlashga undaydigan tarbiya vositasi boʻlsa, ayni paytda koʻngilochar oʻyin ham hisoblanadi. Topishmoqni aytilgan vaqtda topa olmagan kishi «jazolanadi». Topishmoqning javobi uchun «shahar» yoki «qishloq» beradi.

Topishmoqlar kishining tasavvuri va tafakkurini oʻstiradi, ayniqsa, bolalarni topagʻon boʻlishga, hozirjavoblikka oʻrgatadi.

Topishmoqlar nasriy va sheʼriy shaklda ixcham, sodda va ravon, qofiyali uslubda yaratiladi. Ular oʻzida yashiringan predmetlar miqdoriga qarab bir va bir necha misrali boʻlishi mumkin. Topishmoqlarda narsalarning sifati, belgilari, biron narsaga oʻxshashligi batafsil taʼrif qilinadigan boʻlsa, ular ikki, uch, toʻrt va undan koʻp misralarda ifodalanadi.

Topishmoqlar tuzilishiga koʻra bir yoki bir nechta predmetli boʻlishi mumkin. Masalan, «Qoziq ustida qor turmas» (tuxum). Ushbu topishmoqda bir predmet – tuxum oʻzining rangiga koʻra

qorga, shakli jihatidan o'tkir uchli narsa – «qoziq» ustida turol-maydigan suyri (ellips)ga o'xshatilyapti.

Topishmoqlarning bir nechta predmet yashiringan turlari ham bo'ladi. Masalan, «Bir daraxtda o'n ikki shox, har shoxda o'ttiz yaproq – bir yog'i qora, bir yog'i oq» topishmog'ining javobi: yil (daraxt), o'n ikki oy (shox), o'ttiz kun (o'ttiz yaproq), o'ttiz kecha va kunduz (bir yog'i qora, bir yog'i oq).

Topishmoq shunday ajoyib janrki, unda g'ayritabiiy tuyulgan narsa aslida siz bilan biz kundalik hayotda ko'rib-bilib turgan narsa bo'lib chiqadi. «Teg desa tegmaydi, tegma desa tegadi» (lab) yoki

«Chin qushim, chinni qushim,
Chin tepaga qo'ndi qushim,
Tumshug'ini yerga berib,
Xalqqa salom berdi qushim». (*Choynak*)

Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari, jumladan, doston va ertaklar ichida ham uchraydi. Ular doston va ertaklar mazmunini boyitib, ularning qiziqarliligini ta'minlaydi. Agar esingizda bo'lsa, doston yoki ertak qahramonlari bir-birlarining aql-farosatini topishmoqlar orqali sinaydilar. Bu hodisa ko'proq ertaklarda uchraydi.

Topishmoqlar mavzu jihatdan rang-barang bo'ladi. Masalan, tabiat hodisalari, yil fasli va mavsumlar, hayvonot dunyosi, odam, uning a'zolari va xislatlari, mehnat va o'quv qurollari, cholg'u asboblari, turarjoy, uy-xo'jalik asboblari, qurol-yarog'lar haqida bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, topishmoqlar o'zining yaratilish davriga ko'ra an'anaviy topishmoqlar va yangi, zamonaviy topishmoqlar sifatida bir-biridan farqlanadi. An'anaviy topishmoqlar zamirida xalqimizning tarixi, qadriyatlari aks etgan bo'lsa, zamonaviy topishmoqlarda kundalik turmushimizdagi o'zgarishlar, fan va texnika yutuqlari o'z ifodasini topgan.

Qadrli bolalar, biz topishmoqlar haqidagi suhbatimizning avvalida «chiston» tushunchasiga ham to'xtalgan edik.

«Chiston» asli forscha soʻz boʻlib, topishmoq, jumboq maʼnosini anglatadi. Chiston mumtoz adabiyotning kichik lirik janri hisoblanib, savol-javob shaklida paydo boʻlgan. Undagi narsa-hodisalar koʻchma maʼnoda tasvirlanib, fard, bayt, qitʼa, ruboiy va gʻazal shaklida yoziladi.

Chiston koʻproq maʼrifiy, ijtimoiy-siyosiy mazmunga ega boʻladi. Adabiyotimiz tarixida ushbu janrning goʻzal namunalarini Alisher Navoiy, Uvaysiy kabi shoirlarimiz ijodida uchratishimiz mumkin. Siz mumtoz adabiyotimizdagi chiston janrini yuqori sinflarda oʻrganasiz.

TOPISHMOQLARDAN NAMUNALAR

Bir parcha patir,
Olamga tatir.

(Oy)

Onasi bitta,
Bolasi mingta.

(Oy va yulduzlar)

Bir otasi, bir onasi,
Necha yuz ming bolasi.

(Quyosh, oy, yulduzlar)

Zar gilam, zar-zar gilam,
Koʻtaray desam, ogʻir gilam.

(Yer)

Boshi taroq,
Dumi oʻroq.

(Xoʻroz)

Otasi uzun xo‘ja,
Onasi yoyma xotin,
Bolasi shirin-shakar.

(Tok, bargi, uzumi)

Kichkina dekcha,
Ichi to‘la mixcha.

(Anor)

Bir qop un, ichida ustun.

(Jiyda)

O‘tga tushsa yonmas,
Suvga tushsa oqmas.

(Soya)

Yer tagida oltin qoziq.

(Sabzi)

Yuzi oppoq, qor emas,
Non bo‘lmaydi, un emas.

(Shakar)

Shahari bor, odami yo‘q,
Daryosi bor, suvi yo‘q.

(Xarita)

Kunduz kuni o‘chirib,
Tunda yoqa olmaysan.
Yoniga bo‘lmas borib,
Usiz yashay olmaysan.

(Quyosh)

1. Maqol haqida nimalarni bilasiz?
2. Kitobingizda keltirilgan maqollardan o'ntasini yod oling.
3. Darslikda berilgan maqollardan tashqari mustaqil ravishda uch-to'rtta maqol yozib keling.
4. Topishmoqlarni yana qanday nomlar bilan atashadi?
5. Topishmoqda yashiringan ma'no qanday shaklda ifodalanadi?
6. Nasriy va she'riy topishmoqlarga misol keltiring.

Ota-onangiz yordamida darslikka kirmagan maqol va topishmoqlardan topib, quyidagi jadvalga yozing va sinfdoshlaringizga o'qib bering.

Vatan haqidagi maqollar	
Mehnat haqidagi maqollar	
Hayvonlar to'g'risidagi topishmoqlar	
Uy anjomlari to'g'risidagi topishmoqlar	

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. *Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov.* Ma'nolar maxzani. – T., 2001.
2. O'zbek xalq maqollari. – T.: «Sharq». 2003.
3. *Z. Husainova.* O'zbek topishmoqlari. – T., 1966.

Imom BUXORIY

(810 – 870)

Imom Buxoriy islom dunyosining eng mashhur kishilaridan. U kishini «muhaddislar imomi» deydilar. Muhaddis – «hadis biluvchi», «hadis aytuvchi» degani. Hadis esa payg‘ambarimiz so‘zidir. Bundan chiqadiki, u kishi payg‘ambarimiz so‘zlarini yig‘gan, o‘rgangan, aytgan allomadir. Namoz jamoa bo‘lib o‘qilganda, oldindagi boshlab boruvchi imom bo‘ladi. Demak, Buxoriy barcha muhaddislarning eng oldingi qatorida turgan, hammalari tomonidan tan olingan ustozdir.

Islomda insoniy yashash va o‘zaro muomala qilishning bosh kitobi Qur‘oni karimdir. Qur‘oni karim payg‘ambarimizga vahiy qilib yuborilgan. «Vahiy» degani Alloh taoloning sevgan bandasi diliga o‘z so‘zlarini, ya‘ni ilohiy so‘zlarni solishidir. Shuning uchun ham Qur‘oni karimning yana bir nomi Kalomi Allohdir, ya‘ni Alloh so‘zlaridir. Uni xalq orasida «Kalomulloh» deydilar.

E‘tibor bering:

Hadislar Qur‘oni karimdagi oyatlarni tushuntiradi, sharoitga tatbiq etadi. Shunga ko‘ra ular o‘z ahamiyati jihatidan Qur‘oni karimdan keyingi eng muhim qo‘llanmadir.

Hadislarni yig‘ish payg‘ambarimiz davrlaridan boshlangan. Lekin vaqt o‘tishi bilan ularni saralash, ishonchlilarini ishonchsizlaridan ajratib olish qiyinlashib borgan. Islomni obro‘sizlantirish, musulmonlarni chalg‘itish uchun uning dushmanlari soxta hadislar to‘qib tarqatganlar. Shuning uchun bu hadislarning kim tomonidan

aytilganligiga va ularning shaxsiga alohida e'tibor berilgan. Hadisshunoslik degan fan hadislarning «sahih» (ishonchli)larini «nosahih» (ishonchsiz)laridan ajratish bilan shug'ullangan.

Yodingizda tuting:

Muhammad payg'ambar biror gap aytgan, biror ish qilib ko'rsatgan yoki boshqalar qilgan biron-bir ishni ko'rib turib, uni man etmagan bo'lsa, ana shu uch holat sunnat hisoblanadi. Ana shunday xatti-harakatlar yoki ko'rsatmalar hadis deb yuritiladi.

Hadislarda islom dinining qonun-qoidalari bilan birgalikda insoniy fazilatlar ham keng tashviq qilinadi, insoniylik sha'niga dog' tushiradigan yomon sifatlar qoralanadi. Ya'ni hadislarda o'zaro do'stona munosabatlar, qarindosh, ota-ona va farzandlarning haq-huquqlari, mehr-oqibat, halollik, poklik, adolat, insof-tavfiqli bo'lish targ'ib qilingan. Razolat, kibr-u havo, adovat, hasad, xiyonat, yolg'onchilik, fitna-fasod, zulm kabi illatlarga nafrat tuyg'ulari ifodalangan.

Hadis ilmining rivojlanishiga, ayniqsa, bizning yurtimizdan yetishib chiqqan muhaddislar ulkan hissa qo'shishgan. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termizi, Abu Muhammad Abdulloh ibn Abu ar-Rahmon ad-Dorimiy as-Samarqandiy o'z umrlarini hadis to'plash va ularni o'rganishdek muqaddas ishga bag'ishlaganlar.

Payg'ambarimiz so'zlari – hadislar roviylardan yig'ilgan. «Roviy» ma'lumot beruvchi, aytuvchidir. Roviylar, asosan, ikki xil bo'lgan: sahobalar, tobeinlar.

E'tibor bering:

Sahoba deb payg'ambarimizni ko'rgan va u kishi bilan suhbatda bo'lgan izdoshlariga aytilgan. Tobeinlar esa payg'ambarimizni emas, sahobalarni ko'rib, ulardan eshitganlarini aytuvchilardir.

Hadis ikki qismdan – sanad va matndan tashkil topgan. Sanad – payg'ambarimiz so'zlarining qachon, qanday sharoitda, kimlar huzurida aytilganligi hujjati bo'lsa, matn uning mazmunidir. Imom

Buxoriy mana shunday hadis ilmining Buxorodan yetishib chiqqan va butun dunyoga shuhrat taratgan allomasi edi.

U kishining hayot yo‘llari ham ibratlidir.

Imom al-Buxoriyning ismi – Muhammad, otasining ismi – Ismoil bo‘lib, 810-yilning 21-iyunida Buxoro shahrida tug‘ildi. Otasi Ismoil Buxoriy ham muhaddis edi, goho tijorat bilan shug‘ullanardi. Lekin juda halol, xudojo‘y odam edi. Zamondoshlari uning xonadoniga mehnatsiz topilgan biror dirham ham pul kirmaganligi haqida yozadilar.

Onasi ham diyonatli, qalbi Allohda, qo‘li duoda bo‘lgan pokiza ayol edi. Aytishlaricha, Muhammadning ko‘zi yoshligida jarohatlanib, ojizlanib qoladi. Tabiblarga qaratadilar, foyda bermaydi. Bir kuni ona tush ko‘radi. Ibrohim alayhissalom unga qarata: «Ey volida, duolaring sharofatidan Alloh o‘g‘lingga ko‘rish ne‘matini qaytardi!» – deb xitob qilayotganmish. Cho‘chib uyg‘ongan ona o‘g‘lidan xabar olibdi. Muhammadning ko‘z qaroqlarida nur o‘ynardi.

Imom Buxoriy mana shunday oilada o‘sdi. Otasi erta vafot etganidan tarbiyasida onasining xizmati katta bo‘ldi. Kichkinaligidan hadis ilmiga ko‘ngil qo‘ydi. O‘n yoshlaridan o‘z zehni va yod olish quvvati bilan ustozlarini shoshirib qo‘ya boshladi. O‘n olti yoshida minglab hadislarni yod bilar, ularning «sahih», «nosahih»ligini birma-bir isbot qilib bera olar edi. U bular bilan cheklanmadi. Kesh bilan Marvdan Makka-yu Madinagacha, Balx bilan Hirotidan Bag‘dod-u Basragacha, Nishopurdan Misr va Shomgacha yurtma-yurt, shaharma-shahar kezib, ilm o‘rgandi, o‘zi aytganidek, «mingdan ortiq ishonchli ulamodan hadis yozib oldi». Qanchadan qancha mashhur muhaddislar bilan uchrashdi, sahobalar va tobeinlarning hayot sanalarini birma-bir tekshirib, ularning har bir hadisini Qur‘oni karim oyatlariga va payg‘ambarimiz hayotlariga solishtirib chiqdi.

Bularning samarasi sifatida bizga yigirmadan ko‘proq asar qoldirdi. Buyuk alloma mehnatining naqadar kattaligini tasavvur qilish uchun birgina ma‘lumotni keltirish bilan cheklanamiz.

Imom Buxoriy yolg'iz «Al-jome' as-sahih» («Ishonchli to'plam») kitobi ustida 16 yil ishlagan. Unga kiritilgan 7397 hadis 600 ming hadisning ichidan saralab olingan.

O'z aql-u zakovati va tinimsiz mehnati bilan olis yurtlarda beqiyos shuhrat topgan, «muhaddislar imomi», «muhaddislar sultoni» unvonlarini olgan al-Buxoriy, nihoyat, ona yurtiga – Buxoroga qaytadi. Biroq ona Buxoroda, afsuski, o'ziga munosib qadr topmaydi. Bir voqea yuz beradi-yu, u kindik qoni to'kilgan shaharni tark etadi. Bu voqea shunday edi:

O'sha yillari Buxoro amiri bo'lib turgan Xolid ibn Ahmad al-Buxoriy huzuriga ilm olish maqsadi bilan dunyoning turli tomonlaridan kelayotgan odamlar oqimini ko'rgach, u ham bolalarini o'qitmoqchi bo'ladi va olimga chopar yuborib, saroyiga kelib, ularga dars berishini buyuradi. Imom al-Buxoriy amir chopariga: «Men ilmni xor qilmayman, uni hukmdorlar eshigiga olib bormayman», – deb javob beradi. Amir yana chopar yuboradi va bolalari uchun maxsus vaqt ajratib, boshqalarsiz, alohida saboq berishini talab qiladi. Buyuk olim yana rad etadi. Ilm olmoqlik Rasululloh sunnati ekanligini, hamma tengligini, ilm kerak bo'lsa, amir va bolalari uning uyiga yoki masjidga borishlari mumkinligini aytadi. Xullas, ora buziladi. Imom Buxoriyning Buxoroda turishi qiyin bo'lib qoladi.

Imom Buxoriy hayotining so'nggi yillari Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'ida kechdi. U 870-yilning 31-avgustida vafot etdi. Qabri o'sha yerda, hozirgi Samarqand viloyati Payariq tumani Xartang qishlog'ida.

Buyuk bobomiz to'plab, saralab bergan minglab hadislar, mana, necha asrlardirki, avlodlar uchun qo'llanma va yo'llanma bo'lib kelmoqda. Mumtoz adabiyotimizning juda ko'p namunalari, minglab she'rlar, yuzlab dostonlar payg'ambarimiz so'zlari va amallaridan ilhom va oziq olib maydonga kelgan. Hadislar sharhiga bag'ishlangan asarlarning esa sanog'iga yetib bo'lmaydi.

Quyida Imom Buxoriy kitoblaridan olingan ayrim hadislar bilan tanishasiz. Ular hayotning xilma-xil masalalariga doir ko'rsatmalardir. Masalan, dastlabki hadisda salom bermoqlikning g'oyat muhim xislat ekanligi uqtirilib, salom berish ahamiyatiga ko'ra ochga taom bergan bilan teng qo'yilmoqda. Ovqat ochni o'limdan asraydi. Salom-chi? Salom o'sha odamga tinchlik, omonlik tilamoqdir. Bu esa xayrixohlik – boshqalarga yaxshilik istamoq bo'ladi. Atrofdagilarga yaxshilik istamoq odamgarchilikning, musulmonlikning belgisidir. Demak, bir kishi ikkinchi kishiga salom berganida, u o'zida odamgarchilikni asragan bo'ladi. Bunday ibratlar keltirilgan hadislarining har birida bor.

HADISLAR

(«*Al-jome' as-sahih*»dan)

SALOM BERISH ISLOM AMALLARIDANDIR

Sahoba Ammor¹ aytgan: «Uchta xislatni o'zida mujassam qilgan kishining imoni mukammal bo'lg'aydir:

- insofli va adolatli bo'lmoq;
- barchaga salom bermoq;
- kambag'alligida ham sadaqa berib turmoq».

Rasululloh² sollallohu alayhi vasallam³dan bir kishi so'radi: «Islomda eng yaxshi xislatlar qaysidir?» Dedilar: «Ochlarga taom bermoqlik, tanigan va tanimaganga salom bermoqlik».

G'AZABNI BOSMOQ HAQIDA

Alloh taoloning shu xususdagi qavl⁴i: «(Alloh) gunohi azimlardan va fahsh ishlardan o'zini olib qochuvchilarni... va g'azablangan taqdirda ham kechira oluvchilarni, tanglikda ham, mo'lichilikda

¹ **Ammor ibn Yosir** (564–657) – hazrat Alining yordamchilaridan, sahoba.

² **Rasululloh** – Allohning elchisi, payg'ambar.

³ **Sollallohu alayhi vasallam** – payg'ambarimizning haqlariga aytilgan duo.

⁴ **Qavl** – so'z.

ham xayr-ehson qiluvchilarni, g‘azabini yutuvchilarni, odamlarning gunohlarini o‘tuvchilarni... (yaxshi ko‘rgaydir). Darhaqiqat, Alloh yaxshilik qiluvchilarni sevadi».

Abu Hurayra roziyallohu anhu¹ rivoyat qiladilar: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Birovni (kurashib) yiqitgan polvon emas, balki g‘azablangan vaqtida jahlini yutgan odam polvondir!» – dedilar». «Bir odam Rasululloh sollallohu alayhi vasallamga: «Menga nasihat qiling!» – deb edi. Janob Rasululloh: «G‘azablanmagin», – deb bir necha bor aytdilar».

YETIM BOQQAN ODAMNING FAZILATI

Sahl ibn Sa’d rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Men va yetimning kafilini olgan odam ikkimiz jannatda yonma-yon yashaymiz», – deb ko‘rsatkich va o‘rta barmoqlarini juft qilib ko‘rsatdilar».

ILMNING FAZILATI TO‘G‘RISIDA

Alloh taolo oyati karimasida: «Alloh taolo sizlarning orangizdagi imon keltirganlarni va ilmni yuksaltirganlarni bu dunyoda yarlaqab, martabasini ulug‘ qilg‘aydir, oxiratda jannatga kirmoqlikni nasib etgusidir, Alloh taolo qilayotgan ishlaringizdan xabardordir», – deyilgan. Yana boshqa oyati karimada esa: «Yo Rabbii, ilmimni ziyoda qilg‘aysen, deb ayt!» – deyilgan.

ILM O‘RGANMOQ VA ILM O‘RGATMOQNING FAZILATI

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam aytganlar: «Alloh taolo menga yuborgan hidoyat (Alloh taolo bandalariga ko‘rsatgan to‘g‘ri yo‘l, yo‘llanma) singari ilm ham ko‘p yog‘gan yomg‘irga o‘xshaydi. Ba’zi yer sof, unumdor bo‘lib, yomg‘irni o‘ziga singdiradi-da, har xil o‘simliklar va ko‘katlarni o‘stiradi va ba’zi yer qurg‘oq, qattiq bo‘lib, suvni emmasdan, o‘zida to‘playdi, undan

¹ **Roziyallohu anhu** – mazkur sahoba haqiga aytilgan duo.

Alloh taolo bandalarini foydalantiradi. Odamlar suvdan ichadi, hayvonlarini va ekinlarini sugʻoradi. Baʼzi yer esa tekis boʻlib, suvni oʻzida tutib qolmaydi, koʻkatni ham koʻkartirmaydi. Bularni quyidagicha muqoyasa qilish mumkin: Bir kishi Alloh ilmini (islomni) teran oʻrganadi, teran tushunadi va undan manfaatlanadi va Alloh yuborgan hidoyatni oʻzi oʻrganib, oʻzgalarga ham oʻrgatadi. Ikkinchi bir kishi ilm oʻrganib, odamlarga oʻrgatadi. Ammo oʻzi amal qilmaydi. Uchinchi bir kishi mutakabbirlik qilib, oʻzi ham oʻrganmaydi, oʻzgalarga ham oʻrgatmaydi. Bulardan birinchisi moʻmin, ikkinchisi fosiq, uchinchisi kofirdir».

YAXSHI MUOMALA QILINMOGʻIGA KIM HAQLIROQ?

Abu Hurayra¹ roziyallohu anhu rivoyat qiladi: «Bir odam Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning huzurlariga kelib: «Yo Rasululloh, mening yaxshi muomala qilmogʻimga kim haqliroqdir?» – deb soʻradi. Janob Rasululloh: «Onang!» – deb aytdilar. U: «Yana kim?» – deb soʻradi. Janob Rasululloh: «Onang!» – dedilar. U: «Yana kim?» – dedi. Janob Rasululloh: «Onang!» – dedilar. U: «Yana kim?» – deb soʻradi. Janob Rasululloh (bu safar): «Otang!» – deb javob qildilar».

ODAM OTA-ONASINI HAQORAT QILMAYDI!

Abdulloh ibn Amr² rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Odam qiladigan gunohi azimlardan biri – ota-onasini haqorat qilmoqdir!» – dedilar. Shunda: «Yo Rasululloh, odam oʻz ota-onasini qanday qilib haqorat qilmogʻi mumkin?!» – deyishdi. Janob Rasululloh: «Birovning ota-onasini soʻkkan odam oʻz ota-onasini haqorat qilgan boʻlur», – deb javob qildilar».

¹ **Abu Hurayra** – sahoba, 676-yilda vafot etgan.

² **Abdulloh ibn Amr** – sahobalardan biri.

QARINDOSHLARIGA MEHR-OQIBATLI ODAMNING RIZQI ULUG‘ BO‘LMOG‘I HAQIDA

Abu Hurayra roziyallohu anhu: «Men Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning: «Kimki rizqim ulug‘, umrim uzoq bo‘lsin desa, qarindosh-urug‘lariga mehr-oqibatli bo‘lsin!» – deganlarini eshitganman», – dedi.

Anas ibn Molik¹ rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Kimki rizqim ulug‘, umrim uzun bo‘lsin desa, qarindosh-urug‘lariga mehr-oqibatli bo‘lsin!» – deganlar».

KIBR HAQIDA

Horisa ibn Vahb al-Huzo‘iy rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Ahli jannat kimlar ekanligin aytaymi?» – dedilar-da, odamlardan javob kutmay: «Har bir zaif va bechorahol odamdir, u gar Allohni o‘rtaga qo‘yib qasam ichg‘aydir, so‘zsiz ustidan chiqg‘aydir», – dedilar. So‘ng: «Ahli do‘zax kimlar ekanligini (ham) aytaymi? Har bir qo‘pol, quruq gerdaygan, beqanoat va dimog‘dor odam ahli do‘zaxdir», – dedilar».

BOLAGA RAHMDILLIK QILMOQ, UNI O‘PIB QUCHOQLAMOQLIK HAQIDA

Sobit Anasdan naql qilinadi: «Nabiy sollallohu alayhi vasallam Ibrohimni qo‘llariga olib o‘pdilar, hidladilar».

Nabiy sollallohu alayhi vasallamning jufti halollari bo‘lmish Oysha onamiz Urva ibn az-Zubayrga bunday deb aytgan erkanlar: «Bir ayol ikki qizalog‘ini yetaklagan holda huzurimga tilanchilik qilib keldi. U yoq-bu yoqni qarab bir dona xurmodan bo‘lak hech narsa topolmadim. O‘sha xurmoni unga bergan edim, o‘zi yemay ikki qizalog‘iga bo‘lib berdi. So‘ng o‘rnidan turib chiqib ketdi. Shu asnoda Nabiy sollallohu alayhi vasallam kirib kelgan erdilar, bo‘lgan voqeani aytib berdim. Janob Rasululloh: «Kimki ana

¹ **Anas ibn Molik** – sahobalardan biri.

shunday qizaloqlarga muruvvat qo‘lini cho‘zsa, ular uni do‘zax otashidan parda bo‘lib to‘sib turadilar», – dedilar».

Umar ibn al-Xattob roziyallohu anhu rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning huzurlariga bir qancha asirlarni olib keldilar. Ularning ichida bir ayol ham bo‘lib, o‘z oralaridan biror go‘dakni topib olsa, darhol uni bag‘riga bosib emizar edi. Janob Rasululloh (buni ko‘rib) bizga: «Nima deysizlar, anavi ayol o‘z bolasini o‘tga tashlay oladimi?» – dedilar. Biz: «Yo‘q, aslo tashlay olmas!» – dedik. Shunda janob Rasululloh: «Alloh taolo o‘z bandalariga bolasiga mehribonchilik qilayotgan manavi ayoldan ham mehribonroqdir!» – dedilar («Insonki o‘z bolasini o‘tga tashlay olmas ekan, Alloh taologa ham o‘z bandasini do‘zax o‘tiga tashlamoqlik g‘oyat og‘irdir»).

ILM-U HIKMATNI ORZU QILMOQ

Hazrat Umar roziyallohu anhu bunday degan: «Boshliq bo‘lmasingizdan avval ilmni chuqur o‘rganing! Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning sahobalari yoshlari ulg‘ayganda ham ilm o‘rganganlar. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Ikki narsadan o‘zgasiga hasad qilmoq joiz ermas: biri – kishiga Alloh taolo halol mol-dunyo bersa-yu, uni Haq yo‘lida sarflayotgan bo‘lsa, ikkinchisi – kishiga Alloh taolo ilm-u hikmat ato etsa-yu, u shu tufayli oliymaqomga erishib, hukm surayotgan, odamlarga bilgani o‘rgatayotgan bo‘lsa», – deganlar».

QARINDOSHLARIGA ZAKOT BERMOQ HAQIDA

Nabiy sollallohu alayhi vasallam: «Qarindoshlariga zakot bergan odamga ikkita savob tekkaydir – biri qarindoshlariga oqibat qilgani uchun, ikkinchisi – zakot bergani uchun», – dedilar.

MO‘MINLARNING BIR-BIRLARIGA KO‘MAKLASHMOQLARI (LOZIMLIGI) HAQIDA

Alloh taolo: «Yaxshilikka ko‘mak bergan kishi yaxshi nasiba

oladi, yomonlikka ko‘mak bergan kishi yomon nasiba oladi! Alloh hamma narsaga qodirdir!» – deydi.

Abu Muso rivoyat qiladi: «Nabiy sollallohu alayhi vasallam, agar biror gado yoki hojatmand kishi huzurlariga kirib kelsa: «Ko‘mak qilingiz, savob topg‘aysiz! Alloh taolo o‘z rasulining tili-dan uning istagan narsasini aytirib, hojatini chiqaradi!» – dedilar.

RIYO¹ VA SHUHRATPARASTLIK HAQIDA

Jundub² roziyallohu anhu rivoyat qiladi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: «Kimda-kim xayrli ishlarini shuhrat topmoq niyatida ovoza qilsa, Alloh taolo ham qiyomatda uni sharmanda qilib, ovoza qiladi, kimda-kim xayrli ishlarini odamlar meni ko‘rib qo‘ysinlar deb ko‘z-ko‘z qilsa, Alloh taolo ham qiyomatda uni barcha bandalari o‘rtasida izza qiladi», – dedilar».

ZOLIM KIMDIR?

Alloh taolo: «Alloh taolo nozil qilgan yo‘l-yo‘riqlarga muvofiq hukm qilmaydiganlar – zolimdurlar!» – deydi.

N a z a r i y m a ' l u m o t

HADIS HAQIDA TUSHUNCHA

Hadis – islom dinida Qur‘ondan keyin turadigan ikkinchi muqaddas manba bo‘lib, Muhammad alayhissalomning hayoti va faoliyati, uning diniy va axloqiy ko‘rsatmalarini o‘z ichiga oladi. Muhammad payg‘ambar biror gap aytgan, biror ish qilib ko‘rsatgan yoki boshqalar qilgan biron-bir ishni ko‘rib turib, uni man etmagan bo‘lsa, ana shu uch holat sunnat hisoblanadi. Ana shunday xatti-harakatlar yoki ko‘rsatmalar hadis deb yuritiladi. Hadislarda islom

¹ **Riyo** – ikkiyuzlamachilik.

² **Jundub ibn Abdulloh** – sahobalardan biri.

dinining qonun-qoidalarini bilan birgalikda insoniy fazilatlar ham keng tashviq qilinadi, insoniylik sha'niga dog' tushiradigan yomon sifatlar qoralanadi. Ya'ni hadislarda o'zaro do'stona munosabatlar, qarindosh, ota-ona va farzandlarning haq-huquqlari, mehr-oqibat, halollik, poklik, adolat, insof-tavfiqli bo'lish targ'ib qilingan. Razolat, kibr-u havo, adovat, hasad, xiyonat, yolg'onchilik, fitna-fasod, zulm kabi illatlarga nafrat tuyg'ulari ifodalangan.

Vaqt o'tishi bilan dindagi ichki g'oyaviy kurashlar natijasida soxta hadislar ham paydo bo'la boshlagan. Natijada hadis ilmi bilan shug'ullanuvchi olimlar – muhaddislar hadislarini ishonchli manbalar asosida qayta ko'rib chiqishga, ularning haqiqiyliklarini soxtalaridan ajratishga kirishganlar. Shunday qilib, islom olami-ning turli yerlarida hadis ilmining yirik targ'ibotchilari va mualliflari paydo bo'la boshladi.

Hadis ilmining rivojlanishiga, ayniqsa, bizning yurtimizdan yetishib chiqqan muhaddislar ulkan hissa qo'shishgan. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy, Abu Muhammad Abdulloh ibn Abu ar-Rahmon ad-Dorimiy as-Samarqandiy o'z umrlarini hadis to'plash va ularni o'rganishdek muqaddas ishga bag'ishlaganlar.

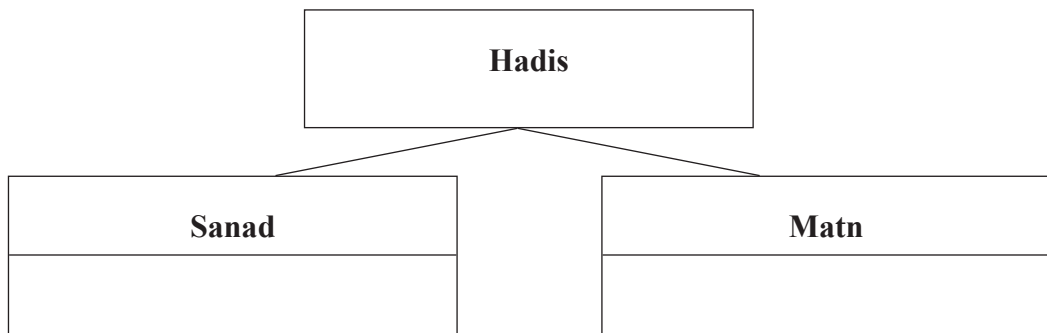
Mashhur muhaddislar orasida Imom Buxoriy eng oldingi o'rinda turadi. Uning yozgan kitoblari ichida eng mashhuri esa «Al-jome' as-sahih» (bu asar «Sahih al-Buxoriy» nomi bilan ham mashhur) asaridir. Imom Buxoriygacha o'tgan muhaddislar hadis kitoblariga eshitgan barcha hadislarini kiritar edilar. Hadislarni barcha shartlari bilan tekshirib, ularni sahih (ishonchli) yoki g'ayrisahih (ishonarsiz) qismlarga ajratishmas edi. Birinchi bo'lib bu uslubni Imom Buxoriy joriy etgan.

Hadislar tuzilishiga ko'ra ikki qismdan – hadisning mazmuni (matni) va uning sanadi (kim tomonidan aytilganligi)dan iborat bo'ladi.

1. Hadis nima? Muhaddis kim? Ular haqida nimalar deya olasiz?
2. Hadislarni yozish va yig'ish qachondan boshlangan? «Sahih», «nosahih» hadislarni tushuntirib bera olasizmi?
3. Imom al-Buxoriyning vatani, o'qish yillari va hayotining so'nggi yillari haqida gapirib bering. Mashhur muhaddisning ota-onasi to'g'risida qanday ma'lumotga egasiz?
4. «Al-jome' as-sahih» kitobi haqida ma'lumot bering.
5. «Salom berish islom amallaridandir» hadisini o'qib chiqing va payg'ambarimizning eng yaxshi xislatlar haqidagi fikrlarini tushuntirib bering.
6. «Ilm o'rganmoq va o'rgatmoqning fazilati» hadisidagi ilmning yomg'irga o'xshatilishini tushuntirib bera olasizmi?
7. Yuqoridagi hadislardan ilm haqidagilarini ajratib oling va ular haqida gapirib bering.

Jadvalni daftaringizga chizing va ta'riflar bilan to'ldiring.

Foydalanilgan asosiy manba:

Hadis (Al-jome' as-sahih). 1–2-jildlar. – T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 1997.

EZOP

(Miloddan avvalgi VI asr)

Muhtaram o'quvchi! Siz katta yoshdagi yaqinlaringiz yoki muallimlaringiz o'z fikrlari ta'sirliroq chiqishi uchun har xil maqol yoki ibratli voqealarga murojaat etishlariga e'tibor qilgan bo'lsangiz kerak. Chunki, maqol yoki masal yordamida ifodalangan fikr oddiy xabar yo axborot tarzida bildirilgan mazmundan ko'ra, albatta, ta'sirliroq bo'lib, xotirangizda uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Odatda, katta hayotiy tajribaga ega bo'lgan kishilar shunday so'zlashadi. Ana shunday so'zlash usulini yevropaliklar «Ezop tilida so'zlash» yoki «Ezopona til» deb yuritishadi.

«Nega bunday ibora paydo bo'lgan?», «Ezop o'zi kim?» kabi savollar tug'ilishi tabiiy. Bu savollarga javob topish uchun qadimiy Yunonistonga, ya'ni hozirgi dunyo xaritalariga Gretsiya, Makedoniya nomi ostida kiritilgan mamlakatlar va o'sha atroflardagi ko'hna davlatlar tarixiga murojaat qilishimiz kerak.

Rivoyatlarga ko'ra, miloddan avvalgi VI asrda Yunonistonda quldorlik tuzumi hukm surgan paytda qullar orasidan yetishib chiqqan nihoyatda aqlli, ammo o'ta badbashara, xunuk bir donishmand bo'lib, uni Ezop deb atashgan ekan. Uning asli kelib chiqishi o'sha davrlardagi Frigiya mamlakatidan bo'lib, urushlar natijasida qul qilib olinib, Yunonistonga kelib qolgan. Ezop aql-u farosati, topqirligi bilan o'z xo'jayinlarining mushkullarini oson qilib, hurmat va e'tibor qozongan. Hatto shaharlarni bosqinlardan asrab, podshohlarni qirg'in-barot urushlardan to'xtatib qolgan.

Oxir-oqibat o‘zini qullikdan xalos etib, Lidiya shohi Krez saroyida xizmat qilgan, so‘ng Vavilon shohi Likurg saltanatida xazinabon darajasiga ko‘tarilgan. Keyinroq haqgo‘yli, adolatparastligi, kinoyali achchiq tili uchun alamzada, hasadgo‘y dushmanlari uni Delfa shahrida tog‘ qoyasidan otib yuborib o‘ldirganlar.

Ezop hayoti haqidagi ma‘lumotlar o‘sha davr va undan keyingi asrlardagi tarixchilar tomonidan yozib qoldirilgan rivoyatlar orqali yetib kelgan. Uning 500 ga yaqin masali qadim davrlardayoq jamlanib, «Ezop masallari» nomi ostida kitob qilingan va donishmandlik o‘g‘itlari sifatida butun dunyoga tarqalgan.

Yodingizda tuting:

Masal – majoziy xarakterdagi qisqa hikoyacha bo‘lib, nasriy yoki she‘riy shaklda yoziladi. Uning asosiy qahramonlari turli hayvonlar, narsa-buyumlardan iborat. Bular ramziy-majoziy ma‘noda qo‘llanilib, insonlar fe‘l-atvoridagi turli xususiyatlarga ishora sifatida keltiriladi.

Masalning asosiy jihati shuki, u to‘liq ma‘noda tarbiyaviy maqsadga yo‘naltiriladi. Ko‘hna Sharq adabiyotida ham majoziy shaklda, ya‘ni turli hayvonlar tilidan tarbiyaviy ahamiyatga molik hikoyachalar keltirish qadim hind adabiyotining nodir namunalari bo‘lgan «Panchatantra», «Kalila va Dimna» kabi asarlar tarkibida uchraydi.

Yodingizda tuting:

Masalchilikning eng yaxshi namunalari o‘zbek adabiyotida ham mavjud. Majoziy shakldagi ibratli hikoyatlarning sara namunalari Alisher Navoiyning «Xamsa» asaridagi birinchi doston «Hayrat ul-abror»da va maxsus shu yo‘nalishda yaratilgan «Lison ut-tayr» (Qush tili) dostonida uchrashini alohida aytib o‘tish lozim.

Shu bilan birga XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida yashab o‘tgan Muhammad Sharif Gulxaniy ham «Zarbulmasal» nomli

asari bilan o‘zbek adabiyotida masalchilik rivojiga ulkan hissa qo‘shdi. XX asrga kelib Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Yamin Qurbon, Sami Abduqahhor, Muxtor Xudoyqulov kabi ijodkorlar asarlarida masal janrining yaxshi namunalari uchraydi.

Ulug‘ masalchi Ezopning o‘zi haqidagi rivoyatlar ham juda ibratomuz. Masalan, ularning birida hikoya qilinishicha, Ezopning xo‘jayini safarga otlanar ekan, o‘z qullariga yuklarni bo‘lib olib, ko‘tarib ketishlarini buyuradi. Ezop ularning oldiga kelib, o‘ziga yengilroq yuk berishlarini iltimos qilganida, qullar uning o‘zi tanlab olishiga ruxsat beradilar. Ezop borib, to‘rt kishi zo‘rg‘a ko‘taradigan non solingan qutini tanlaydi. Atrofida gilar barchasi undan kulib, yengil narsa so‘rab, eng og‘ir yukni tanlagani uchun ahmoq, deya masxara qilishadi. Xo‘jayini uning og‘ir yukka o‘zini urganini ko‘rib, Ezopni maqtab qo‘yadi. Aslida Ezop olis safarga ketayotganlarini sezib, uzoqni ko‘zlab ish tutgan edi.

Anchagina yo‘lni bosib, kun peshinga yetganda barcha to‘xtab, ovqatlanishga o‘tiradi. Shunda Ezop ko‘tarib kelgan qutidan barchaga non ulashib, yukini ikki barobar yengillashtiradi. Kechga borib, yana yo‘lda ovqatga unnaganlarida, qutining ichidagi qolgan nonlarni ham ulashib, yukdan tamomila xoli bo‘lib oladi. Boshqa qullar manzilgacha olgan yukini qiynalib ko‘tarishda davom etsa, Ezop qup-quruq qutini yelkalab, oldinda o‘ynoqlab boradi.

Rivoyat aytuvchilar yana shunday ibratli voqeani ham hikoya qilishadi:

Ezopning xo‘jayini Samos oroliga yetib kelishgach, uni shu yerlik Ksanfga sotadi. Ezop Ksanfni eng og‘ir vaziyatlarda qutqarib, hech kim yecholmaydigan jumboqlarni yechib, xojasiga sadoqat ko‘rsatadi. Ammo Ksanf o‘ta yengiltak, kaltafahm odam edi. Kunlarning birida u o‘z og‘aynilari bilan maishat qilib o‘tirib, mast holatda inson hamma narsaga qodir, deb da‘vo qilib qoladi. Shunda og‘aynilaridan biri Ksanfni mot qilish uchun: «Inson dengizni ichib yuborishi mumkinmi?» – deb so‘raydi. «Nega mumkin emas, mana men ham dengizni ichib yuborishim mumkin», – deya Ksanf katta ketadi. U o‘zini bilmaydigan

darajada mast edi. Shunda og‘aynisi u bilan garov o‘ynab, kim yutqazsa, o‘zida bor barcha mol-mulkini g‘olib bo‘lganga beradi, deb kelishadilar. Ertasi kuni Ksanfning uyiga garov bog‘lashgan og‘aynisi shaharning obro‘li odamlarini guvohlikka chaqirib, birga boshlab keladi. Ksanf Ezopning oyoqlariga yiqilib, qutqarib qolishini so‘raydi. Shunda Ezop xo‘jayiniga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatib aytadiki: «Sen o‘z so‘zlaringdan qaytma. Dengiz bo‘yiga borib, barcha guvohlarning oldida senga bir kosa dengiz suvidan olib berishlarini buyur va og‘ayningdan garov shartlarini yana bir bor so‘rab ol. Shundan keyin ularga ayt, dengizga juda ko‘p daryo va irmoqlarning suvi quyiladi. Men faqat dengiz suvini ichishga garov bog‘lashganman. Shuning uchun og‘aynim avval o‘sha daryo va irmoqlar suvini ajratib bersin, ana undan keyin men dengiz suvini ichaman, degin». Shunday qilib, Ksanf faylasuf Ezopning yordami bilan garovda yutib chiqadi. Biroq xavfdan qutulgach, unga yordam bergani uchun o‘zini qullikdan xalos etishini so‘ragan Ezopni arzimasi bahona topib, kaltaklashga buyuradi.

Bu hikoyadan ko‘rinadiki, quldorlik zamonida qullar har qancha aqlli, topqir, sadoqatli bo‘lmasin, ularning qismati juda ayanchli edi. Ayni paytda Ezop hayotidan olingan bu hikoyatlar uning naqadar donishmand va oliyjanob bo‘lganini, har qanday sharoitda bilim va mulohaza bilan ish ko‘ra olishini anglatadi. Bular Ezopning hayot ibratlari va insoniy xususiyatlari borasidagi rivoyatlardir. Ezop tomonidan yaratilgan masallar bilan ham yaqindan tanishsangiz, hayot yo‘lingizda hamisha kerak bo‘ladigan yana ko‘p o‘git va pandlarni o‘qib, o‘zlashtirib olasiz, zarur xulosalar chiqarasiz.

EZOP MASALLARI VA ULARNING IBRATLARI HAQIDA

YOVVOYI ECHKILAR BILAN CHO‘PON

Cho‘pon echkilarini yaylovga qo‘yib yubordi. Bir payt qarasa, echkilar yovvoyi echkilar bilan o‘tlashib yuribdi: xursand bo‘ldi-yu kech kirgach, hammasini o‘zining g‘origa qamadi. Ertasiga

havo buzuqligi tufayli echkilarni odatdagidek yaylovga olib chiqolmadi: g'ordayoq boqishiga to'g'ri keldi. Cho'pon o'zining echkilariga nomigagina – o'lmagunday yem solgani holda, qo'lga o'rgatib olish niyatida yovvoyi echkilarga mo'l-ko'l qilib to'kdi. Ertasi kuni havo yurishib ketgach, echkilar tog'ga qarab ura qochdi. Cho'pon ularni yaxshilikni bilmaydigan nonko'rlar, deya koyishga tushdi: «Axir, men sizlarni o'zimning echkilarimdan-da yaxshiroq boqmadimmi?» Yovvoyi echkilar aytdilar: «Shuning uchun ham sendan nariroq yurishimiz ma'qul ko'rindi-da. Bizlar kechagina senga yo'liqqandik, sen esa bizni o'zingning eski echkilaringdan-da yaxshiroq boqding. Demak, ertaga yana yangilar kelib qo'shilsa, unda ularni bizlardan afzalroq ko'rarkansan-da?!»

Alqissa, yangi do'stlarni eskilardan afzal tutuvchilar bilan do'stlashishga shoshilmang, zero, yana yangi do'stlar orttirganda siz ham eskilardan bo'lib qolasiz.

Aziz bolajonlar, qissadan hissani anglagan bo'lsangiz kerak-a?! Siz ham o'z do'stlaringiz, yaqinlaringiz haqida o'ylab ko'ring. Shu bilan birga, o'zingizning do'stlarga munosabatingizni yaxshi tushunib oling.

E'tibor bering:

Do'stlik degan so'z bilan sadoqat, do'stga sodiqlik tushunchasi doimo yonma-yon kelmog'i lozim. Inson hayoti davomida juda ko'p qaltis vaziyatlarga tushishi, turli sinovlarga duch kelishi mumkin. Ana shunday sharoitda faqat o'z manfaatini o'ylab, sizni yolg'iz tashlab ketadigan yoki boshqa odamlarni do'st tutib ketadiganlardan nariroq bo'lgan ma'qul.

Do'stga sadoqat, vafodorlik haqida hazrat Alisher Navoiy ham shunday fikrni aytadilar: «Do'st uldirki, o'ziga ravo ko'rmagan narsani do'stiga ham ravo ko'rmaydi. O'zi do'sti uchun o'limga tayyor bo'lsa ham, ammo do'stini bu ishda sherik qilmaydi».

Ezop insonlar tabiatidagi tuban illatlarni, yaramas xususiyatlarni juda aniq anglab, lo'ndagina majoziy voqea asosida uning mohiyatini

ko'rsatib beradi. Quruq safsata yoki pand-nasihat bilan emas, aynan bo'lishi, uchrashi mumkin bo'lgan hayotiy hodisani shartli – ramziy hikoyat vositasida katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bir shaklda ifoda etadi.

KIYIK BILAN TOKZOR

Ovchilar ta'qibidan qochgan kiyik tokzorga yashirindi. Ovchilar payqamay o'tib ketishgach, endi xavfdan qutuldim, deb o'yladi-yu tok barglarini uzib-uzib yeyishga tutindi. Ittifoqo, shu payt ortiga o'girilgan ovchi kiyikni payqab qoldi: darhol o'q uzib, jonivorni yarador qildi. O'limi yaqinlashganini sezgan kiyik afsus-nadomatda ingrandi: «Qilmish – qidirmish: tok meni qutqargandi, men esa uni nobud qilishga qasdlandim».

Alqissa, kimki o'ziga yaxshilik qilganlarga yomonlik sog'insa, u, albatta, jazoga yo'liqqay.

Ushbu hayotiy lavha yaxshilikka hamisha yaxshilik bilan javob qaytarishga undaydi. E'tibor qiling-a, tokzor kiyikni o'limdan asrab qoldi. Kiyik buning uchun bir umr minnatdor bo'lib, imkoni yetganicha tokzorni asrashi, uni har kim payhon qilmasligi uchun jon kuydirishi lozim edi. Ammo u aksincha ish tutib, xavfdan qutuldim, ya'ni jonim omon qoldi, endi qornimni o'ylashim kerak, deb hozirgina uni yashirgan tok barglarini yeyishga tushadi. Shu bois ham kiyik o'sha zahotiyoq jazolanadi. Bu bilan Ezop yaxshilikka yomonlik qilish muqarrar jazo bilan yakunlanadi, deyish barobarida insonlarni nafs balosidan ham asranishga, hamma narsaga bir paytning o'zida erishaman deb, ochko'zlik qilmaslikka da'vat etadi. Bunday tushuncha Sharqda ham keng tarqalgan. Jumladan, bizning zaminimizdan yetishib chiqqan ko'plab allomalar, adib va shoirlarimizning asarlarida shunday g'oya ilgari suriladi. Chunki insoniy fazilat yoki illatlarning millati, chegarasi yo'q. Inson zoti yaralibdiki, yaxshilik, ezgulik bilan birga yomonlik, tubanlik ham yashab keladi. Har bir inson, avvalo, yaxshilik nima-yu yomonlik

nima – farqiga borishi, o‘z ongi, aql-u farosati bilan anglab olishi kerak.

BO‘RI BILAN LAYLAK

Bo‘rining bo‘g‘ziga suyak tiqilib qoldi-yu, joni ko‘ziga ko‘rinib, yordam istab yugurgilab qoldi. Baxtini qarangki, laylakka duch keldi: suyakni chiqarib tashlasang, mukofotlayman, deya va’dalar berib yordam so‘radi. Laylak tumshug‘i-yu boshini bo‘rining bo‘g‘zigacha tiqib, arang suyakni chiqarib oldi-da, va‘da qilingan mukofotni talab qildi. Bo‘ri bunga javoban dedi: «Ha, azizim, bo‘rining og‘zidan boshing omon chiqqani kammi, yana mukofot deysan-a?!»

Alqissa, ayrim badfe‘l kishilar yomonlik qilmaganlarining o‘ziniyoq yaxshilik qilganga yo‘yadilar.

Bu masalni qay bir ma’noda avvalgisining davomi ham deyish mumkin. Chunki laylak mukofot olish o‘rniga bo‘rining changalida qolib ketmaganiga shukur qilishi lozimligi hikoya qilinar ekan, yaxshilikni ham uning qadriga yetgan odamga qilish kerak, degan fikr ilgari suriladi. Yomon fe‘lli, baxil odam, unga har qancha yaxshilik qilmang, baribir u sizning yaxshiligingizni bilmaydi. Bil’aks, o‘zining yomonlik qilmaganini yaxshilikka yo‘yadi. Bu bilan o‘z tubanligini yana bir marta namoyish etadi.

Ezop masallaridan insonning turli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishi lozimligi haqidagi maslahatlarni anglash mumkin. Hayotda har xil sinovlar ko‘p bo‘ladi. Inson doim ham muvaffaqiyat qozonib, shod-u xurram kun kechiravermaydi.

E’tibor bering:

Shodlik, g‘alabalar bilan bir qatorda inson turli g‘am-tashvishlarga, omadsizlik va yo‘qchiliklarga tayyor bo‘lib yurishi, har bir hodisaga hushyor nigoh bilan qarashi lozim. Sabr-u bardoshli, qiyinchilikka chidamli, yo‘qchilikka qanoat qila olgan odam hech qachon kam bo‘lmaydi.

Aksincha, arzimagan tashvishdan xavotirga tushib, o‘zini o‘tga-cho‘g‘ga urgan kishilar yo biror kasallikka chalinadi yoki yechib bo‘lmas chigalliklarga duch keladi. O‘zgalar oldida obro‘-e‘tiborini yo‘qotadi. Ezopning quyidagi masali ana shunday odamlar haqida.

ESHAK BILAN BAQALAR

Ustiga o‘tin ortilgan eshak botqoqdan o‘tayotgandi, toyib ketib yiqildi. Eshak o‘rnidan turishga harchand urinmasin – bo‘lmadi: oh-voh qilib faryod cheka boshladi. Botqoqda yashovchi baqalar uning holini ko‘rib, dedilar: «Birodar, botqoqqa endigina yiqilganing holda shunchalar nola chekasan, bizga o‘xshab umring shu yerda o‘tganida nima qilarding?!»

Alqissa, ayrim kishilar kichkinagina qiyinchilik oldida ham esankirab, ruhan cho‘kib qoladilar, holbuki, boshqalar bundan o‘n chandon og‘ir mashaqqatlarni sabr ila yengadilar.

Xalqimizda: «Birni ko‘rib shukur qil, birni ko‘rib fikr qil», – degan maqol bor. Nogahon toyib ketib, yiqilgan eshak, biroz tin olib, kuch to‘plab, yana oyoqqa turishi va yo‘lida davom etishi mumkin edi. Ammo u mutlaqo chorasiz qolgan kabi ayyuhannos solib, faryod chekadi. Vaholanki, undan ko‘ra yuz chandon yomonroq ahvolda, bir umr botqoqda yashayotgan baqalarni ko‘rib, o‘z holatiga shukur qilishi, ahvolini yaxshilash chorasini ko‘rishi lozim edi. Hayotda bunday holatlar uchrab turadi. Sovuqqonlik bilan muammolar haqida o‘ylab ko‘rilsa, hammasiga biror tadbir topish mumkin. Muhimi, aqlni ishlatishda, qiyinchiliklarga sabrli bo‘lishdadir.

Gohida qiyinchilikni yengib o‘tishdan ko‘ra uni aylanib o‘tishga yoki hiyla-nayrang ishlatib, o‘z maqsadiga erishishga harakat qiluvchi kimsalar bo‘ladi. Ular balki ba‘zida niyatlariga yetarlar ham. Biroq bu uzoq davom etmaydi. Albatta, biror ishkal bo‘lib, barcha harakatlar chippakka chiqadi. Ana shunday toifali odamlarga qarata quyidagi masal aytilgan.

Ustiga tuz ortilgan eshak daryo kechuvidan o'tayotib toyib ketdi – suvga yiqildi: tuz suvda erib ketib, yuk ancha yengillashdi, eshak benihoya sevindi. Keyingi gal o'sha joydan o'tayotib, eshak: «Suvga yiqilsam yukim yengillaydi, keyin turib ketaveraman», – deb o'yladi-da, atayin yiqildi. Ittifoqo, bu gal eshakka yuvg'ich¹ ortilgan edi: yuvg'ich suvni shimib olib, yuki og'irlashib ketgan eshak eplanolmay qoldi-yu suvga cho'kib ketdi.

Alqissa, ayrimlar ishlatgan hiyla-nayrang ularning o'z boshiga yetarkan.

Yodingizda tuting:

«Og'irning ostidan, yengilning ustidan o'tma», – deydi dono xalqimiz. Har qanday qiyinchilikni bardosh bilan yengib o'tishga harakat qilgan odam, albatta, maqsadiga yetadi. Kurashlar bilan amalga oshgan ish qadrli va mustahkam bo'ladi.

Ayrim ishyoqmas, havoyi kishilar maqsadlariga tez va oson yetishish uchun turli nayranglar o'ylab topadilar-u, ammo kutilmaganda pand yeb qoladilar. Yengil yo'l bilan qo'lga kirgan narsa barakali ham bo'lmaydi. Hatto masaldagi voqeaga o'xshab, nojoiz makkorlik o'sha odamni halokatga olib kelishi mumkin. «Behuda chiranish belni chiqaradi», – degan hikmat ham shunday holatlarni nazarda tutib aytilgan. Bu fikrning yanada yaqqolroq misoli quyidagi masalda tasvirlab berilgan.

BURGUT, ZAG'CHA VA CHO'PON

Yuksak qoyadan shiddat bilan qo'zg'algan burgut suruvdagi qo'zichoqni ildi-yu ketdi. Zag'cha buni kuzatib turgandi, hasaddan ichi kuyib, o'zining ham shunday qilgisi kelib qoldi. Zag'cha jon-jahdi bilan chinqirganicha borib qo'chqorga tashlandi:

¹ **Yuvg'ich** – bir yillik o'simlikdan olinadigan, idish-tovoq yuvishda ishlatiladigan, yumshoq, ichi g'ovak narsa.

panjalari qalin junga o‘ralashib, uchishga ham, qochishga ham imkoni bo‘lmay qoldi. Uning jon holatda pitirlayotganini ko‘rgan cho‘pon gap nimadaligini fahmladi-da, darhol zag‘chani tutib oldi: qanotlarini qirqib, o‘zini ermak uchun bolalariga eltdi. Bolalari chuvullashib: «Bu qanday qush?» – deya so‘raganlarida, cho‘pon aytdi: «Men-ku buning zag‘chaligini bilaman-a, biroq uning o‘zi o‘zini burgut hisoblaydi-da!»

Alqissa, o‘zingdan zo‘rroqlar bilan bellashaman, deb chiranganing bilan hech ish chiqarolmaysan, kulgi bo‘lganing qoladi, xolos.

Har qanday inson hayotda o‘z o‘rnini bilishi lozim. Kerak-nokerak narsalarga o‘zini uraverish yaxshilikka olib kelmaydi. Agar zag‘cha burgutdan bir necha barobar kichik ekanini, har qancha chiranganda ham burgut shiddatiga ega bo‘lolmasligini fikr qilganida, o‘zini abgor qilib, kulgili holatga tushmas edi. Ana shunday toifa odamlarga nisbatan donolar: «Ko‘rpangga qarab oyoq uzatgin», – deya tanbeh beradilar.

E’tibor bering:

Yoshi ulug‘ yoki martabasi baland kishilar oldida maqtanchoqlik qilish, o‘z imkoniyatlariga to‘g‘ri baho bera olmaslik oxir-oqibat shu kimsani beobro‘ qiladi, e’tibordan chetga chiqib qolishiga sabab bo‘ladi.

Ko‘rinadiki, Ezop masallari hayotiyligi bilan, odamlarning fazilat-u nuqsonlari, qusur-kamchiliklari, noto‘g‘ri xatti-harakatlarini aniq ko‘rsatib bera olgani, ma’naviy ibрати bilan hozir ham o‘z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Bundan bir necha ming yillar avval yaratilgan bu majoziy hikoyatlar dunyodagi ko‘plab tillarga tarjima qilinib, shu yo‘lda ijod qiluvchi davomchilari yetishib chiqishiga omil bo‘ldi.

Fransuzlarda J. Lafonten, rus adabiyotida I. Krilov kabi masalchi adiblar Ezop masallarini qayta ishlab, ijodiy boyitib, o‘z davri xususiyatlariga ko‘ra to‘ldirib, rivojlantirdilar. O‘zlari ham ulardan ilhomlanib, yangi masallar yaratdilar.

1. Nima uchun bobolarimiz, katta yoshdagi kishilar o‘z gaplarida maqol va masallardan foydalanishadi?
2. Ezop haqidagi rivoyatlarda uning donishmandligi nimalarda ko‘rinadi?
3. «Kiyik va tokzor» masalida Ezop qanday insoniy fazilatlar haqida so‘z yuritadi?
4. «Bo‘ri bilan laylak» masalidagi bo‘ri qanday insonlarning majoziy obrazi?
5. Sabr-bardosh, qanoat degan tushunchalarning mazmunini izohlang («Eshak bilan baqalar» masali misolida).
6. Ezop masallarining bugungi kundagi ahamiyati nimada?
7. «Masal» tushunchasining ta’rifini ayting.
8. Kimlar masalchilik rivojiga hissa qo‘shgan?
9. O‘zbek masalnavislaridan kimlarni bilasiz?

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. Ezop masallari. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.
2. N. Hotamov, B. Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o‘zbekcha izohli lug‘ati. – T.: «O‘qituvchi», 1983.

«UCH OG‘A-INI BOTIRLAR» ERTAGI HAQIDA

Ertak – xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy, ommaviy turlaridan biridir. Ertakning paydo bo‘lishida qadimiy urf-odat, marosimlar, tabiat hodisalari, jonivorlar muhim o‘rin tutgan.

Yodingizda tuting:

Hayot haqiqati bilan bog‘liq bo‘lib, xayoliy va hayotiy uydirmalar asosiga qurilgan, tarbiyaviy ahamiyatga ega og‘zaki hikoyalar **ertak** deyiladi. Ertakning ba‘zi viloyatlarda boshqacha atamasi ham uchraydi. Masalan, Surxondaryo, Samarqand, Farg‘onada – **matal**, Buxoro atrofidagi ba‘zi qishloqlarda – **ushuk**, Xorazmda – **varsaki**, Toshkent shahri va uning atrofida **cho‘pchak** atamasi ham ishlatiladi.

Ertak aytuvchilarni qadimda «ertakchi», «matalchi» deb atashgan. E‘tibor bersangiz, ertaklarda ijobiy qahramon, albatta, yovuzlik, adolatsizlik, zulm ustidan g‘alaba qozonadi, yaxshilik tantana qiladi. Chunki ertak qahramonlari xalq orzu-umidlarini, manfaatini ifodalaydi.

Ertaklar turli mavzularda bo‘lishi mumkin. Ular shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklar, hajviy ertaklarga bo‘linadi.

Hayvonlar haqidagi ertaklardagi asosiy mazmun majoziy, ya‘ni ko‘chma ma‘noga ega bo‘ladi. Masalan, ayyorlik va munofiqlik tulki, qonxo‘rlik, laqmalik bo‘ri orqali ifoda etiladi. Sehrli ertaklarda voqealar sehr-jodu, fantastik uydirmalar asosiga qurilgan, asar qahramonlari har narsa qo‘lidan keladigan mo‘jizakor kimsalar, jonlantirilgan narsa yoxud hayvonlardan iborat bo‘ladi. Xalqimiz yaratgan xayoliy hikoyalar orasida shunday turkum ertaklar

borki, ularni biz hayotiy-maishiy ertaklar deb ataymiz. Bunday ertaklardagi voqealarning aksariyati hayotga yaqin, hayotdan olingan. «Zumrad va Qimmat», «Oygul bilan Baxtiyor», «Ziyod botir», «Tohir va Zuhra», «Ozodachehra», «Malikayi Husnobod», «Uch og‘a-ini botirlar» ana shunday ertaklar sirasidan.

E‘tibor bering:

Ertaklarni ham tinglaymiz, ham o‘qiymiz. Tinglaydigan ertaklarimiz ertakchilar tomonidan qiziqarli tarzda hikoya qilinadi. Ertakchilar shunchaki hikoya qilmaydilar. Har bir ertakchi u yoki bu ertakni qayta yaratadi, desak, xato bo‘lmaydi.

O‘zbek adabiyotida xalq ertaklari asosida yaratilgan she‘riy, nasriy asarlar teatr va kinoda ham o‘z aksini topgan. Qiziqarli ertaklar asosida yaratilgan sahna asarlari, kinofilmlar, multfilmlarni sevib tomosha qilmoqdasiz.

Ko‘p ertaklar «Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, bir podshoh (yoki cho‘pon) bo‘lgan ekan», «Sizga bog‘ bo‘lsin, bizga hayot» kabi qisqagina boshlamalar bilan boshlansa, ba‘zi boshlamalar ancha uzun bo‘ladi. Masalan, mana bu boshlamaga e‘tibor bering: «Ertagi-yo ertagi, echkilarning bo‘rtagi, qirg‘ovul qizil ekan, quyrug‘i uzun ekan, ko‘k muzga mingan ekan, muruti singan ekan, g‘oz karnaychi ekan, o‘rdak surnaychi ekan, ola qarg‘a azonchi, qora qarg‘a qozonchi, chumchuq chaqimchi ekan, to‘rg‘ay to‘qimchi ekan, bo‘ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, ertagimning sheri bor, yetti kunlik yeri bor, yetti kunlik yerida dumi kalta bo‘ri bor. Bir bor ekan, bir yo‘q ekan...»

Ko‘pchilik ertaklar «Qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y berib, oshlarini oshab, yoshlarini yashab, murod-maqсадlariga yetibdilar», «Shu bilan falonchi podshoh bo‘lib, o‘zining donoligidan xalqni odillik bilan so‘rab, mamlakatda adolat o‘rnatgan ekan» kabi tugallanmalar bilan yakunlanadi.

«Uch og‘a-ini botirlar» ertagining voqealari ham juda qiziqarli bo‘lib, tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Qadim zamonda o‘rtahol bir

kishi yashagan ekan. Uning uch o'g'li bo'ladi. O'g'illarini safarga kuzatishdan oldin ularga shunday pand-nasihatlar qiladiki, biz ulardan bu kishining qanday odamligini bilib olamiz. «O'zimdan keyin baxtsiz bo'lib qolmanglar deb, sizlarni o'qitdim», – deydi u. Haqiqatan ham o'qigan odam dunyoni taniydi, oq-qoraning farqiga boradi. Ilmli va hunarli odam hech qachon xor bo'lmaydi.

Ota o'g'illarini tarbiyalashda uch narsaga amal qiladi. Birinchidan, sog'lom qilib tarbiyalaydi, natijada o'g'illari baquvvat bo'lib o'sadi. Ikkinchidan, qurol-yarog' bilan tanishtiradi, natijada o'g'illari yarog' ishlatishga usta bo'lishadi. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stiradi, natijada o'g'illari botir, dovyurak bo'lib voyaga yetishadi. Endi bularning ustiga ilmli ekanligini ham qo'shsak, ular naqadar barkamol yigitlar ekaniga guvoh bo'lamiz. Biroq ularning otasi bu bilan ham kifoyalanib qolmaydi. U o'g'illarining yanada mukammal bo'lishlarini istaydi. Shu sababli ularga yana uch narsani uqtiradi: «To'g'ri bo'ling – bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang – xijolat tortmaysiz. Dangasalik qilmang – baxtsiz bo'lmaysiz».

O'g'illari otalarining bu o'gitlariga amal qilganlari uchun ham barcha xatarlardan omon chiqadi. Hatto podshoh o'zining uch qizini ularga berib, og'a-inilarni o'ziga kuyov qilib oladi. Endi ular saroyda qolib, faqat yeb-ichib, farog'atda yashasalar ham bo'lardi. Podshohning o'zi ularga shuni taklif qiladi. Biroq og'a-inilar bunga rozi bo'lmaydi. Nega?

Ertakni o'qib chiqsangiz, buni o'zingiz bilib olasiz.

UCH OG'A-INI BOTIRLAR

(Ertak)

Bor ekan, yo'q ekan, bir zamonda bir kishi bo'lgan ekan. Boy ham, kambag'al ham emas ekan. Uning uchta o'g'li bor ekan. Uchovi ham o'qigan, oq-u qorani tanigan, yuzlari oyday, o'zlari toyday, yomon bilan yurmagan, yomon joyda turmagan ekan.

To'ng'ichi yigirma bir yoshda, o'rtanchasi o'n sakkiz yoshda, kenjasi o'n olti yoshda ekan.

Otasi bir kuni ularni oldiga chaqirib, har birining peshanasini silab:

– O'g'illarim, men boy emasman, mendan qolgan davlat sizlarning maishatingiz uchun kifoya qilmaydi, mendan ortiq narsa umid qilib o'tirmanglar, o'zimdan keyin baxtsiz bo'lib qolmanglar deb, sizlarni o'qitdim. Yaxshi ot qo'ydim. To'y qildim, voyaga yetkazdim. Buning ustiga sizlarni yana uch narsa bilan tarbiya qildim. Birinchidan, sog'lom vujudli qilib o'stirdim – quvvatli bo'ldingiz. Ikkinchidan, yarog' bilan tanishtirdim – yarog' ishlatishga usta bo'ldingiz. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stirdim – qo'r-qoq bo'lmay, botir bo'ldingiz. Yana uchta narsani aytaman, qu-loqlaringizga olib, eslaringizdan chiqarmanglar. To'g'ri bo'ling – bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang – xijolat tortmaysiz. Dangasalik qilmang – baxtsiz bo'lmaysiz. Bundan boshqasini o'zingiz biling. Qora toyni, saman toyni, ko'k toyni asbob-anjomlari bilan tayyorlab qo'ydim. Xurjunlaringizni bir haftalik ovqat bilan to'lg'izdim. Baxtingiz yo'lda, topib olmoq uchun dunyoni ko'rgani yo'lga chiqing, dunyoni tanimay dunyo kishisi bo'lmaysiz. Baxt qushini ushlamoq uchun baxt oviga chiqing. Xayr, o'g'illarim, – deb turib ketdi.

Uch og'a-ini safarga otlandi. Yo'lda ular kechasi navbatmanavbat poyloqchilik qilib chiqishga kelishadi. Birinchi kecha To'ng'ich botir o'zlariga hujum qilmoqchi bo'lgan sherni o'ldiradi. Ikkinchi kecha O'rtancha botir ajdarni yengadi. Uchinchi kecha Kenja botir podshoh xazinasiga tushmoqchi bo'lgan o'g'rilarni qirib tashlaydi. Ertasi kuni botirlar shaharga kirib, bir joyga qo'nadi.

Joy egasi bu botirlarni o'rdaga borishga taklif qildi. Bular piyoda asta-sekin o'rdaga bordi. Podshoh bularning musofir ekanligini bilib, alohida bir ziynatlangan uyga kirgizib qo'ydi. Boshqa musofir bo'lmaganidan, ularga juda diqqat-e'tibor bilan qarab, sir olmoqni bir vazirga topshirdi. Vazir aytdi: «Bulardan to'g'ridan

to‘g‘ri so‘rasak, ehtimol, aytmalar, o‘z hollariga qo‘yib, tashqaridan quloq solib turamiz, nima desalar, so‘zlaridan sirini topamiz», – dedi. Bu xonada bulardan boshqa hech kim yo‘q edi. Bir vaqt dasturxon yozildi, xilma-xil noz-ne‘matlar keltirib qo‘yildi. Ikkinchi bir xonaning teshigidan podshoh bilan vazir quloq solib jim o‘tirishdi. Birozdan keyin uch og‘a-ini botirlar o‘zaro suhbat qila boshlashdi. To‘ng‘ich botir dasturxondagi ovqatni ko‘rsatib:

– Shu go‘sh t qo‘zi go‘sh t ekan, biroq shu qo‘zi it emib katta bo‘lgan, – dedi.

O‘rtancha botir aytdi:

– To‘g‘ri aytasiz, podshoh degani it go‘sh tidan ham qaytmaydi. Saralab yemoq faqirning ishi, qo‘yni boqib qo‘yibdimi? Men ham bir narsaga hayron bo‘lib turibman, mana shu shinnidan ham odam isi keladi.

Kenja botir aytdi:

– To‘g‘ri, podshohlik – qonxo‘rlik demakdir. Qon qo‘shilgan bo‘lsa, ehtimoldan uzoqmasdir. Lekin yomonning qoni bo‘lsaku, mayli, begunohning qoni qo‘shilgan bo‘lmasin. Men ham bir narsaga hayron bo‘ldim. Shu nonni taxlagan kishining otasi novvoy ekan, taxlovchi novvoyning o‘g‘li ekan.

– To‘g‘ri bo‘lsa kerak, – debdi To‘ng‘ich botir. – Podshoh bizni bu yerga o‘rda voqeasi bilan chaqirgan. Albatta, bizdan savol so‘rar, nima deymiz?

– Albatta, yolg‘on so‘zlamaymiz, – debdi O‘rtancha botir. – Bu voqega aralashgan bo‘lsak, aytmoq lozim.

Kenja botir:

– Uch kunlik yo‘lda qanday voqealarni ko‘rgan bo‘lsak, o‘rtaga tashlaydigan vaqt keldi, – dedi.

To‘ng‘ich botir birinchi kechada sher bilan olishganini aytib, belidagi tasmasini o‘rtaga olib qo‘ydi. O‘rtancha botir ikkinchi kechadagi voqeani aytib, nishona uchun tasmani o‘rtaga tashladi. Kenja botir uchinchi kechadagi voqeani aytib, olgan narsalarini o‘rtaga tashladi.

Podshoh bilan vazir sirdan xabardor bo‘lishdi. Faqat go‘sh t,

shinni, non to'g'risidagi gaplarni tekshirib ko'rmoqchi bo'lishdi. Birinchi qo'ychivonni chaqirtirishdi. Podshoh qo'ychivondan so'radi:

- To'g'risini ayt, kecha so'yilgan qo'zining onasi itmidi?
- Podshohim, bir qoshiq qonimdan kechsangiz, aytaman.
- O'tdim, to'g'risini so'yla!

– Qishning o'rtasida bir qo'y tug'ib, o'zi o'lib qoldi, shu vaqtda bir katta itim ham tug'gan edi. Qo'zichoqqa rahmim keldi. Yetim qo'zini och qoldirgim kelmadi. Nochor o'sha itga emizdirib, katta qilgan edim. Boshqa qo'zi qolmagani uchun o'shani yuborgandim, – dedi.

Podshoh bog'bonni chaqirib:

- To'g'risini ayt, shinniga odam qoni qo'shilganmi? – dedi.
- Podshohim, bir qoshiq qonimdan o'tsangiz, bir voqea bo'lgan edi, aytardim, – dedi.

– Ayt, o'tdim, – dedi. Bog'bon:

– O'tgan yozda, bog'dagi uzumzorga har kecha bir odam o'g'irlikka tushib, sizga olib qo'ygan eng yaxshi uzumdan o'g'irlab olib keta boshladi. Bir kuni agar qo'limga tushsa, o'ldirib, shu tokning tagiga ko'mib qo'yay, deb qasd qildim. Bir kecha poylab yotdim. Yana keldi. Shashpar to'qmoq bilan boshiga urdim. Boshi pachoq-pachoq bo'lib ketdi. Hech kim bilgani yo'q. Shu tok tagiga chuqur kovlab ko'mib qo'ydim, kelasi yili tok kuchlanib, chunon hosil qildiki, bargidan ham uzumi ko'p edi. Lekin mazasida ozgina o'zgarish paydo bo'ldi. Men uzumdan sizga yubormay, butunicha shinni qilgan edim, – dedi.

Nonni podshoh o'zi taxlagan edi. Bu shohning otasi novvoy edi.

Podshoh haqiqatlar bilinganidan keyin bularning zakovatiga qoyil qolib, botirlarning oldiga kirdi. Salom berib ko'rishdi. Hech bir narsa so'ramay:

- Sizlarning hamma aytganlaringiz to'g'ri bo'lib chiqdi, mening

sizlarga muhabbatim ortdi. Botir mehmonlar, ijozat bersangiz, bir arzim bor edi, agar qabul qilsangiz, aytar edim, – dedi.

To‘ng‘ich botir:

– Aytganlaringiz to‘g‘ri kelsa, qabul qilarmiz, ayting! – dedi.

Podshoh:

– Mening uchta qizim bor, o‘g‘lim yo‘q. Men ertaga butun shaharni to‘yga chaqirib, qirq kun osh berib, qizlarimni sizlarga nikohlab bersam, mening o‘g‘illarim bo‘lib bunda qolsangiz, – dedi.

To‘ng‘ich botir:

– Xo‘p yaxshi aytasiz, lekin bizning ham shartimiz bor. Bizlar podshoh bolasi emasmiz. Otamiz boy ham emas. Sizning davlatingiz podshohlik bilan topilgan, biz qo‘l kuchi bilan tarbiya topganmiz. Elimiz bir bo‘lsa ham, tarbiyamiz boshqa. Qanday bo‘lar ekan? – dedi.

Podshoh:

– Men bir iqlimning podshohiman, sizni otangiz qo‘l kuchi bilan tarbiya qilib, sizday botirlarning otasi bo‘lgan ekan, mendan nima kamligi bor? Haqiqatda, mendan ortiqdir. Tarbiyangiz orqasida jahon podshohlari oshiq bo‘lib yig‘lab yurgan qizlarning otasi sizga o‘z qizlarini yig‘lab tutadi, – dedi.

Bular qabul qilishdi. Shaharda qirq kun to‘y-tomosha bo‘lib, botirlar podshoh qizlariga uylanishdi. Qizlar yo‘qotgan tillalariga gavhar qo‘shib oldilar. Yaxshi tarbiya orqasidan yigitlar baxt qushini qo‘lga kirgizdilar.

Podshoh hamma kuyovidan ham Kenja botirni ko‘proq yaxshi ko‘rardi. Kunlardan bir kun podshoh bir salqin joyda uxlab yotgan edi, yonidagi ariqdan ilon chiqib, podshohga zahar solmoqchi bo‘lib turganda, to‘satdan kelib qolgan Kenja botir uni ko‘rib, belidan qilichini sug‘urib, chopib, ikki bo‘lib tashladi. Yana qilichini qiniga solib turganida podshoh uyg‘onib qoldi. Dilida: «Qizimni berganimga qanoat qilmay, meni o‘ldirib, podshoh bo‘lmoq xayoli bor ekan», – deb shubha qildi. Vazirga chiqib voqeani

aytdi. Vazirning botirlarga hasad-adovati bo‘lib, qulay paytni kutib yurgan ekan, yaxshi bahona bo‘ldi.

Vazir podshohga:

– Shunday bebaho qizlaringizni, mendan bir maslahat so‘ramay, yaxshi tarbiya ko‘rgan deb, musofirlarga berib qo‘ydingiz, endi mana bir uchini sizga ko‘rsatdi. Eng yaxshi deb sevgan kuyovingiz sizni o‘ldirmoqchi bo‘lgan ekan, yana bir kuni boshqacharoq hiyla bilan sizni o‘ldirib qo‘yar, – dedi.

Podshoh vazirning so‘ziga ishonib:

– Zindonga solinsin! – deb buyurdi.

Kenja botirni zindonga solishdi. Kenja botirning qallig‘i juda xafa bo‘ldi. U botirni nihoyatda yaxshi ko‘rardi. Yig‘lab-yig‘lab kelinchakning yuzlari so‘liy boshladi.

Bir kuni qiz otasining oyog‘iga boshini qo‘yib, yig‘lab, qallig‘ini afv etishni so‘radi. Podshoh qizining yuzidan o‘tolmay, Kenja botirni zindondan oldirib keldi. Shunda podshoh Kenja botirga qarab:

– Botir, siz shunday vafosizmisiz? Ko‘rmayapsizmi, mening qizim sizga qanday mehribon. Shu qizimni ham rioya qilmay, qay ko‘ngil bilan meni o‘ldirmoqchi bo‘ldingiz? – dedi. Kenja botir podshohga qarab bir hikoya aytdi.

HIKOYA

Qadim zamonda bir podshoh bo‘lib, uning yaxshi ko‘rgan to‘tisi bor ekan. Podshoh to‘tisini shunday yaxshi ko‘rar ekanki, bir soat ko‘rmasa turolmas ekan. To‘ti ham podshohga juda mehribon bo‘lib, har turli shirin so‘zlar aytib, xursand qilar ekan. Bir kuni to‘ti podshohdan so‘rabdi:

– Mening Hindiston degan yurtda ota-onam, aka-ukam, opa-singillarim bor, falakning gardishi bilan sizning dargohingizga kelib qolgan edim. Shukurlar bo‘lsin, aql-idrokim, yaxshi xulqim, shirin so‘zim orqasidan sizday podshohga hamsuhbat bo‘ldim.

Endi iltimosim shuki, meni qafasdan bo'shatib, yigirma kunga javob bersangiz, olti kun borishim, olti kun kelishimga ketsa, bir hafta, ota-onam, aka-ukalarimni ko'rib, diydoriga to'ymog'im uchun yetar.

Podshoh:

– Yo'q, senga javob bersam, yana kelmay qolsang, men sog'i-naman, juda xafa bo'laman, – debdi.

To'ti:

– Yo'q, podshohim, sizning menga ko'rsatgan iltifotingiz yomon yo'lga boshlamaydi, qanday bo'lsayam va'da – ulug', muqaddas narsa, uni buzish yaramaydi. Va'dani buzmoq – og'ir gunoh. So'z beraman – so'zimda turaman, – debdi.

– Xo'p bo'lmasa, agar tezda kelsang, ikki haftaga ruxsat beraman, – debdi podshoh.

– Xayr, endi qanday bo'lsa ham chiqay, – deb to'ti o'n besh kunga ruxsat olibdi. Devorga qo'nib turib xayrlashibdi. Janub tomonga qarab uchib ketibdi. Podshoh orqasidan qarab qolibdi. U to'tining qaytib kelishiga ishonmas ekan.

To'ti olti kun deganda Hindiston degan mamlakatga borib, ota-onalarining oldiga yetibdi. Bechora to'ti juda xursand bo'lib, tog'dan tog'ga, bog'dan bog'ga, shoxdan shoxga sakrab, uchib, o'ynab-kulib, ota-onasining diydoriga to'ydi, qarindosh-urug'iga mehmon bo'lib, uch kunni qanday o'tkazganini bilmay qoldi. Ertasi yana qafas tomonga, tutqunlikka uchmog'i kerak ekan. Ota-onasi, aka-ukalaridan ajralmoq juda og'ir bo'libdi. Bir tarafda va'da bor, va'daga vafosizlik xavfi turadi. Bechora to'tining quvonchi tugabdi. Shodligi g'amga almashibdi. Qanotlari so'libdi. Ikkinchi qaytib kelish yo bor, yo yo'q. Qarindosh-urug'lar bir joyga to'planishibdi. Hammasining ko'zi g'amli to'tida ekan. Qanday bo'lsa ham qaytmaslikni maslahat berishibdi.

To'ti aytibdi:

– Yo'q, yana qaytmoq uchun va'da berganman, va'daga vafo qilmasa bo'ladimi?

Bir to'ti aytibdi:

– Va'da bergan podshohingda insof bo'lsa, seni uch yil qamoqda saqlab, faqat ikki haftaga javob berarmidi? Seni sevar ekan, seviklisini qafasda tutmoq yarashadimi? Dunyoga qafasda turmoq uchun keldingmi? Bir kishining xushvaqtligi uchun erkinlikni qo'ldan berma! Podshoh deganning marhamatidan qahri ortiq, podshoh bilan sherga yaqin bo'lmoq hikmatdan emas.

Podshohning to'tisi aytibdi:

– Menga bir yo'l ko'rsating, men ham erkinlikka chiqay, ham va'da yolg'on bo'lmasin.

Ona to'ti aytibdi:

– Shunday bo'lsa men ham bir maslahat beraman. Bizning joyda bir daraxtning mevasi bor, har kim bir donasini yesa, qari chol bo'lsa, yigitlik holiga, kampir bo'lsa, qiz kabi yoshlik holiga qaytadi. Podshohga shundan uch donasini olib borgan, bu bebaho mevani berib, o'zingning butunlay ozod etilishingni so'ra, shoyad insofga kelib, butunlay ozod etsa, – debdi.

Bu gap ma'qul tushibdi. Shu chog'da uch dona meva olib kelib-dilar. To'ti uni changalida mahkam ushlab, xayrlashib, shimol tomonga qarab uchibdi. Qarindoshlari zo'r umid bilan orqasidan qarab qolishibdi.

To'ti olti kun deganda podshohning saroyiga yetib kelibdi. Podshoh bilan ko'rishib, olib kelgan tortiqni unga beribdi, xosiyatlarini bir-bir aytibdi. Podshoh juda xursand bo'libdi. Ozod qilmoqqa va'da beribdi. Bir donasini xotiniga berib, ikki donasini vazirga ko'rsatmoq uchun bir piyolaga solib qo'yibdi. Ertasiga vazirga ko'rsatib, xosiyatlarini aytibdi. Vazirning bunga hasadi kelibdi. Ichida xafa bo'libdi. Ishni boshqacha yo'lga burmoqni ixtiyor qilibdi:

– Siz bu parrandaning olib kelgan narsasini yemay turing, oldin bir tajriba qilib ko'raylik, durust bo'lsa yemoq, qochmaydi, – debdi.

Bu gap podshohga ma'qul tushibdi. Vazir vaqtini topib, piyo-

ladagi ikki dona yoshartiruv mevasiga zahar aralashtirib qo'yibdi. Bir kundan keyin vazir aytibdi:

– Endi yoshartiruv mevasini bir tajriba qilaylik.

Buning uchun zindondan ikki nafar odamni olib chiqib yedirdilar. Ikkalasi shu zumdayoq o'libdi.

Vazir aytibdi:

– Agar siz yesangiz, nima bo'lardingiz?

– Men ham o'lardim, – debdi podshoh.

Bechora to'tini qafasdan olib chiqib, kallasini tanasidan uzib tashlabdilar.

Bir kuni podshoh bir odamni g'azab bilan o'ldirmoqchi bo'libdi. Bu kishi keksa ekan. Qolgan bir dona mevani yemoqqa buyuribdi. Haligi odam mevani yegan ekan, oqargan sochlari tushib ketibdi, tishlari butun bo'lib, ko'zlarining nuri ortib, yigirma yashar yigit holiga kelib qolibdi. Podshoh vazirdan shubhalanib, piyolani olib kelib qaragan ekan, zahar qo'shilganligini bilibdi. Podshoh vazirni ham o'ldirib yuboribdi. Bechora to'tining begunoh o'lganiga qayg'uribdi, lekin ish o'tgan ekan. To'ti podshohga yaqin bo'lganining «mukofoti»nigina ko'ribdi.

– Endi men o'zimning qilgan yaxshiligimni aytay, – debdi Kenja botir va ariqdan chiqqan ilon voqeasini aytibdi. O'sha joyda ikki bo'linib yotgan ilon tanasini olib kelib ko'rsatibdi. Podshoh qilgan ishidan pushaymon bo'libdi. Kenja botirdan uzr so'rabdi.

Kenja botir aytdi:

– Olampanoh, endi ruxsat bersangiz, bizlar o'z yurtimizga qaytsak.

Podshoh yalinib-yolvorib qolishlarini so'radi. Uch og'a-ini qabul qilmadi.

– Biz saroy kishisi bo'lolmaymiz. Biz mehnat bilan, kasb-hunar bilan yashaymiz, – deyishibdi.

Podshoh:

– Bo'lmasa qizlarim qolsin, – degan ekan, qizlari ham rozi bo'lishmabdi.

Ular:

– Biz kuyovlarimizdan ajralmaymiz, ruxsat bersangiz, biz ham ular bilan birga ketsak, sizni ko‘rgani har yili kelib turamiz, – deyishibdi.

Podshoh nochor ruxsat beribdi. Botir yigitlar o‘z xotinlari bilan ikki yil deganda otalarining oldiga olti kishi bo‘lib kelibdilar. Botirlar otalari bilan quchoqlashib ko‘rishib, xotinlarini tanishtiribdi. Otasi ham bularning kelishini eshitib, uch bo‘lak hovlibog‘ tayyorlab qo‘ygan edi. Har birlari tayinlangan joyga ko‘chib kiribdi. Qizlar kuyovlari bilan rohat-farog‘atda yashab, murod-maqсадlariga yetibdi.

Savol va topshiriqlar

1. Qanday asarlarni ertak deb ataymiz?
2. Ertaklar qanday turlarga bo‘linadi?
3. «Uch og‘a-ini botirlar» ertagidan qanday ibratni o‘rgandingiz?
4. Otaning gapi bo‘yicha hayotda bexavotir, xijolat tortmay, baxtli yashash uchun nimalarga amal qilish kerak?
5. Kenja botir hikoyasidagi to‘ti va podshoh o‘rtasidagi kelishuv nima haqida edi?
6. Xiyonatkor vazir nima maqsadda podshohni to‘ti olib kelgan mevalarni yemay turishga ko‘ndirdi?
7. Uch og‘a-inining podshoh ziyofatidagi suhbatini rollarga bo‘lib o‘qing.
8. Kattalardan eshitgan biror ertakni sinfdoshlaringizga aytib bering.

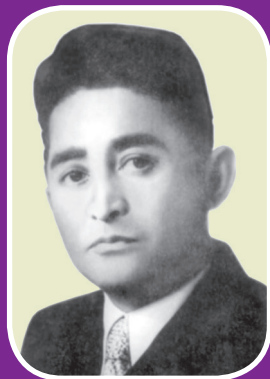
O‘qituvchingiz rahbarligida “Uch og‘a-ini botirlar” ertagining eng qiziqarli lavhasini sahnalashtiring.

Foydalanilgan asosiy manba:

O‘zbek xalq ertaklari. 2-jild. – T.: O‘zbekiston Davlat nashriyoti, 1963.

Hamid OLIMJON

(1909–1944)

O‘zbek she’riyatining yorqin vakillaridan biri Hamid Olimjon bor-yo‘g‘i 34 yil umr ko‘rgan bo‘lsa-da, o‘zidan boy adabiy meros qoldirgan. Uning asarlari jami o‘n jildni tashkil qilishi ham shoirning qanchalik sermahsul ijodkor bo‘lganini ko‘rsatadi. Hamid Olimjon qobiliyatli rahbar va olim ham edi. U o‘ttiz yoshga yetar-yetmas O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasini boshqardi, o‘ttiz uch yoshida akademik unvonini oldi.

Hamid Olimjon 1909-yil 12-dekabrda Jizzax shahrida tug‘ildi. Jizzax ham yurtimizning Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm vohalari singari ko‘plab xalq baxshilarining vatani hisoblanadi. Bu yerdagi xalq sayillari, to‘ylar, turli yig‘inlar hozir ham baxshilar ishtirokisiz o‘tmaydi.

O‘tgan asrning boshlarida, odamlarning uyida radio-televizor tugul, oddiygina elektr chirog‘i bo‘lmagan zamonlarda kishilar sham va qora chiroq yorug‘ida kun kechirardilar. Ayniqsa, uzoq qish kechalari xalq kitoblari, turli dostonlar o‘qilar, bir uy bolalar ham bu ma’rifat nuridan bahramand bo‘lib o‘sardilar.

E’tibor bering:

Hamid Olimjonning onasi Komila aya juda ko‘p doston va ertaklarni yod bilardi. Ularni eshitgan yosh Abdulhamidning xayolida qadimgi asarlar qahramonlari xuddi qayta jonlanardi. Dostonlarning shirali tili, bir-biridan qiziq voqealari uning butun xayolini egallab olardi.

Hamid Olimjon bu zavqli tunlarni bir umr yodda saqlab qoldi va o‘zi yozgan dostonlardan biri – «Oygul bilan Baxtiyor»da bu sehrli tunlarni shunday esga oldi:

*Bolalik kunlarimda,
Uyqusiz tunlarimda
Ko‘p ertak eshitgandim,
So‘ylab berardi buvim.
Esimda o‘sha damlar:
O‘zi uchar gilamlar,*

*Tohir-Zuhra, Yoriltosh,
Oyni uyaltirgan qosh...
Buvimning har qissasi,
Har bir qilgan hissasi
Fikrimni tortar edi,
Havasim ortar edi.*

Hamid Olimjondagi tug‘ma iste’dodning ko‘z ochishida, uning keyinchalik mashhur shoir bo‘lib yetishuvida mana shu ezgu havas, albatta, katta rol o‘ynagan.

Hamid Olimjon Jizzaxdagi Narimonov nomidagi boshlang‘ich maktabni tugallab, o‘sha davrda (1932-yilga qadar) O‘zbekistonning poytaxti bo‘lgan Samarqand shahriga bordi. U yerda avval pedagogika bilim yurtida (1923–1926), keyin Pedagogika akademiyasida (1926–1931) tahsil oldi. Ko‘plab ijodkor yoshlar to‘plangan bu o‘quv dargohlarida Abdulhamid yozgan she‘rlar do‘stlari tomonidan qizg‘in kutib olinardi. Ilk mashqlaridanoq ko‘pchilikni o‘ziga qaratgan talaba shoirning dastlabki she‘rlari Samarqandda chop etiladigan «Zarafshon» gazetasida 1926-yilda bosilgan. Uning «Ko‘klam» nomli birinchi she‘rlar to‘plami 1929-yilda o‘quvchilar qo‘liga yetib bordi. Shu tariqa o‘zbek adabiyotida yana bir umidli ijodkor dunyoga keldi.

Hamid Olimjon ham zamonaviy, ham tarixiy mavzularda samarali ijod qilardi. Uning «Muqanna» nomli tarixiy, «Jinoyat» deb nomlangan zamonaviy mavzudagi she‘riy dramalari bor. Hozirgi kunda xalqimizning sevimli qo‘shiqlariga aylangan g‘azallari, ko‘plab tarjima asarlari mashhur. Ayniqsa, ona yurti – O‘zbekiston tabiati, uning zahmatkash xalqi mehnatini sharaflab yozgan she‘rlari o‘zining samimiyligi, ohangdorligi, o‘quvchining eng nozik tuyg‘ularini qo‘zg‘ata olishi bilan zamonlar sinovidan o‘tib kelmoqda.

Hamid Olimjon onasidan eshitgan ertak va dostonlar hamda xalq tarixini o'rganish jarayonida orttirgan bilimlarini umumlashtirib, 1937-yilda «Oygul bilan Baxtiyor» nomli mashhur dostonini yaratdi.

OYGUL BILAN BAXTIYOR

(Ertak-doston)

Doston, hikoyamiz boshida aytganimizdek, shoirning bolalik davri esdaliklari bilan boshlanadi. Uzun tunlar jim yotib onasidan tinglagan ertaklarni eslar ekan, shoir ularning kuchini o'zida sezganini aytadi.

Aziz bolalar, shu o'rinda bir muhim masalaga e'tiboringizni tortmoqchimiz. Gap shundaki, garchi shoir «Oygul bilan Baxtiyor» ertagini onasidan eshitganini aytsa-da, bugun Siz o'qiyotgan ertak-dostonning chuqur mazmuni, go'zal satrlari uni badiiy qayta ishlagan shoir mahoratining mevasi ekanini aslo unutmasligimiz kerak.

Endi dostonning o'ziga qaytamiz.

Juda qadim zamonda, Jambil degan yurtda nihoyatda og'ir ahvolga tushgan xalq o'zini qul qilgan xon zulmiga qarshi bosh ko'taradi. Bu qo'zg'olonga keksa qul Darxon va uning mardona qizi Oygul boshchilik qilardi.

II

Jambil degan tomonda,
Juda qadim zamonda
Qullar isyon qildilar.
Jangga kirib qo'shinlar,
Urushib oyu kunlar
Dunyoni qon qildilar.
Tinchlik tugab och elda,

Mamlakat qoldi selda.
Dahshat ichra yonib xon
Har tomon qildi farmon.
To'xtamay dovul qoqdi,
Maydonlarga o't yoqdi.
O'z holiga qilib or,
Tikib qator-qator dor,
Ko'zlariga to'lib qon,
Zambaraklar bo'shatdi,
Tani zaharga botdi.
Jambil eli ko'p zamon
To'polon bo'lib yotdi.
Bir g'azab ichra joni,
Jambilning zolim xoni
Kechar elning qonida.
Qullarning isyonida
O'tardi oyu kunlar.
Qonga g'arq bo'lib tunlar
Chayqar og'riq boshini,
Ochlar to'kib yoshini
Olishardi kun-u tun.
Yalang'ochlar ham butun
Berardi maydonda jon –
Talab qilib haq va non.

Aslo qo'rqmay o'limdan,
O'ch olardi zulmdan;
Sira qilmay andisha
Chopardi qo'lda tesha;
Birovi ushlab kosov,
Savalardi kelsa yov.
Boltasi bor birining –
O'lim kelmas unga teng.
Agar duch kelsa shu choq
Ag'darardi bo'lsa tog'.
Cho'ri bo'lgan otinlar,
Qul atalgan xotinlar,
Kumushday oppoq soqol
Ko'kragini bosgan chol,
Yosh go'daklar, juvonlar,
Navqiron pahlavonlar
Jon olardi berib jon
Va qancha-qancha qurbon
Yotar edi qoq yerda,
Tanlari burda-burda.
O'tib yuzlab-minglab yil,
Bunday tarixni Jambil
Ko'rmagandi umrida...

Kuchlar teng bo'lmagani tufayli qo'zg'olonchilar mag'lubiyatga uchrab, isyonchilar boshchisi Darxon qizining ko'z o'ngida zolim xon tomonidan qatl etiladi.

Saroyda xizmat qiladigan, xondan juda ko'p jabr-u jafo ko'rgan Tarlon ismli keksa qul zindonda yotgan Oygulni qutqarishga jazm etadi. Qizni sandiqqa solib daryoga oqizib yuboradi. Sandiqqa Oygul uchun yetadigan non ham solib qo'ygan edi.

Bolalar, bundan oldingi darslarda siz ertaklarning sehrli olamiga

sayohat uyushtirgan edingiz. Hamid Olimjon ham onasi aytib bergan ertaklar ichida «Tohir va Zuhra»ni eslaydi. Yodingizda bo'lsa, o'sha ertakda ham bosh qahramonlardan biri Tohir Amudaryoda sandiqda oqib ketadi. Bundan ko'rinadiki, ertaklar orasida o'xshash manzaralar tez-tez uchrab turar ekan.

Daryoda uch oy oqqan sandiq nihoyat Jurjon degan yurtga kelib qoladi. Daryo qirg'og'iga o'tin terгани kelgan bir kambag'al chol sandiqni tutib, suvdan olib chiqadi. O'rog'i yordamida sandiqning bir chetini zo'rg'a ochgach, uning ichidan odam tovushi kelayotganidan cho'chib ketgan sodda chol, odamlar orasida ochay deb, sandiqni bozorga olib boradi va boshi baloga qoladi. Odamlar uni o'g'ri gumon qilib ushlashadi va podshoh saroyiga olib kelishadi. Oddiy odamlar taqdiriga befarq, bag'ritosh podshoh esa sandiq ichidagi narsa nima ekanini oxirigacha surishtirmay, sho'rlik cholning tanini boshidan judo qiladi. Podshoh askarlari esa sandiqni ochib, og'zilarini ochilib qoladi:

X

Oygul turishi bilan
Saroy charaqlab ketdi,
Hamma yoq bo'lib ravshan,
Uylar yaraqlab ketdi.
Oy deganda yuzi bor,
Kun deganda ko'zi bor
Bir go'zal qiz qarshida,
Bebaho edi juda.
Qaldirg'och qoshlaridan,
To'nib qarashlaridan
Hayot sochilar edi,
Gullar ochilar edi.
Podshoning aqli shoshdi,
O't ichida tutashdi.

Har tomonga yugurdi,
Dam o'tirdi, dam turdi.
Bunday go'zal yulduzni,
Bunchalik barno qizni
Aslo ko'rmagan edi,
Ishrat surmagan edi.
U chandon yaqin kelib,
Yeb qo'yguday tikilib:
«Sen menga tekkin», – dedi.
Qiz undan jirkanardi,
Ichi o'tda yonardi.
Podshodan qilardi or,
O'zini sezardi xor.
Ishlatib u bir hiyla,
Topib qulay vasila,

Ketmakka qildi qaror:
«Mayli, tegayin senga,
Buning uchun sen menga
Qirq kun muhlat bergaysan,
Ozgina tin bergaysan.
Juda ham holdan ozdim,
Sandiqda o‘layozdim!»
Podsho sira ko‘nmadi,
Qiz degani unmad.
Axiri qiz uch kunga
Qo‘y, deb yolvordi unga.
Hamon bo‘lmadi rozi:
«Barcha tosh-u tarozi
Bir kunga chiday olur,
O‘ynab g‘aming tarqalur.
So‘ngra to‘yni qilurmiz,
Er-u xotin bo‘lurmiz».
Qiz go‘yo ko‘ngan kabi
Podshoga indamadi.
Podsho ham qizga endi
Hech bir narsa demadi.
Qo‘shilib qirq qizlarga
Oygul tashqari chiqdi,
Ko‘zi tinib bo‘zlarga
Sho‘rlikni qayg‘u yiqdi.
Ichidan yona-yona
Cho‘milmoqni bahona
Qilib, Oygul qizlarni
Daryoga olib bordi.
Qirq qizlar birin-birin
Yechina boshlar ekan,

Aytib bir-birin sirin
Pichinglar tashlar ekan,
Yuzi gul, sochi sunbul –
Bizning qayg‘uli Oygul
Biroz o‘ylab turdi-da,
Ko‘zini chirt yumdi-da,
O‘zini suvga otdi,
Shu ondayoq u botdi.
Oygulni Jayhun baliq
Oldi-yu yutib ketdi.
Tomog‘idan qilchalik
Op-oson o‘tib ketdi...

XI

Go‘zal yurt Susambilda
Bir podachi bor edi.
U mashhur edi elda,
Nomi Baxtiyor edi.
Go‘zal edi va chinor
Qomatiga edi zor.
Ko‘kraklari butun bir
Oftobni yashirardi.
Tanlarida bir umr
O‘t lovullab turardi.
Qilichday o‘tkir edi,
Rustam kabi zo‘r edi.
Ammo elda xor edi,
Kambag‘al, nochor edi.
U doim boqib poda
Yurar edi sahroda.
Cho‘llarda yashar edi,
Qirlardan oshar edi.
Qalbida ming turli dog‘,

Ko‘z yoshi bulog‘-bulog‘
Suv yoqalab borarkan,
Har tomonga qararkan,
Baliq ovlab daryoda
Yurganlarga yo‘liqdi.
Shu choqda uning sodda
Ko‘ngli juda toliqdi:
«Jinday non bormi?» – dedi.
Baliqchi tanti edi:
«Yo‘qdir berar nonimiz,
Lekin kuyar jonimiz.
Mayli, shu safar to‘rga
Chiqqanin ol o‘zingga.
Uzun umring bor bo‘lsin,
Bola, baxting yor bo‘lsin».
Rozi bo‘ldi Baxtiyor
Va toleyida shu bor
Jayhun ilinib qoldi,
Ulkan baliqni oldi.
Ikki ho‘kizga ortib,
Oldindan o‘zi tortib,
Uyga tomon yo‘l soldi,
Baliqchi kulib qoldi.
Hovliqib tolib keldi,
Uyiga olib keldi.

XII

«Ota», – dedi u, darhol
Hozir bo‘ldi qari chol
Va ota-bola ikkov
Baliqqa soldilar dov.
Otasi pichoq soldi,
O‘g‘li oybolta soldi.

Baliq qornin yorganda,
Pichoq belga borganda,
Chol birdan cho‘chib qochdi,
Baxtiyor g‘azab sochdi.
Baliq qornida shu on
Tebranib u yon-bu yon,
Oygul ko‘zini ochdi
Va Baxtiyorni ko‘rdi,
Boshiga qon yugurdi.
Qora ko‘zlari yonib,
Bir muhabbat uyg‘onib,
Qalbi jizillab qoldi,
Qizardi, begap qoldi.
Tanasini qurshab o‘t,
Qip-qizil, misli yoqut,
Titraguchi lab qoldi.
Hayronlikda ko‘p zamon,
Jim qoldilar uchovlon.
Oxirida qiz turib
Ularga ta‘zim qildi,
Cholga qarab egildi.
Ular yaqin keldilar,
Kim ekanin bildilar.
Oygul: «Non bormi?» – dedi.
Podachi tanti edi:
«Nonimiz yo‘qdir bilsang,
Ozgina sabr qilsang,
Baliqni pishirarmiz,
Birgalashib yeyarmiz».
Oygul unga, xo‘p, dedi.
Cholga gapi ko‘p edi:
«Ota, qabul qilsangiz,

O'g'lingizga tegayin,
Siz har narsa desangiz,
Men bo'ynimni egayin».
Chol dovdirab hang-u mang,
Javobiga qoldi tang:
«Qizim, bizda hech pul yo'q,
Mol-u dunyo butkul yo'q.
Qandayin to'y qilamiz?
Seni nima bilamiz?»
«Men dunyo so'ramayman,
Boy odamga bormayman.
Siz xohlasangiz agar,
Boshingizdan to'kay zar...»

XIV

... Oygul daryoda baliq
Qornida yotganida,
Ikki katta halqalik
Gavhar topuvdi unda.
Qadrini bilgan edi,
Ehtiyot qilgan edi.
Tongda u yo'qlab cholni,
Arz etdi ushbu holni,
Chol o'zini unutdi.
«Mana buning birini
Bozorga sotib keling.
Bilib uning sirini,
Oltiniga botib keling».
U bozorga jo'nadi,
Yursa yo'li unadi.
Chol ushlagancha gavhar
Bozorda yurar ekan,
Xaridor so'rar ekan,

Bitta katta savdogar
Xabardor bo'lib qoldi,
Cholga yopishib oldi,
Gavharga changal soldi.
Bir sandiq oltin berib,
Cholni jo'natib qoldi...

XV

Oltinni otga ortib,
O'zi kuchanib tortib,
Susambilga boshladi,
Devday qadam tashladi.
Oltinlarning barini
To'plab yosh-u qarini
Chaqirib go'zal Oygul,
Yashnab misoli bir gul,
Baxtiyori yonida,
Otash yonib qonida
Kattakon kengash ochdi,
Lablaridan dur sochdi...
Ertasi to'da-to'da,
Guras-guras bo'lib el
Kela berdi bog'lab bel.
Xotinlar, yosh bolalar,
Barcha amma-xolalar
Kela berdilar ishga.
Oygul yangi turmushga
Boshlab, osh-u non berdi,
Jonsizlarga jon berdi...

Yori Baxtiyor bilan Susam-
bilni jannatmisol yurtga aylan-
tirgan Oygulning yodidan o'z
eli Jambil, uning ezilgan xalqi,

nohaq o'ldirilgan otasining
xotirasi ketmas edi.

XVIII

Oygul ko'ngli beg'ubor
Hurlikni aylab shior,
Ham yo'ldoshi, ham yori,
Yonida Baxtiyori,
Yasharkan Susambilda,
Qayg'u yo'q ekan dilda,
Jambilni o'ylar edi,
Qul cholni so'ylar edi.
Qullarning qasosini
Olurman, deb ahd qilgan.
Xonlikning asosini
Buzurman deb jahd qilgan
Isyon quchog'idagi
Chog'larini eslardi.
Gunohsiz qalbidagi
Dog'larini eslardi.
Ziyoda bo'lib dardi
Ko'z oldidan o'tardi:
Och qullarning isyoni,
Jambilning qonxo'r xoni,
Otasining qilichda
Tirqirab qolgan qoni.
Ko'kka chiqib fig'oni
O'tday tutashib ichda...
Eng so'ng Oygul, Baxtiyor
Qildilar shunday qaror:
«Jambilga o't ochamiz
Xonning qonin sochamiz».

Xalqini xon zulmidan xalos
qilish niyatida Oygul katta qo'-
shin bilan Jambilga hujum qiladi
va g'alabaga erishadi. Qonxo'r
xondan qutulgan elga Tarlon
otani rahbar etib tayinlaydi,
o'zi esa kelin bo'lib borgani
Susambilga – suygan yori Bax-
tiyorning yurtiga qaytadi:

Qul Tarlon shodligidan
To'xtolmadi yig'idan,
Barcha hayron edilar.
Ular kelib Oygulga:
«Bizlarni Susambilga
Olib ketgin, – dedilar. –
Bu xonlardan kuydik ko'p,
Beklardan o'rtandik xo'p,
Biz Jambilda turmaymiz,
Bu yerlarda yurmaymiz.
Bizni qo'sh o'z elingga,
El bo'lamiz biz senga...»
Oygulga alaminini,
Barcha chekkan g'amini
El aytib yig'lar edi.
Oygul nazar tashladi,
Shunday bir so'z boshladi:
«Zolim xon quchdi o'lim,
Endi sizga yo'q zulm.
El, osoyish yasharsiz,
Va bekoyish yasharsiz.
Susambilni qo'yinglar
Va Jambilni suyinglar,
Siznikidir tuprog'i,

Sizniki tosh-u tog‘i.
Xon bo‘lmasa Jambilda,
Qayg‘u ham bo‘lmas dilda.
Mana bu ota Tarlon
Hammangizga bosh bo‘lur.
Sizlar uchun berar jon,
Har yerda yo‘ldosh bo‘lur». Oyguldan jahon-jahon
El barcha rozi bo‘ldi,
Qalbi shodlikka to‘ldi.
Qirq kecha-yu qirq kunduz,
Barcha erkak, xotin-qiz

O‘ynab bayram etdilar;
Zolim xonni yo‘qotib,
Qayg‘ularini otib,
Murodiga yetdilar.
Shundan so‘ng bizning Oygul,
Yashnab misoli bir gul,
O‘z Baxtiyori sari,
O‘z sevgan yori sari
Susambilga yo‘l oldi.
El karnay-surnay chalib,
Zambaraklar bo‘shatib,
Uni uzatib qoldi.

Ko‘ryapsizki, aksariyat ertaklarda bo‘lgani singari, bu asarda ham razolat ustidan ezgulik, zulm va nohaqlik ustidan esa adolat g‘alaba qildi. Biroq bu g‘alaba boshqa ertak-afsonalardagi singari osonlikcha, afsonaviy sehrgarning sirli tayoqchasi yordamida qo‘lga kiritilgani yo‘q. Balki tinimsiz qilingan harakat, qullik va xo‘rlikka bo‘y bermaslik kabi xalqimiz ruhiyatiga xos bo‘lgan mardona kurash, oxir-oqibat, Oygul va uning yurtdoshlarini ozodlikka olib chiqdi. E’tibor bersangiz, garchi asarning bosh qahramonlari Oygul bilan Baxtiyor hisoblansa-da, tadbirkor, erksevar Oygulning oqilona harakatlarigina voqealarning aynan shu tarzda tugashiga zamin yaratadi. Siz tarix darslarida jasur momomiz To‘maris haqidagi tarixiy afsonani o‘rgangan edingiz.

Yodingizda tuting:

To‘maris bilan Oygul tabiatida o‘zbek qiz-juvonlariga xos mardonalik, tantilik, tadbirkorlik fazilatlarini yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ulardagi bu sifatlar ba’zi erkaklarga ham ibrat bo‘lishi mumkin. Shu ma’noda bu qahramonlar ruhiyati, yurt ozodligi yo‘lida olib borgan kurashi o‘rtasidagi o‘xshashlikka jiddiy ahamiyat bering.

«Oygul bilan Baxtiyor» ertak-dostoni, agar e'tibor bergan bo'lsangiz, juda ravon, qiyinchiliksiz o'qiladi. Buning sababi asar yetti bo'g'inli she'riy yo'lda yozilgani bilangina izohlanmaydi. Hamma gap – Hamid Olimjon qalami kuchi bilan qayta yaratilgan badiiy tilning xalq tiliga juda yaqinligi, bu til o'xshatish, jonlantirish, qiyoslash va yana boshqa juda ko'plab she'riy san'atlar ila mohirona bezalgani, boyitilganidadir.

Masalan, misralar oxirida keladigan ohangdosh so'zlar – qofiyalardagi bir tovush o'zgarishi orqali mazmun rang-barangligiga erishishni qator misollarda yaqqol ko'ramiz. Jambil elining qonxo'r xoni, zulmga qarshi bosh ko'targan xalqqa rahbarlik qilgan keksa Darxonning boshini tanasidan judo qilib, uning go'zal qizi Oygulga tikilishi:

Qizning oldida bu xirs
Ko'rsatib yovvoyi hirs, –

deya tasvirlanadi. «Xirs» fors-tojik tilida «ayiq» degani bo'lsa, «hirs» – insonning xunuk nafsini ifodalaydigan tushunchadir. Demak, xon o'zining jism-u joni bilan qo'pol, hissiz, yirtqich maxluqqa qiyos qilinsa, uning bokira Oygulga qarashida shunday tabiatli kimsalarga xos bo'lgan pastkash nazar mujassam etiladi.

Shu o'rinda bir muhim narsaga diqqat qilishingiz foydalidir. Hamid Olimjon yuqoridagi usuldan faqat misraning jozibadorligi, she'r bezagi uchungina foydalanmaydi. Balki asardagi har bir tashbih ostida kuchli mantiq yotadi. Shoir o'z qahramonlari xarakteriga mos sifatlarni, tasvirlanayotgan manzara yoki holatga uyg'un o'xshatishlarni topadi. Jumladan, yovuz xonning insoniy qiyofani yo'qotib, hayvonsifat kimsaga aylanib borishi butun asar davomida ko'z oldimizda yaqqol gavdalanadi. Muallif bu qarashni boyita borib, xonning qo'lga olinishini ham aynan hayvon saqlanadigan joyda «amalga oshiradi»:

*Soqchilar zolim xonni,
Bu ajoyib hayvonni
Og'ilda ushladilar,
O'lguday mushtladilar...*

Dostondagi shunga o'xshash yana bir badiiy topilmaga e'tibor bering. Oygulning baliq qornidan topib olgan gavharini sotish uchun bozorga tushgan Baxtiyorning otasini ustomon savdogar «Cholni qo'ymay holiga, Olib chiqib xoliga» gaplashadi...

Hamid Olimjon xalq iboralari, maqollarini asari bag'riga tabiiy singdirib yuborgan. Masalan:

*«Faryod chekkan jonini
Qo'ymoqqa topmadi joy»;*
*«Men ham qulman, qanotim
Senikiday qirqilgan»;*
*«Oy deganda yuzi bor,
Kun deganda ko'zi bor»;*
*«Yuzi gul, sochi sumbul –
Bizning qayg'uli Oygul»*

va boshqalar.

Shoir bosh qahramonlar qiyofasini chizishda ham xalq og'zaki ijodi an'analariga sodiq qoladi, ularni yanada sayqallaydi. Mana, birgina misol. Siz bilan bizga doston voqealariga endi kirib kelayotgan cho'pon yigit Baxtiyor «tanishtirilmoqda». Shoir avval-boshdan yigitni «go'zal edi» deb ta'riflaydi. Lekin bilasizki, «go'zal» sifati ko'proq qizlarga nisbatan ishlatilib, uni yigitlar ta'rifida qo'llash g'alatiroq tuyuladi. Xo'sh, unda Baxtiyorning «go'zalligi» nimada edi? Shoir o'z qahramonini bejiz bunday atamaganini o'sha misraning o'zidan boshlaboq asoslaydi.

E'tibor bering:

Baxtiyorning go'zalligi – uning metinday tanasiga chinorlar ham havas qilishida, bu yigit alpdai tik turganida quyoshni ham o'zining zabardast gavdasi bilan to'sib qo'ya olishida, butun vujudida kuch va g'ayrat olovday lovullab turishida, so'zi va qarashlarida, qilayotgan mehnatida keskir qilichday irodaning kuchi yaqqol sezilib turishida. Shoir o'z qahramoniga bergan barcha ta'riflarini jamlab, uni Sharqning buyuk afsonaviy qahramoni «Rustam kabi zo'r edi», – deydi. Mana, Baxtiyorning chin go'zalligi nimada!

Biroq shunday pahlavon yigit zamonasi zayli bilan «xor edi, kambag'al, nochor edi». Mana shu adolatsizlik, hayotning shu «teskariligi» tufayli ham uni o'zgartirish kerak edi. Baxtiyordek aslida baxt uchun tug'ilgan yigitlar va Oyguldek oy qizlarni chinakam baxtiyor yashashiga to'sqinlik qiladigan yovuz kuchlarga qarshi kurashish lozim edi. Qahramonlarimiz Oygul bilan Baxtiyor nafaqat o'zlarining, balki butun xalqning ozodlik va hurlik sari harakat qilishida rahnamolik ko'rsatadilar hamda shu yorug' niyatlariga yetishadilar.

Hamid Olimjonning «Oygul bilan Baxtiyor» dostonini yaratish jarayonida orttirgan tajribalari uning keyinchalik bitgan «Zaynab va Omon», «Semurg'», «Roksananing ko'z yoshlari» singari doston va balladalarida juda qo'l keldi. Shoir bu asarlarida ham bir-biriga o'xshamaydigan, turli xarakter va taqdir egalari bo'lgan inson qiyofalarini jonlantirdiki, ular bilan kelgusi hayotingiz davomida, albatta, tanishasiz.

Iste'dodli ijodkor Hamid Olimjon, afsuski, juda qisqa umr ko'rdi. U 1944-yil 3-iyul kuni Toshkent viloyatining Do'rmon qishlog'ida joylashgan «Yozuvchilar bog'i»dan shaharga qaytayotganda avtomobil halokatiga uchrab, vafot etdi. Shoirdan uning o'lmas she'r-u dostonlari, drama va ilmiy maqolalari bizga meros bo'lib qoldi.

1. Hamid Olimjonning shoir bo‘lib yetishishidagi eng muhim sabablarni izohlashga harakat qiling.
2. Siz o‘qigan ertak va afsonalarda bir-biriga o‘xshash voqealar uchraydimi? Bu o‘xshashliklarning sababi nimada deb o‘ylaysiz?
3. Maktabingiz kutubxonasidan Hamid Olimjonning «Oygul bilan Baxtiyor» ertak-dostonini topib, to‘liq o‘qib chiqing.
4. Dostonning ravon o‘qilishiga nimalar hisobiga erishilganini misollar bilan ko‘rsatishga harakat qiling.
5. Asarning qaysi qahramoni o‘z ozodligi, baxt-u saodati yo‘lida ko‘proq harakat qiladi? Buning sababi nimada deb o‘ylaysiz?
6. Ertak-dostondan o‘zingizga eng ma’qul bo‘lgan lavhani yod oling. Uni sinfda o‘qib berar ekansiz, sizga yoqqan satrlarini izohlashga harakat qiling.

“Oygul bilan Baxtiyor” ertak-dostonidagi bosh qahramonlarning sifatlari va fazilatlarini yozing.

Oygul	
Baxtiyor	

Foydalanilgan asosiy manba:

H. Olimjon. Tanlangan asarlar. – T.: O‘zbekiston Davlat nashriyoti, 1951.

Zulfiya
O'zbekiston xalq shoiri

HAYKAL

Bu yerda shoirga qo'yildi haykal,
Inson zakovati, aqli, mehri bu!
Keksa tabiatga berilgan sayqal,
She'riyat qudrati, san'at sehri bu.

Boq, deb, quyosh, yulduz, tog', dalalarga,
O'lim yiqitganin ko'tardi xalqi.
Endi men ham farzand, nevaralarga
Ko'rsata olaman tog'dek tik qaddin.

Ana, yuzda ilhom, qo'lida qog'oz,
Hozir vodiylar kezib qo'shiq bitguday,
So'zlariga qayta berganga parvoz,
Hayot-chun ta'zimni doston etguday.

Assalom! Ayt, kimga boshimni egay,
Kimlarning qo'lini surtay ko'zimga,
Chorak asr o'ta kelib tirikday,
Boqib turganing-chun so'lg'un yuzimga.

Qancha bizga seni qo'ymasdan yaqin,
O'rtamizda yotgan hijron toshini
Olib tashlab seni go'yo bir chaqin,
Go'yo non, go'yo suv, she'rday, yorqin
Durday ko'tardilar aziz boshingni.

Bir ulkan qalbdaysan, mard, alp siyoqli
Yillar qaritmapti, hamon ko'rkam, yosh.

Qancha ko‘rmaganing tirik hayotni
Yozib har yurakka solguday quyosh.

Sen bunda mehmonmas, aziz farzandsan,
Safarbar sur‘atga tirik emakdosh.
Qancha jild va qancha minglab varaqdan
Chiqib, ter to‘kasan – dehqonga yo‘ldosh.

Seni bir ko‘rmagan, eshitmagan ham
Bunda sensiz shonin etmaydi bayon.
Shuhratni o‘ylamay, tebrangan qalam,
Avlodga xizmatdan qolmas hech qachon.

Mag‘rur ko‘tarilding boshhoqday o‘sib,
Sen bilan safimiz yana zich, azim.
Mangulik-chun taqdir, she‘rimni tutib
Xalqingga va senga qilaman ta‘zim.

O‘RIKLAR GULLAR...

Shoir sevgan o‘lka ko‘ksida
Xushbo‘y bahor kezib yuradi.
Ne bog‘! Hatto qoya ustida
O‘rik oppoq bo‘lib gulladi.

Juda ham ko‘p gulladi o‘rik,
Zero, cho‘llar bog‘ bo‘lib ketgan.
Hamma yerda ochilgan qo‘riq,
Yurtin xalqi guliston etgan.

Do‘stu yorlar jamuljam bu kun,
Aziz noming mehr nurida.

Aka-uka GRIMMLAR

Aka-uka (Yakob 1785–1863, Vilgelm 1786–1859) Grimmilar Magdeburg (Germaniya) universitetida o‘qib yurgan chog‘laridayoq o‘rta asr olmon tarixi va madaniyati, xalq og‘zaki ijodi hamda til va adabiyoti bilan jiddiy shug‘ullanganlar. O‘qish, o‘z ustlarida qattiq ishlash Grimmilar uchun baxt yo‘li bo‘ldi. Ular avval Gettingen, keyinchalik esa Berlin universitetining professorlari bo‘ldilar. Olmon xalq og‘zaki ijodining gullab-yashnashiga, olam kezishiga ulkan hissa qo‘shdilar.

Grimmlar ertaklarning ko‘pchiligini bevosita ertak aytuvchilardan tinglab, ba‘zilarini esa dehqonlar bilan suhbatlashib yozib olardilar. Xalqdan olingan ertaklarning har biri Grimmilar tomonidan qayta ishlanib, yana xalqqa qaytarildi.

1812–1822 yillarda Grimmilar yozgan “Bolalar va oilaviy ertaklar” nomli uch jildlik kitob yuzaga keldi.

Bu kitoblarga ikki yuzdan ortiqroq ertak jamlangan bo‘lib, unda mualliflar afsonaviy, maishiy va hayvonlar haqidagi ertaklarni umumlashtirganlar. Ertaklarda saxiylik, mehnatsevarlik, botirlik kabi fazilatlar maqtalib, qorqoqlik, dangasalik va yolg‘onchilik qoralanadi.

E‘tibor bering:

Grimmlar ertaklarining asosiy qahramonlari shoh va shahzodalar emas, balki kambag‘al, beva-bechoralarning o‘g‘il-qizlari, cho‘pon yoki askarlar bo‘ldi. Ular o‘zlarining ibratomuz ishlari bilan ertak tinglovchida chuqur taassurot qoldiradi.

Grimmlarning dunyoga mashhur “Zolushka”, “Qor qiz” ertaklarining qahramonlari hammadan turtki yeydigan, so‘kish eshitadigan va eng qiyin yumushlarni bajaradigan qizlar bo‘lib, ertak davomida o‘zlarining halol mehnati, yoqimli so‘z va odoblari bilan baxtiyor bo‘ladilar.

Ulardan tashqari “Botir tikuvchi”, “Yosh pahlavon”, “Bremen musiqachilari” kabi ertaklar o‘zbek bolalarining ham sevimli asarlariga aylanib qolgan.

E’tibor bering:

Aka-uka Grimmlarning qaysi asarini olmang, hammasida ham, eng avvalo, yaxshi niyat egasi bo‘lish, mehnatga muhabbat, samimiyluk targ‘ib etiladi. Ikkinchidan, har qanday holda ham, har qanday mushkul ish boshiga tushganda ham qahramonlar chora qidiradi, tadbirkorlik, ishbilarmonlik yo‘lidan boradi va ofatlardan qutuladi.

Aka-uka Grimmlarning ertaklari hamon olam kezib, ularning nomlarini jahonga yoyib yuribdi.

BOTIR TIKUVCHI *(Ertak)*

Bir nemis shahrida Gans ismli tikuvchi yashagan ekan. U uzdu kun deraza yonidagi stolda oyoqlarini qimtib o‘tirib, tikkani-tikkan ekan. U kamzullar, ishtonlar, nimchalar tikar ekan.

Bir kuni Gans stolda ish tikib o‘tirib, ko‘chada:

– Murabbo! Olxo‘ri murabbosi! Kimga murabbo – deb baqirishayotganini eshitib qolibdi. «Murabbo!» deb o‘ylabdi tikuvchi, – yana olxo‘riniki! Juda ajoyib-ku!

U shunday deb o‘ylabdi-yu, derazadan qichqiribdi:

– Xola, xola, bu yoqqa keling! Menga murabbodan bering.

U murabbodan yarim banka sotib olibdi, bir burda non kesib, unga murabbodan surtibdi va nimchani ozgina qolgan chokini tika boshlabdi.

«Hozir, – deb o‘ylabdi u, – nimchani tikib bo‘laman-u, murabbo yeyman.

Gansning xonasida pashsha juda ko‘p ekan. Ularni sanab, sanog‘iga yetib ham bo‘lmas ekan. Balki mingta, balki ikki mingta ham bo‘lgandir. Pashshalar murabboning hidini sezib qolishibdi-yu, nonga yopirilishibdi.

– Pashshalar, pashshalar, – debdi ularga tikuvchi, – sizlarni bu yerga kim chaqirdi? Nega murabboyimga yopishib oldilaring?

Pashshalar bo‘Isa uning gapiga quloq solmay, murabboni yeyaverishibdi. Shunda tikuvchining jahli chiqib ketibdi-yu, latta olib, pashshalarni bir urgan ekan, bir yo‘la yettitasini o‘ldiribdi.

– Men qanday kuchli va botir ekanman-a! – debdi tikuvchi Gans. – Buni butun shahar bilib qo‘yishi kerak. Shahar nima bo‘pti! Butun dunyo bilib qo‘ysin! Men o‘zimga yangi kamar bichib, katta-katta harflar bilan unga: «Chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon!» deb tikib olaman.

U shunday qilibdi ham. Keyin yangi kamarni taqibdi-da, bir bo‘lak pishloqni yoniga solib, uydan chiqibdi. Darvozaning yonginasida butalarga o‘ralashib qolgan qushchani ko‘rib qolibdi. Qushcha tipirchilab, chiyillarmish-u, chiqishning ilojini qilolmas emish. Gans qushchani tutib olib, uni o‘sha pishloq turgan cho‘ntakka solib qo‘yibdi. U yo‘l yuribdi, yo‘l yursa ham mo‘l yuribdi, nihoyat baland tog‘ning etagiga borib qolibdi. U cho‘qqiga chiqib qarasa, tog‘da bahaybat bir odam atrofni tomosha qilib o‘tirganmish.

– Salom, ogayni, – debdi unga tikuvchi Gans. – Yur, birga dunyoni kezamiz.

– Qanaqasiga menga og‘ayni bo‘la qolding! – deb javob beribdi ulkan odam. – Sen nimjon va kichkina bo‘lsang, men esa katta va kuchli bo‘lsam. Sog‘lig‘ingda tuyog‘ingni shiqillatib qol.

– Mana buni ko‘rganmisan? – debdi tikuvchi Gans va ulkan odamga kamarini ko‘rsatibdi. Gansning kamarida esa yirik harflar bilan quyidagilar yozilgan ekan: «Chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon!».

Ulkan odam o‘qib bo‘lib, o‘ylanib qolibdi: «Kim biladi, balki rostdan ham kuchlidir. Uni sinab ko‘rish kerak».

Ulkan odam qo‘liga tosh olib, uni shunday qattiq qisibdiki, toshdan suv chiqib ketibdi.

– Endi sen shunday qilib ko‘r, – debdi ulkan odam.

– Bor-yo‘g‘i shumi? – debdi tikuvchi. – E, bu hech ham qiyin emas.

U cho‘ntagidan astagina pishloqni olib, uni mushtumida qisibdi. Uning mushtumidan suv oqibdi.

Ulkan odam uning kuchiga hayron qolibdi, lekin Gansni yana bir marta sinab ko‘rishga qaror qilibdi. U yerdan tosh olib osmonga otibdi. Shunchalik balandga otibdiki, tosh ko‘zga ham ko‘rinmay ketibdi.

– Qani, – debdi u tikuvchiga, – sen ham shunday qilib ko‘r-chi.

– Balandga otar ekansan, – debdi tikuvchi. – Lekin bari bir sening toshing yerga qaytib tushdi. Mana men otsam, to‘ppa-to‘g‘ri osmonning o‘ziga borib tushadi.

U qo‘lini cho‘ntagiga astagina solibdi-da, qushchani olib yuqoriga uloqtiribdi. Qush juda balandga ko‘tarilibdi-yu, uchib ketibdi.

– Xo‘sh, og‘ayni, qalay? – deb so‘rabdi tikuvchi Gans.

– Chakki emas, – debdi ulkan odam. – Mana endi ko‘raylik-chi, sen daraxtni yelkangga ortib keta olasanmi-yo‘qmi?

U tikuvchini kesilgan kattakon daraxtning yoniga boshlab boribdi-da:

– Qani, agar shunday kuchli bo‘lsang, mana shu daraxtni o‘rmondan olib chiqishimga yordamlashib yubor-chi, – debdi.

– Xo‘p, – deb javob beribdi tikuvchi. O‘zicha esa: «Men kuchsizman-u, aqlliman, sen bo‘lsang ahmoqsan-u, kuching ko‘p. Men seni har vaqt aldash keta olaman», deb o‘ylabdi.

U ulkan odamga:

– Sen yelkangga faqat tanasini o‘ngarib ol, men shox-shabbalarining hammasini ko‘tarib boraman.

Ulkan odam yelkasiga tanasini ortib, ko‘tarib ketaveribdi. Tikuvchi bo‘lsa sakrab shoxga chiqibdi-yu, unga minib olibdi. Ulkan odam butun daraxtni, yana tikuvchini ham qo‘shib sudrab ketaveribdi. Orqasiga esa o‘girilib qaray olmabdi – unga shoxlar xalal beribdi.

Gans shoxga minib, ashula aytib ketaveribdi:

– Bolalar yo‘l oldi chopishib, chaqqon,

Darvozadan to‘g‘ri polizga tomon.

Ulkan odam daraxtni ancha joygacha sudrab boribdi, nihoyat charchab:

– Menga qara, tikuvchi, hozir daraxtni yerga tashlayman. Juda charchadim, – debdi.

Shunda tikuvchi shoxdan sakrab tushibdi-da, ulkan odamning orqasidan kelayotgandek, ikkala qo‘li bilan daraxtga yopishib olibdi.

– Seni qara-yu! – debdi u ulkan odamga. – Kap-katta bo‘lsang ham kuchsiz ekansan.

Ular daraxtni o‘sha yerga tashlab nari ketishibdi. Yurib-yurib nihoyat g‘orga yetishibdi. U yerda gulxan atrofida beshta ulkan odam o‘tirgan ekan, har birining qo‘lida bittadan qovurilgan qo‘y.

– Mana, – debdi Gansni boshlab kelgan ulkan odam, – biz mana shu yerda yashaymiz. Ana u karavotga chiqqin-da, yotib damingni olaver.

Tikuvchi karavotga qarab: «E, bu karavot menga to‘g‘ri kelmaydi. Haddan tashqari katta ekan», deb o‘ylabdi. U g‘orda qorong‘iroq bir burchakni topib, o‘sha yerda uxlabdi. Kechasi ulkan odam uyg‘onibdi-da, katta temir gurzisi bilan karavotga uribdi.

– Hayriyat, – debdi ulkan odam o‘rtoqlariga, – endi qutuldim-a bu polvondan.

Olti ulkan odam ertalab turib daraxt kesgani ketishibdi. Tikuvchi ham o‘rnidan turib yuvinibdi, taranibdi va ularning ketidan izma-iz jo‘nabdi. Ulkan odamlar Gansni o‘rmonda ko‘rib qolib qo‘rqib ketishibdi. «Obbo, – deb o‘ylashibdi ular, – biz hatto temir gurzi bilan o‘ldirolmagan bo‘lsak, endi u hammamizni qirib tashlaydi». Shu zahoti ulkan odamlar tiraqaylab qochib qolishibdi.

Tikuvchi bo‘lsa ularning qilgan ishidan kulib, boshi oqqan tomomga ravona bo‘libdi.

U yo‘l yuribdi, yo‘l yursa ham mo‘l yuribdi va nihoyat qirol saroyi yoniga borib qolibdi. U ko‘m-ko‘k maysaga cho‘zilibdi-da, qotib uxlab qolibdi. Uxlab yotganida qirol xizmatkorlari ko‘rib, uning ustiga engashib, kamaridagi yozuvni o‘qishibdi: «Chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon».

– Buni qaranglar-a, biz tomonga qanday pahlavon kelib qolibdi! – deyishibdi ular. – U haqda qirolga xabar berish kerak.

Xizmatkorlar qirol huzuriga chopib borib:

– Saroyingiz darvozasi oldida bir pahlavon yotibdi. Xizmatga olinsa yaxshi bo‘lar edi. Urush bo‘lib qolsa yarab qoladi, – deyishibdi.

Qirol quvonib ketibdi.

– To‘g‘ri, – debdi u, – uni bu yoqqa chaqiringlar.

Tikuvchi to'yib uxlabdi va uyg'onib, ko'zlarini ishqalab, qirolga xizmat qilgani chorlanibdi.

U bir kun xizmat qilibdi, ikki kun xizmat qilibdi. Keyin qirol jangchilari bunday deyishibdi: – Bu pahlavondan biz nima yaxshilik ko'rardik? Axir jahli chiqqanda yettitasini o'ldiradi-ku. Uning kamarida shunday deb yozilgan.

Ular qirol huzuriga borib: – U bilan birga xizmat qilishni istamaymiz. Agar jahli chiqib ketsa, bizning hammamizni qirib tashlaydi. Bizga uyimizga qaytishga javob bering, – deyishibdi.

Qirol ham bunday pahlavonni xizmatga olganidan pushaymon qilib yurgan ekan.

«Bordi-yu, – deb o'ylabdi u, – bu pahlavonning chindan ham jahli chiqib, askarlarimni qirib yo'q qilib, meni chopib tashlab, o'rnimga o'tirib olsa-chi?.. Undan qanday qutulsa bo'larkin?»

U tikuvchi Gansni chaqiribdi-da:

– Qirolligimga qarashli changalzor o'rmonda ikki qaroqchi yashaydi. Ikkalovi shunday zo'rki, hech kimning ularga yaqin yo'lashga yuragi dov bermaydi. Senga ularni topib, mag'lub qilishni buyuraman, yordamga esa yuz suvoriy beraman, – debdi.

– Bo'pti, – debdi tikuvchi. – Axir chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon. Ikki qaroqchini esa bir zumda ta'zirini beraman.

U o'rmonga ketibdi. Yuz nafar qirol suvoriysi esa uning izidan ot solibdi. O'rmon chekkasida tikuvchi suvoriylarga o'girilib:

– Suvoriylar, sizlar shu yerda kutib turinglar, qaroqchilarni bir o'zim boplayman, – debdi.

U o'rmon ichkarisiga kiribdi-da, atrofga alanglay boshlabdi. Qarasa, katta daraxtning tagida ikki qaroqchi yotganmish va shunday xurрак otayotgan emishki, ularning tepasidagi shoxlar tebranib turganmish. Tikuvchi ko'p o'ylanib o'tirmasdan cho'ntaklarini toshga to'lg'azib olib, daraxtga chiqibdi va yuqoridan turib bir qaroqchiga tosh ota boshlabdi. Dam ko'kragiga, dam peshonasiga tekkizaveribdi. Qaroqchi bo'lsa xurрак otaveribdi, hech nimani sezmabdi. To'satdan bir tosh qaroqchining burniga tegib ketibdi. Qaroqchi uyg'onib, o'rtog'ining biqiniga turta boshlabdi:

– Hoy, nega uryapsan?

– Senga nima bo‘ldi! – debdi narigi qaroqchi. – Men seni urayotganim yo‘q. Bu tushingga kirgan bo‘lsa kerak.

Ular yana yotib uxlashibdi. Shunda tikuvchi boshqa qaroqchiga tosh ota boshlabdi. Unisi ham uyg‘onib, o‘rtog‘iga o‘shqira boshlabdi:

– Nega menga tosh otayapsan? Esingni yeb qo‘ydingmi?

U oshnasining peshonasiga bir uribdi. Oshnasi buni uribdi. Keyin ular bir-biriga tosh, tayoq otishibdi, mushtlashishibdi. Bir-birini o‘ldirmaguncha urishaverishibdi.

Shunda tikuvchi daraxtdan sakrab tushib, o‘rmon chekkasiga chiqibdi-da, suvoriylarga:

– Ish hal bo‘ldi. O‘ziyam juda yovuz ekan-da bu qaroqchilar! Ular menga tosh ham otishdi, musht ham o‘qtalishdi, lekin menga kuchlari yetarmidi! Axir chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon! – debdi.

Qirol suvoriylari o‘rmonga kirib qarasalar, yerda ikki qaroqchi qimir etmay yotganmish – ikkalasi ham o‘ldirilgan ekan.

Tikuvchi Gans saroyga, qirol huzuriga qaytib boribdi. Qirol bo‘lsa makkor ekan. Gansning gaplarini tinglab o‘tirib: «Mayli, qaroqchilarni bir amallab yo‘q qilding, senga shunday topshiriq berayki, qancha harakat qilganing bilan omon qolmaysan», deb o‘ylabdi.

– Menga qara, – debdi qirol Gansga, – yana o‘rmonga borib, dahshatli yirtqich yakkashoxni tutib keltir.

– Bajonidil, – debdi tikuvchi Gans, – bu qo‘limdan keladi. Axir, chiqqanda jahlim yomon, yettisin etgum gumdon. Bitta yakkachoxni biryovlik qilaman.

U bolta va arqon olibdi-da, yana o‘rmonga boribdi. Tikuvchi Gans yakkashoxni qidirib ko‘p ovora bo‘lmabdi. Qo‘rqinchli, junlari hurpaygan, o‘tkir shoxi qilichday yirtqichning o‘zi uning ro‘parasidan chiqib qolibdi.

Yakkashox tikuvchiga tashlanibdi va unga shoxini sanchib olmoqchi bo‘libdi. Tikuvchi esa o‘zini yo‘g‘on daraxtning orqasiga olibdi. Yakkashox zarb bilan yugurib borib urilib, shoxini daraxtning tanasiga sanchib olibdi. Orqasiga siltanibdi-yu, lekin chiqarib ololmabdi.

– Mana endi mendan qochib qutulib bo‘psan! – deb, tikuvchi yakkashoxning bo‘yniga arqon solibdi, uning shoxini daraxt tanasidan

bolta bilan urib chiqaribdi va hayvonni qirol huzuriga arqonlab yetaklab ketibdi. Yakkashoxni to‘ppa-to‘g‘ri qirol saroyiga yetaklab kiribdi.

Yakkashox bo‘lsa qirolni oltin toj-u qizil chakmonda ko‘rishi bilan pishqirib, xirillabdi. Uning ko‘zlariga qon to‘libdi, juni hurpayib, shoxi xuddi qilichday dikkayib ketibdi. Qirol qo‘rqib qochibdi. Askarlari ketidan ergashibdi. Qirol uzoq-uzoqlarga qochib ketibdi – shunday uzoqqa borib qolibdiki, keyin orqasiga yo‘l topolmabdi.

Tikuvchi bo‘lsa oshini oshab, yoshini yashab, kamzul, ishton va nimchalarni tikaveribdi.

Kamarni u devorga osib qo‘yibdi. Keyin esa ulkan odamlarni ham, qaroqchilarni ham, yakkashoxlarni ham bir umr ko‘rmabdi.

“Botir tikuvchi” ertagi haqida

Aytilganidek, aka-uka Grimmlar yaratgan ertaklarning aksariyat qahramonlari oddiy odamlardir. O‘qib tugatganingiz ertakning ham bosh qahramoni Gans – kiyim tikuvchi hunarmand. Ko‘pchilik mashhur asarlarda bo‘lgani singari, bu ertak ham dastlab oddiy voqeadan boshlanadi. Murabbo surtilgan noniga “hujum qilgan” pashshalarning birdaniga yettitasini” yer tishlatgan” tikuvchi, bu ishini kamariga sirli ko‘rinishda yozib, sayohatga otlanadi.

E’tibor bersangiz, butun asar davomida tikuvchi biror kishiga, biror vaziyatda yomonlik tilamaydi. Afsuski, unga duch kelgan ulkan odamlar ham, saroy askarlari-yu qirolning o‘zi ham uning beg‘arazligiga, samimiyatiga shubha bilan qaraydilar. Yovuzlik qilib bo‘lsa ham undan qutilish yo‘lini izlashadi. Ularning bu qilmishlari oqibatini esa o‘zingiz ko‘rdingiz.

Tikuvchi Gansga nimalar yordam bergani, u juda murakkab vaziyatlardan nimalar evaziga omon chiqib ketganiga ham diqqat qarataylik.

Tikuvchi tekinxo‘r pashshalarga ham, maqtanchiq ulkan odam va uning sheriklariga ham, makkor qirolga ham, avvalo, yaxshi muomala qiladi. Ulkan odamlarning biror narsasiga sherik bo‘lmoqchi emas. Qirolga sidqidildan xizmat qilmoqchi. U aytgan topshiriqlarni ham “bajonidil” bajaradi. Biroq ulkan odamlar, qirol va uning askarlari

tikuvchiga yomonlikni, hatto o'limni ravo ko'rishadi. Natijada esa, o'zlari qazigan chohga o'zlari tushishadi.

Ertakda tilga olingan barcha narsalar o'z o'rniga, vazifasiga ega. Yodingizda bo'lsa, tikuvchi safarga chiqar ekan, bir bo'lak pishloqni hamda butalarga o'ralashib qolgan qushchani qutqarib cho'ntagiga solib oladi. Vaqti kelib har ikki narsa unga qo'l keladi, mushkulini oson qiladi.

Bu ertakning boshqa ko'plab ertaklardan farq qiladigan yana bir o'rniga e'tibor bering. Ko'p ertaklarda kambag'al yoxud o'rtahol kishilar o'zlari ko'rsatgan qahramonliklar evaziga juda katta boyliklarga, rohat-farog'atga, hatto toju taxtga ega bo'lishadi. Ular podshohlar va qirollarning qizlariga uylanishadi, to'ylari esa "qirq kecha-yu kunduz" davom etadi. Aka-uka Grimmlar yaratgan ertak esa mutlaqo boshqacha yakunlanadi: "Tikuvchi bo'lsa oshini oshab, yoshini yashab, kamzul, ishton va nimchalarni tikaveribdi. Kamarni u devorga osib qo'yibdi. Keyin esa ulkan odamlarni ham, qaroqchilarni ham, yakkashoxlarni ham bir umr ko'rmabdi".

Xo'sh, ertakchi aka-ukalar bu bilan nima demoqchilar?

E'tibor bering:

Agar inson bolasi to'g'riso'z, halol, mard, topqir va tirishqoq bo'lsa, unga hech qanday yovuz kuch bas kelolmaydi. Hayotini tinch va osuda, boshqalarga yaxshilik qilish bilan o'tkazadi. Odam mehnatiga, mashaqqatlariga beriladigan eng katta, tuganmas mukofot, aslida, shular emasmi?

Savol va topshiriqlar:

1. Aka-uka Grimmlar qoldirgan ertaklarning butun dunyoda sevib o'qilishining asosiy sababi nimada, deb o'ylaysiz?
2. Aka-uka Grimmlarning yana qanday ertaklarini o'qigansiz yoki ular asosida ishlangan filmlarni ko'rgansiz? Ularning birortasi haqida sinfdoshlaringizga gapirib bering.
3. Gansning "botir tikuvchi" deb nom olishiga nimalar sabab bo'ldi?
4. O'zini "katta va kuchli" deb biladigan ulkan odamning ojiz jihati nimalarda ko'rinadi?

5. Botir tikuvchining qanday fazilati uni ulkan odamning temir gurzisidan saqlab qoldi?

6. Gans o‘rmondagi qaroqchilar va yakkashoxni nimalar evaziga yengdi?

7. “Botir tikuvchi” ertagining “Uch og‘a-ini botirlar” hamda “Oygul bilan Baxtiyor” ertaklaridan farq qiladigan tomonlarini topishga harakat qiling.

“Botir tikuvchi” hamda “Uch og‘a-ini botirlar” va “Oygul bilan Baxtiyor” ertaklariga xos jihatlarni topib, jadvalni to‘ldiring.

	“Uch og‘a-ini botirlar”	“Oygul bilan Baxtiyor”	“Botir tikuvchi”
Adabiy janri			Ertak
Muallifi	Xalq og‘zaki ijodi		
Qahramonlari			
Ertak yakuni			

Foydalanilgan asosiy manba:

“Bolalar adabiyoti” darsligi. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – T.: 2013.

Mirkarim OSIM

(1907–1984)

Taniqli yozuvchi Mirkarim Osim 1907-yilda Toshkentda ziyoli oilasida tug‘ilgan. Dastlab eski maktabda, 1917–1920-yillar oraliq‘ida esa «Shams ul-urfon» nomli boshlang‘ich maktabda o‘qigan. 1921–1924-yillarda shahardagi ta‘lim va tarbiya texnikumida tahsil olgan. Do‘stlari Oybek va Homil Yoqubov bilan shu texnikumda adabiyot va san‘at sirlarini o‘rgangan. 1926-yilda Moskvadagi pedagogika institutining tarix fakultetiga o‘qishga kirib, uni 1930-yilda muvaffaqiyatli bitirgan. Yurtimizga qaytib kelgach, Samarqanddagi o‘qituvchilar tayyorlash kursida dars bergan. 1932–1949-yillarda esa avval Toshkent pedagogika ilmiy tekshirish institutida, keyin Maorif xalq komissarligi (vazirligi) qoshidagi muassasada ilmiy xodim bo‘lib ishlagan. Shu paytlarda she‘rlar, tarix fanidan qo‘llanma va darsliklar yaratgan.

E‘tibor bering:

Mirkarim Osim o‘tgan asrning 50-yillarida sobiq sho‘ro davlatining qatag‘on siyosatidan cheksiz azob-uqubatlar tortdi. Uning xalqimiz shonli tarixidan hikoya qiluvchi, vatanparvarlik, millatparvarlik ruhida yozilgan asarlari qoralanib, yozuvchining o‘zi 1950-yil 15-yanvarda qamoqqa olindi.

O‘n oy davom etgan tergov azoblaridan so‘ng adib «sovetlarga qarshi targ‘ibot qilgan»likda ayblanib, 10 yil muddatga ozodlikdan mahrum etildi.

1955-yilga kelibgina qatag‘on siyosatidan omon qutulgan adib, 1959-yildan to 1972-yilgacha Toshkentdagi G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyotida muharrir vazifasida xizmat qilgan.

Mirkarim Osimning «Yangi ariq» nomli dastlabki qissasi 1925-yilda yaratilgan bo‘lsa-da, sho‘ro hukumati uning o‘z vaqtida e‘lon qilinishiga yo‘l qo‘ymagan. Vatanimiz o‘tmishiga, xalqimizdan yetishib chiqqan ulug‘ insonlar taqdiriga nihoyatda qiziqqan yozuvchi ijodi davomida ana shu mavzularda o‘nlab asarlar yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Adibning tarixga oid dastlabki yirik asari – «Astrobod» qissasi bo‘lib, u buyuk mutafakkir Alisher Navoiy hayotiga bag‘ishlangan edi. Umuman, 1937–1940-yillar ichida adib Navoiyning hayot va ijod yo‘llarini keng aks ettiruvchi «Alisher Navoiy va Darvishali», «Badarg‘a», «Navoiyning xislatlari», «Ulug‘bek va Navoiy» singari qissa va hikoyalar yozdi.

Yodingizda tuting:

Mirkarim Osimning tarixiy mavzudagi «To‘maris», «Shiroq», «Iskandar va Spitamen», «Aljabrning tug‘ilishi», «Ibn Sino qissasi», «Jayhun ustida bulutlar», «O‘tror», «Temur Malik», «Mahmud Tarobiy», «Karvon yo‘llarida», «Singan setor», «Mohlaroyim va Xonposhsha» singari asarlari o‘zbek xalqining o‘z o‘tmishini yaqindan bilishi va undan faxrlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yozuvchi tarjimonlik faoliyati bilan ham elimiz ma‘naviyati yuksalishi yo‘lida katta xizmatlar qilgan. U rus yozuvchisi M. Sholoxovning «Tinch oqar Don», S. Borodinning «Yeldirim Boyazid» nomli romanlarini, L. Batning «Hayot bo‘stoni» qissasini va boshqa ko‘plab asarlarni ona tilimizga mahorat bilan o‘giran.

Mirkarim Osim 1984-yilda vafot etdi. Uning adabiyotimiz ravnaqi yo‘lida qilgan ulkan mehnatlari mustaqillik tufayligina o‘zining

chinakam qadr-qimmatini topdi. Adib 2002-yilda «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni bilan mukofotlandi.

Yozuvchining tarixiy asarlari ichida Alisher Navoiy hayotiga bag'ishlangan kitoblari, ayniqsa, «Zulmat ichra nur» qissasi alohida o'rin tutadi. Bu asar o'tgan asrning 60-yillarida, Navoiy tavalludining 525 yilligi arafasida yaratilgan edi. Quyida shu asarning dastlabki ikki bobidan parchani mutolaa qilamiz.

ZULMAT ICHRA NUR

(Tarixiy qissa)

YOSHLIK AYYOMINING ILK BAHORI

Alisher cho'kkalab olib, xontaxta ustidagi kattakon bir kitobni varaqlab, surat ko'rib o'tirar edi. Ov va jang manzaralari uni shu qadar qiziqtirgan, xayolini shu qadar o'g'irlagan ediki, otasi kelib eshik oldida kavush yechayotganini ham payqamadi. Kichkina Bahodir deb nom chiqargan G'iyosiddin endi to'rt yoshga kirgan o'g'li Alisherga kulimsirab qarab turdi. «Shul yoshdin kitobga muhabbat qo'ysa, ulg'aygach, kitobni ilki¹dan ayirmay o'zi bilan asrab yurg'ay», – deb o'yladi ota shiringina, do'mboq o'g'lidan ko'zini uzolmay.

– Ha, bul yerga yoshurunib olib ne qiladur, desam, kitob ko'rayotgan ekanlar-da, – dedi G'iyosiddin piching aralash mehr bilan.

Otasi bu gapni sekingina, kulib turib aytgan bo'lsa-da, Alisher sho'xlik qilib kattalardan dashnom eshitishdan qo'rqqan boladek olazarak bo'lib:

– Dada, mana bul suratni ko'ring, – dedi. Uning xiyol qiyiq ko'zlari mo'ltirar edi. – Mana bul cherik shotidan chiqayotib qulab tushmoqda, qo'rg'on ustinda turganlar o'q otib qulotg'on chiqarlar. Mana bunisi pastdin turib qal'a ustidagilarga o'q uzmoqda.

¹ Ilki – qo'li.

Otasi o'g'lining gapini tasdiqlagandek bosh irg'itib, uning qo'lidani kitobni asta oldi-yu tokchaga, boshqa kitoblar yoniga qo'ydi.

– Bu kitobning o'rni tokchada, – dedi u yasama jiddiylik bilan, – ammo siz kitob ko'rmoqqa yoshlik qilursiz, yirtib qo'ysangiz yaxshi bo'lmas. Ani ikki qo'y bahosiga sotib olg'onmen.

– Men kitobni yirtmaymen, avaylab ko'ramen.

– Aqlli bolasan-da. Tentak bolalarg'ina ilklariga tushgan kitoblarni pora-pora qiladurlar. Katta bo'lg'oningda senga ajoyib kitoblar sotub olg'aymen. Hozircha... mana buni o'ynab yur, – G'iyosiddin kulib, cho'ntagidan «sopol qo'chqor» chiqarib berdi. Bola bu g'alati o'yinchoqni ko'rgach, ko'zlari o'ynab ketdi.

– Qara, o'g'lim, aning muguz¹lari qayrilg'on, suzib olmoqqa hozirlanib turadur.

– Menga bering, – deb bola sakrab o'yinchoqni uning qo'lidani tortib oldi, – ani Husaynning qo'chqori birla urishtirgaymen.

G'iyosiddin devonxonadan kelib, dam olgandan so'ng ba'zan qo'lga kitob olib mutolaa qilar, shunday kezlar Alisher yoniga kelib o'tirib olar va ovoz chiqarib o'qishini so'rar edi. Otasi esa: «Yaxshisi, hikoya qilib beray», – deb kitobni yig'ishtirib qo'yar va qiziq bir ertakni aytib berardi.

Alisherning tog'alari Mirsayid Kobuliy va Muhammad Ali – G'aribiy o'qimishli yigitlar bo'lib, forsiy va turkiy tilda she'r yozar edilar. Ular pochchalari G'iyosiddinnikiga kelganlarida ilmiy, adabiy mavzularda qizg'in bahs boshlanar va ba'zi kunlari suhbat g'azalxonlik bilan tugar edi. Alisher xuddi kattalardek tog'alari yonida o'tirib, ularning gaplariga quloq solar, she'r tinglar edi. Garchi u kitobiy so'zlar va majoziy she'rlarga yaxshi tushunmasa ham, g'azallarning ohangi, musiqiysidan zavqlanardi.

Katta tog'asi Mirsayid jiddiy, kamgap, sipo odam edi, kichigi Muhammad Ali esa xushchaqchaq, gapdon yigit bo'lib, tor va

¹ **Muguz** – hayvon shoxi.

tanburni yaxshi chalar, o‘z suhbatini bilan majlisga jon kirgizar edi. Bir kuni u yaqindagina yozgan bir g‘azalini o‘qib berayotganida jiyanini Alisherning diqqat bilan quloq solayotganini ko‘rib, hayratda qoladi.

– Nevchun¹ ajablanursiz? – deydi G‘iyosiddin shoir qaynisiga. – Alisher ko‘cha-ko‘yda bolalar bila o‘ynab yurib, tojik tilini o‘rganib olg‘on, onasi forsiy, turkiy g‘azallarni o‘qig‘onda quloq berib o‘tiradur va ba‘zi matla‘larni yoddan o‘qib beradur. – U o‘zining o‘tkir ko‘zlarini tog‘asiga tikib o‘tirgan Alisherga yuzlanib, dedi: – Qani, o‘g‘lim, shoir Qosim Anvor ne debdur?

Alisher qo‘ng‘iroqdek ovozi bilan dona-dona qilib shu matla‘ni o‘qidi:

Rindemu oshiqemu jahonso‘zu joma chok,

Bo davlati g‘ami tu fikri jahon chi bok?

(Biz go‘yoki beparvo oshiqlar-u yirtiq chopon, o‘t nafas,

Jahon g‘ami sening g‘amingga arzimmas.)

Muhammad Ali ko‘zlarini katta ochib jiyanining she‘r o‘qishiga quloq solib turdi-da, keyin kulib yubordi.

– Ofarin, kichkina darvesh, – dedi u jiyanining orqasiga qoqib qo‘yib. – Bepervo, rind oshiqlardanmiz degin. O‘t nafas bo‘lsang dog‘i, yirtiq chopon bo‘lma.

– Qosim Anvorning she‘rlari mag‘zini bola ermas, kattalar ham chaqa bilmaydurlar, ammo ulug‘ shoirning otashin nafasidan bul go‘dak bolaning yuragiga bir alanga tushibdir, – dedi Mirsayid. – Iloyo, yomon ko‘zdin asrasin...

– Yazna, har kim oldida Mavlononing o‘shul she‘rini Alisherga o‘qitmang, ko‘z tegadur, – dedi Muhammad Ali.

Kichkina bahodir bid‘at va xurofotdan yiroq, sog‘lom fikrli kishi edi, shu sababdan qaynisining bu gapiga parvo qilmadi. Uyiga yaqin

¹ Nevchun – nechun, nega.

do'stlari kelganda u Alisherga Qosim Anvorning o'sha she'rini o'qitar, mehmonlar esa hayratda qolib, bosh chayqaganlarida zavqlanib kulardi.

Bir kuni G'iyosiddin beshik quchoqlab o'tirgan xotiniga:

– Alisher to'rt yoshga to'lib, beshga qadam qo'ydi, ani maktabga berali, – deb qoldi.

– Hali yoshlik qilmasmikin? – dedi Alisherning onasi kirtaygan, horg'in ko'zlarini ko'tarib. Uning emizikli bolasi Darvishali juda yig'loqi bo'lib, tinka-madorini quritar edi.

– Bola o'tkir zehnli, tez idrokli. Bekor yurgandin ko'ra harf o'rgansin. Erta shanbadin boshlab Husayn bila birga maktab borsin.

– Ixtiyor sizda, menga qolsa... – ayol gapini tugatolmadi, beshikdagi Darvishali chirqirab, ona suti talab eta boshladi.

Husayn Temurning avarasi Mansur binni Boyqaroning o'g'li edi. Husaynning bobosi Mirzo Boyqaro zamon podshosi Shohruxga qarshi isyon qilgani sababli qatl ettirilgan, uning o'g'li Mansur ham keyinchalik nazardan qolib, davlat ishlariga aralashmay qo'ygan edi. Lekin Husayn g'ayratli va zehnli ekanini ko'rib, otasi qo'ldan ketgan davlat qushini qaytarib olishni umid qila boshladi. Mansurning o'g'li haqiqatan ham yurakli, kattalardan ko'p tortinmaydigan, sog'lom, shijoatli bola edi.

– O'g'lingiz axir bir kun yurtg'a bosh bo'ladur, ko'zlaridin ma'lum, – der edilar Mansurning yaqinlari, xipcha bel, yag'rini keng, qirg'izqovoq Husaynga qarab.

– Iloyo, aytganingiz kelsin, yaxshi niyat – yorti mol, – derdi otasi.

Alisher arab harflari yozilgan taxtani qo'ltiqlab, o'zidan ikki yosh katta Husayn bilan birga maktabga borib-kelib yurdi. Tez orada harflarni yod olvoldi. Maktabdan ozod bo'lgandan keyin, ba'zan Husaynning uyiga borib o'ynab kelardi. Hirotliklar Boyqarolarning Xiyobon mahallasidagi ikki qavatli uyini negadir «Davlatxona» deb atar edilar, holbuki uy egasi Hirotida xususiy kishilar qatorida yashar edi.

Alisher ba'zan Husaynga ergashib shahar tashqarisidagi Gozurgohga chiqardi. Tog' etagida bir talay bolalar tizilib, baravariga o'q otar edilar. Alisher bu manzarani ko'rib, kitobda ko'rgan suratlarni eslardi. Qayerda bo'lmasin uning es-hushi kitoblarda edi.

YAZD CHO'LI

...Dasturxon ustida Mirsayid so'nggi kunlarda ro'y bergan muhim bir hodisa – Temurning o'g'li podshoh Shohruxning o'limi to'g'risida hikoya qilib berdi. Endigina besh yoshga to'lib, oltiga qadam qo'ygan do'mboqqina Alisher chordana qurib o'tirgan dadasining tizzasiga tirsagini qo'yib, tog'asining gaplariga diqqat bilan quloq solardi.

– Men o'shul kuni Ray shahri yaqinidagi lashkargohda erdim, – dedi Mirsayid aka chaqchaygan ko'zlarini pochchasiga tikib. – Mirzo Shohrux janoblari ham o'shul yerda qishlog'an erdilar. Navro'z kuni podshoh hazratlari xachirga minib, Taborak sari borib, ulug'larning mozorini ziyorat qilib kelmoqchi bo'ldilar. Men ham navkarlari orasida erdim. Ammo xachir mozorlar ustiga qadalgan tug'lardan cho'chib, oyog'ini tirab oldi. Bir qamchi bosgan erdilar, harom o'lgur, shataloq otib, podshohimizni yiqitayozdi. Agar bizlar ul kishini suyab qolmosoq, egardan uchib ketgan va o'shul joydayoq jon taslim qilg'on bo'lur erdilar.

Tog'asining imo-ishoratlar bilan gapirgan hikoyasiga diqqat bilan quloq berib o'tirgan Alisher beixtiyor kulib yubordi. Mirsayid aka shunday jonli gapirar ediki, dikonglab ketgan xachir ko'ziga ko'rinib ketganday bo'ldi. Biroq bolaning kulgisiga otasi ham, tog'asi ham e'tibor berishmadi.

– Bizlar Shohrux janoblarini suyab, egardin tushirdik va avaylab taxtiravonga soldik. To'rt mulozim taxtiravonni yelkalab, lashkargohdagi bir chodirga eltib, Shohrux janoblarini yotqizdilar. Ul janob shu yotganlaricha qaytib o'rinlaridan turmadilar.

Bachchag'ar shahzodalar bobolarining boshida turib, alar bilan

rozi-rizolik so‘rashmoq o‘rniga, burchak-burchakda o‘z odamlari bilan pichir-pichir qilur erdilar. Ulug‘bekning valadi¹ Abdullatif bir yoqda, Boysunqarning o‘g‘li Sulton Muhammad bir yoqda, aning inisi – sharobxo‘r Abulqosim bir chekkada o‘z mulozimlari va askarboshilari birla maslahat qila boshladilar. Avzoyilaridan alar odam ermas, baayni murda ustiga yopirilg‘on o‘limtik qushlarga o‘xshar erdilar.

Alisher osmonda parvoz qiluvchi katta, tumshug‘i qon, xunuk o‘limtik burgutlarni tasavvur qilib, seskanib ketdi.

– Mirzo Shohrux janoblari yetmish ikki yoshda dunyodin o‘tdilar, zulhijja² oyining yigirma beshida, yakshanba kuni erdi. Men Rayda qolmay, to‘g‘ri Hirot sori ot soldirdim.

Alisherning dadasi bilan tog‘asi bu o‘limning oqibati ustida bosh qotirar edilar.

– Bir-birlarig‘a kushanda bo‘lg‘on shahzodalar va qonga tashna, o‘ljatalab beklar emdi bir-birlarining boshlarini chaynardurlar, xalqning bor-yo‘g‘ini yag‘mo³ etadurlar, ko‘chib ketmoq kerak Xurosondin, – dedi Mirsayid gapini cho‘rt kesib. – Mabodo telba Mironshohning haromzodalaridan biri taxtga o‘ltirsa bormi, siz bilan mening boshimizda yong‘oq chaqadur.

– Bir joydin ikkinchi joyga ko‘chmoq oson gap ermas, – dedi G‘iyosiddin xo‘rsinib. – Kambag‘alman desang, ko‘chib boq, degan maqol bor. Shuncha mol-holni tashlab ketib, qayg‘a boramiz?

– E, yazna, shundog‘ zamonda mol-hol ko‘rinadurmi kishining ko‘ziga, – dedi shartta Mirsayid. – Jon omon qolsa, mol topiladur!

– Biroz kutib turaylik, zora zamona tinchib ketsa...

– Ixtiyor o‘zingizda, men hammadin burun manovi jiyanchamga achinamen, – dedi tog‘asi Alisherning yelkasiga qoqib. – Ko‘zlari o‘tkir, peshonasi keng, odam bo‘ladur bu bola!

¹**Valad** – o‘g‘il bola, o‘g‘il.

²**Zulhijja** – qamariy hisobda 29 kundan iborat o‘n ikkinchi oyning nomi.

³**Yag‘mo** – talon-taroj, buzg‘unchilik.

G'iyosiddin kutgandek zamona tinchimadi. Temurning nevaravaralari qonga tashna bo'rilardek bir-birlari bilan g'ajishib, xalqning qonini suvdek to'ka boshladilar. Ulug'bekning o'g'li Abdullatif askar to'plab, o'ziga teskari bo'lgan amaldorlardan ko'pining kallasini kestirdi, o'z buvisi Gavharshodni zindonga soldirdi. Shohruxning nabirasi, Boysunqarning o'g'li Abulqosim Bobur esa o'z akasi Sulton Muhammad bilan urusha boshladi.

Shunday tartibsizliklar ro'y bera boshladiki, xalq kimning kim bilan urushayotganini aniq bilmas edi. Ammo afandiga o'xshab ko'chaga bosh suqib, janjalga aralashgan kishi choponidan, mol-holidan, ba'zan jonidan ayrilar edi. Hamma janjal xalqning moli ustida ketayotgani aniq edi.

G'iyosiddin Kichkina Xurosondan ko'chib ketish payti kelganini payqadi. Bir kun tong qorong'isida besh-olti soyabon arava va bir necha otliq shahar darvozasidan chiqib, kunbotish tomonga yo'l oldi. G'iyosiddin bilan birga uning qarindosh-urug'lari G'arbiy Eronga ko'chib ketmoqda edilar.

Otlarga minib olgan katta kishilar qovoqlarini solib indamay borar, ammo bolalar yo'lda tog', daryo, bog' va dalalarni hamda shahar va qishloq manzaralarini tomosha qilib, terilariga sig'may, shovqin ko'tarib ketishardi. Ot minib o'rganib qolgan olti yashar Alisher ham goh arg'umog'ini qamchilab, karvondan o'zib ketar, goh sekin haydab, orqada qolib ketardi. Birorta manzilga borib yetganda u bolalarga bosh bo'lib, o'yin qilar edi.

Yo'lovchilar Hirot vodiysidan chiqib, Yazd vohasigacha cho'zilgan katta sahroga qadam qo'yishlari bilan safar og'irlashdi. Odam yursa oyog'i, qush uchsa qanoti kuyadigan bu sahroda faqat kechalari yo'l bosish mumkin edi. Yo'lovchilar har yer-har yerda bo'lgan sho'r quduqlardan suv chiqarib, meshlarini to'ldirib olar edilar. Bepoyon qum sahrosi hammaning joniga tekkan edi.

Karvon bir necha kundan keyin Yazd vohasidagi Taft qishlog'iga yetib keldi. Vaqt yarim kechadan og'gan edi.

Yo'Ichilar karvonsaroyga tushib, orom olishdi.

Sho'x Alisher ertalab turib, o'z o'rtoqlarini boshlab ko'chaga chiqdi. Karvonsaroyning yonida katta bir xonaqoh bor edi. Bolalar ikki tabaqasi lang ochiq darvozadan kirishdi. Xonaqoh hovlisining bir chekkasida keksa odam ko'zini yumib, pichirlab o'tirardi.

– Yuringlar, o'shul quduqning charxini aylantirurmiz, – dedi Alisher ko'zlarini chaqnatib.

– Yo'q, anovi kishi koyib beradur.

– Urushmaydur ul kishi, o'zi yuvosh odamg'a o'xshaydur.

Bolalar qo'raning o'rtasiga kelib, quduqning yonida to'xtashdi. Burchakda o'tirgan kishi ko'zlarini ochib, ularga maroq bilan qaradi va:

– Hoy bolalar, bu yoqqa kelinglar, – dedi kulib.

Bolalar bir narsadan hurkigan jayronlardek, duv etib o'zlarini darvoza tomon urdilar. Faqat Alisher qo'rqmay cholning oldiga borib salom berdi.

– Vaalaykum assalom, katta bo'ling! Sizlar bizning qishloq bolalariga o'xshamaysizlar. Qoydin keldinglar?

– Hirotdin. Iroqqa ko'chib ketayotirmiz, – dedi Alisher cholning ko'kragigacha tushgan oppoq soqoliga qarab.

– Nega ko'chib ketayotirsiz?

– Iye, gapdan xabaringiz yo'qmi? Xurosonda urush boshlanib ketdi-ku. Podshohzodalar bir-birlarining kallasini kesmoqda, yurtni talamoqda, mundog' zamonda... – Chol og'zini ochib, o'ng qo'lini qulog'iga qo'yib, Alisherning gapiga quloq soldi. – Mabodo telba Mironshohning merosxo'rlaridin biri taxtga o'tirsa bormi, naq kalamiz ketadur-a...

Chol qiqirlab kulib yubordi.

– Ne sababdin?

– Bizlar Boyqarolarg'a xizmat qilib kelganmiz. Boyqarolar Mironshoh avlodi bilan it-mushuk.

– Rost aytding, bolam. Farosatli ekansan. Bobongning ismi nedur?

– G‘iyosiddin, laqabi Kichkina bahodir.

– Ofarin, ul kishini taniydurmen, Shohrux vafotidin besh-olti yil avval Sabzavorda hokim erdi. Ul kishini bilurmen. Xo‘sh, o‘zing maktabga borurmisen?

– Ha, taqsir, men to‘rt yosh-u to‘rt oylik bo‘lg‘onimda ota-onam maktabga eltib berganlar. Hozir «Taborak» surasiga tushdim.

– Borakallo. Bul jamoat bolalaridin biz choqirg‘onda sen kelib, men bila oshno bo‘lding. Kel, sening uchun fotiho o‘qoli...

Shu payt Alisherning otasi G‘iyosiddin va bir necha kishi kirib, cholga salom berishdi va uning qo‘lidan o‘pib, yuzlariga surtishdi. Alisher hozirgina o‘zi bilan gaplashib turgan chol ulug‘ bir odam ekanini payqab, xonaqohdan chiqib qochdi.

Kechqurun karvonsaroy hujrasida ovqat yeb o‘tirganlarida Alisherning otasi xonaqohda o‘tirgan cholning Sharafiddin Ali Yazdiy degan ulug‘ tarixchi ekanini so‘zlab berdi.

– Ul kishi Shohruxning yonida yurib, ko‘rgan voqealarini bitgan, Temur tarixi – «Zafarnoma»ni bitgan, – dedi G‘iyosiddin hurmat bilan. – Shundog‘ olim bir kishi umrining oxirida qashshoqliqqa tushib, do‘stlarga zor, dushmanga xor bo‘libdur, hay darig‘!

G‘iyosiddin Kichkina o‘z oilasi bilan G‘arbiy Eronda uch yilcha turdi. Xuroson tinhibdi, urushlar to‘xtabdi, degan xabarni eshitib, Hirotga qaytib ketish taraddudiga tushdi. Bu vaqtda Abulqosim Bobur o‘z akasi Sulton Muhammadni o‘ldirib, poytaxtni egallagan, mamlakatda tinchlik o‘rnatgan edi.

Hirotliklar yana soyabon aravalarga o‘tirib, yo‘lga tushishdi. Alisher ot minib, kattalar bilan karvonning ketida borar, yo‘ldagi ajoyib tog‘, daryo, shahar va qishloqlarni tomosha qilar edi.

Yo‘lovchilar ba‘zan yalanglikda tunab qolar, ba‘zan karvon-saroylarga tushib, bir-ikki kun dam olar edilar. Biroq Yazd cho‘liga qadam bosishlari bilan ahvol o‘zgardi. Karvon salqin kechalari yo‘l bosib, kunduzlari quduqlar bo‘yida orom oladigan bo‘ldi.

Bir kuni kechasi ot ustida borayotgan Alisherni uyqu bosib,

ko‘ziga qum tiqila boshladi. Kunduz kuni salqin bir buloq bo‘yida chodir tikib, hamma orom olgan paytda Alisherning onasi: «Uxlab ol», – deb yotqizib qo‘ygan edi. Biroq sho‘x bola o‘rinda yotolmadi, o‘ziga o‘xshash bir-ikki bola bilan sahrodagi katta kaltakesaklarni quvib yurib, juda charchadi. Mana endi yarim kechada uyqu bosib, boshi garang bo‘lib qoldi. Hammani ham mudroq bosganidan Alisherning holiga hech kim e‘tibor bermadi. Kichkina chavandozning egar ustida uxlab qolganini sezgan ot esa yurishini sekinlatib, karvondan orqada qolib ketdi. Tong payti Alisherning oti nimadandir hurkib ketib, uni yiqitib yubordi, o‘zi pishqirib, boshi oqqan tomonga qochdi, Alisher gup etib yumshoq qum ustiga tushdi-da, ko‘zlarini ishqay boshladi. U qayerdaligini, nima hodisa yuz berganini payqamay, ancha vaqtgacha qum ustida bo‘zrayib o‘tirdi. Nihoyat, hushi o‘ziga kelgach, hamrohlaridan ayrilib, bepoyon cho‘lda bir o‘zi qolganini ko‘rib juda qo‘rqdi, dodlashini ham, yig‘lashini ham bilmadi. U uvushib qolgan oyoqlarini bosib, o‘rnidan turdi-da, atrofga qaradi.

Hamma yoqni bepoyon quruq cho‘l enlab yotar, kunchiqish tomon yorishib kelmoqda edi. Alisher otasidan, Iroq viloyati kunbotish tomonda, Hirot – kunchiqishda, degan gapni eshitgan edi. Aqlli bola kun yorishib kelayotgan tomonga qarab yurib ketdi. Saldan keyin atrof yorishib, quyosh bosh ko‘tardi. Alisher biroz o‘tirib dam oldi-da, yana o‘rnidan turdi. Kun ko‘tarilgan sari uning badani qizir, tomog‘i qaqrar edi. Afsonaviy hayvonlarni eslatuvchi qum uyumlari xuddi uni yutib yubormoqchiday bo‘lar, qizib ketgan havo qumtepalar ustida jimirlab ko‘zini tindirar, issiq shamol labini quritardi. Biroq yosh yo‘lovchi bularga parvo qilmay, hamon yurib ketmoqda edi. Boshi aylana boshlagach, o‘tirib biroz orom olmoqchi bo‘ldi. Qani endi, shu topda bir qultum, bir qultumgina suv bo‘lsa! Bu yerda o‘tiraversa, suv qidirma, tashnalikdan o‘lib qolishini payqab, inqillab o‘rnidan turdi va bitta-bitta yurib ketdi.

Ko‘p o‘tmay uzoqdan ko‘ziga gumbazga o‘xshash bir narsa chalindi. «Iye, bu nima ekan, borib ko‘ray-chi!» – deb o‘yladi u.

Bu fikr Alisherga quvvat bag'ishlaganday bo'ldi. Yurgan sari gumbaz kichrayardi. U battar qiziqib qoldi. Borib qarasa, gumbaz degani suv soladigan oddiy to'rsiq¹ ekan. Shoshib-pishib to'rsiqning og'zini ochib, to'yib-to'yib suvdan ichdi, ichdi-yu, birdan ko'zi ravshanlashib ketdi. «Tep-tekis cho'lda kichkina narsa ham uzoqdan katta bo'lib ko'rinar ekan, – deb o'yladi u. – Tunda yo'lovchilardan biri uyqusirab, to'rsig'ini tushirib yuborgan bo'lsa, ajab ermas, yaxshi bo'ldi».

Uyqu bosgan yo'lovchilar kun chiqmasdan oldin quduq yoniga borib yetgach, oralarida Alisherning yo'qligini payqab qolishdi. Birdan hammaning uyqusi o'chdi. Alisherning onasi: «Voy bolam, qayda qolding!?» – deb yig'lay boshladi. Otasi dokadek oqarib, turgan joyida shamdek qotib qoldi.

– Yig'lamang, hozir borib topib kelgaymiz, – deb yupatishdi Alisherning onasini hamrohlari.

Fursatni o'tkazmay, tezda bolani qidirib topish kerak edi.

– Qani, otlaninglar bo'lmasa, – dedi G'iyosiddinga jon kirib...

... Alisher ro'parasida bir necha otliqning kelayotganini ko'rib, o'zida yo'q suyunib ketdi, qadamini tezlashtirdi. Uzoqdan otasini tanib, negadir o'pkasi to'lib, hiqillab yig'lab yubordi. G'iyosiddin kela solib, Alisherni yerdan ko'tarib oldi-da, otiga mingashtirdi.

«ZULMAT ICHRA NUR» QISSASI HAQIDA

Xalqimiz: «Bo'lar bola boshidan», – deganidek, Alisher Navoiy bobomizning nihoyatda o'tkir zehnliligi bo'lgani, o'qish va yozishni juda erta o'rganib olgani, eng muhimi – bolaligidan she'riyatga, adabiyotga g'oyat qiziqqani haqida tarixiy asarlar guvohlik beradi. «Zulmat ichra nur» qissasida biz to'rt yoshli Alisherni yaqindan tanib boramiz.

U, ayrim tengdoshlariga o'xshab, vaqtini faqat ko'cha changitib o'ynashga sarflamaydi. Mahalladosh do'stlari bilan me'yorida o'ynagach, otasi o'qiydigan kitoblarning suratlarini tomosha

¹ To'rsiq – teridan yasaladigan xalta.

qilishga, bu suratlarda aks ettirilgan voqealar, odamlar tabiatini tushunib olishga harakat qiladi. Garchi Alisher ko‘rib o‘tirgan katta kitob «ikki qo‘y bahosiga sotib olingan» bo‘lsa-da, otasi – G‘iyosiddin Kichkina o‘g‘lining bu fe‘lidan xursand. U bolasining kitob suratlari to‘g‘risidagi gaplariga ham, kitobni yirtmay, avaylab ko‘rishi haqidagi bolalarcha samimiy va‘dalariga ham e‘tiborsiz emas.

Guvohi bo‘lganingizdek, yosh Alisher voyaga yetgan muhit chinakam ziyolilar – olim-u ijodkorlar muhiti. Uning ikki tog‘asi ham yaxshigina g‘azal yozadigan shoirlar. Biri «Kobuliy», boshqasi «G‘aribiy» taxallusi bilan ijod qilishadi. Alisherlar uyida Hirotning yetuk ziyolilari tez-tez yig‘ilishib, qizg‘in bahs-munozaralar o‘tkazib turishlari odat tusiga kirgan. Bu yig‘inlar, albatta, she‘riyat bazmiga – g‘azalxonliklarga ulanib ketardi.

E‘tibor bering:

Bunday paytlar «chordana qurib o‘tirgan dadasining tizzasiga tirsagini qo‘yib» kattalar suhbatiga quloq solgan bola Alisher, hamma gaplarga tushunmasa-da, o‘qiladigan «g‘azallarning ohangi, musiqiysidan zavqlanardi». Shu tariqa bo‘lg‘usi shoirning so‘z boyligi kengayar, she‘rlardagi o‘xshatishlar, badiiy uslublar uning xotirasiga xuddi naqshdek muhrlanib qolardi.

Endi asardagi muhim o‘rinlarning ayrimlariga e‘tibor qarataylik. Bilib olganingizdek, Xuroson taxtining bo‘lg‘usi egasi – Husayn Boyqaro Alisherdan ikki yosh katta. Agar Alisher kitob o‘qishga, she‘rlar yodlashga ko‘proq qiziqsa, Husayn o‘yinchoq qo‘chqor urishtirishga, «shahar tashqarisidagi Gozurgohga chiqib» kamondan o‘q otishga ko‘proq qiziqadi. Yozuvchi Mirkarim Osim bu ikki o‘rtoqning kelgusi taqdiriga ishora sifatida solishtirishni bizga havola etadi.

Alisherning ruhiyati, tabiati tengdoshlarinikidan yaqqol ajralib turadi. Bunga Alisherning Taft qishlog‘idagi xonaqohda notanish nuroniy bilan qilgan suhbat ham aniq dalil bo‘la oladi.

Shu o‘rinda yozuvchi bu nuroniy kishining qarashiga «maroq

bilan» degan sifat berishi bejiz emas. Keyinchalik ma'lum bo'ladiki, bor-yo'g'i olti yasharlik notanish bola – Alisher bilan dildan samimiy suhbat qurgan bu qariya «Sharafiddin Ali Yazdiy degan ulug' tarixchi» ekan. U «Shohruxning yonida yurib, ko'rgan voqealarini bitgan, Temur tarixi – «Zafarnoma»ni bitgan».

Olti yoshli Alisherning bergan javoblari ulug' tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiyni ham lol qoldiradi. Yana bir narsaga diqqat qiling.

E'tibor bering:

Alisher bu suhbatda safardan oldin otasi va tog'asidan eshitgan gaplarni shundoqligicha qaytarmaydi. U oilasini o'z yurtidan bosh olib ketishga majbur qilayotgan mudhish voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini ancha chuqur tushunib, suhbatdoshiga ham tushuntirishga harakat qiladi.

Hayoti davomida juda ko'p yaxshi-yomon odamlarni ko'rgan, sinovdan o'tkazgan ul tabarruk zot ham yosh Alisherning zehniga, ziyrakligiga «ofarin» aytib, unga oq fotiha beradi.

Agar «Zulmat ichra nur» qissasini topib to'liq o'qisangiz, Alisher Navoiyning naqadar chuqur aql, tajriba egasi bo'lganini, u kishi oddiy dehqon bilan ham, zamona podshohlari bilan ham bemalol til topishib, murakkab muammolarni oqilona hal etganini bilib olasiz.

O'zbek xalqining o'z Navoiysini yaqindan bilishi, sevib ardoqlashi, bu ulug' farzandiga sadoqat va e'tiqod bilan qarashida fidoyi adib Mirkarim Osimning asarlari, ayniqsa, «Zulmat ichra nur» tarixiy qissasi muhim o'rin tutishi shubhasizdir.

Savol va topshiriqlar

1. Mirkarim Osim o'z asariga nima uchun «Zulmat ichra nur» deb nom bergan? Bu sarlavhani tushuntirishga harakat qiling.
2. Yosh Alisher bilan uning o'rtog'i Husayn o'rtasida qanday farqlarni sezdingiz?
3. Asarning qaysi o'rinlarida Alisherning onasi bolasini juda avaylashi, jonidan ortiq yaxshi ko'rishi tasvirlangan?

4. Ota-onangiz yordamida asar matnida uchragan «ilki», «cherik», «muguz», «bid'at», «xurofot», «lashkargoh», «xachir», «taxtiravon», «valad», «yazna», «mesh» soʻzlarining maʼnosini topib, lugʻat shaklida daftaringizga yozing.

Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati aks ettirilgan qanday sanʼat asarlarini bilasiz? Savolga ota-onangiz bilan birgalikda javob yozing.

Spektakllar	
Videofilmlar	
Kinofilmlar	
Multofilmlar	
Qoʻshiqlar	
Sheʼriy asarlar	
Nasriy asarlar	
Dramatik asarlar	

Foydalanilgan asosiy manba:

M. Osim. Karvon yoʻllarida. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1987.

OYBEK

(1905–1968)

Taniqli o'zbek adibi Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek 1905-yil 10-yanvar kuni Toshkent shahrida bo'zchi oilasida tug'ilgan. Avval maktabda, keyin pedagogika texnikumida o'qigan. 1925–1930-yillarda O'rta Osiyo davlat dorilfununi (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) ning ijtimoiy fanlar fakultetida ta'lim olgan Oybek o'qishni bitirib, shu dorilfununda muallimlik qilgan.

She'rlar yozish bilan ijodini boshlagan Oybekning dastlabki to'plami «Tuyg'ular» nomi bilan 1926-yilda chop etildi. Shundan so'ng shoir yirik she'riy janr hisoblangan dostonchilikka qo'l uradi. Birin-ketin uning «Dilbar – davr qizi» (1931), «O'ch» (1932), «Baxtigul va Sog'indiq» (1933) singari turli mavzudagi o'nlab dostonlari e'lon qilinadi.

Bilasizki, eng katta daryolar ham dastavval tog'lardan pildirab tushuvchi arg'amchidek ingichka jilg'alardan boshlanadi. Daryoning siz ko'rgan qudratli oqimida o'sha jilg'alardan har birining o'ziga yarasha ulushi bo'ladi. Xuddi shunga o'xshab

Yodingizda tuting:

Oybekning keyinchalik yozgan yirik nasriy asarlari – «Qutlug' qon» (1940), «Navoiy» (1944), «Quyosh qoraymas» (1958) singari romanlarining «xamirturush»i ham kichik-kichik hikoyalar bo'lgandi. Ular sirasiga «Fanorchi ota», «Musicha», «Singan umid», «Tillatopar», «Gulnor opa» kabi hikoyalarni kiritish mumkin.

Shunisi muhimki, bu asarlarning aksariyat qahramonlari keyin ham yozuvchi o'y-fikrida yashashni davom ettirdi, ijodiy o'sib bordi. Ma'lum vaqt o'tib esa yuqorida sanaganimiz yirik romanlarda to'laqonli qahramonlar bo'lib maydonga chiqishdi.

Shunday asarlardan biri o'tgan asrning 30-yillarida yozilgan «Fanorchi ota» hikoyasidir. Keling, avval bu hikoyani birgalashib o'qib chiqaylik.

FANORCHI OTA

(Hikoya)

Tor, qiyshiq ko'chaning o'ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o'tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritar edi. Uni har kuni kechqurun past bo'yli, burushiq yuzli bir chol kelib, yoqib ketar edi. Biz uni «Fanorchi ota» der edik. U juda yuvosh, indamas kishiydi; kichkina narvonchasini chaqqon qo'yib, allaqanday ustalik bilan chiqar, qo'ltig'idan kir ro'molchasini olib, avaylab fanor oynalarini artardi. Fanorni yoqqach, yerga tushib, obkashdek bukilgan yelkasiga narvonchasini qo'yib, birpasda ko'zdan yo'qolar edi.

Fanor qurilgan vaqtlarda butun mahalla quvonib, unga allaqanday mehr ila qaragan bo'lsalar-da, faqat bu mehr uzoqqa cho'zilmagandi. Keyincha har kim unga parvosiz bo'la boshladi.

Ayniqsa, mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg'ondi. To'planishib, avvalo, bir-birimizning do'ppimizni otishar, fanorga do'ppi kiygizgan o'rtoq merganligi ila kerilar edi. Keyincha bu ham bizni zeriktira boshladi, chunki piston qadalgan yoki har turli ipaklar bilan bezalgan do'ppini kiyib olib, fanor chiroyli bir tus olar, bizni xafa qilgandek bo'lar edi. Shuning uchun ham qo'limizga tosh, kesak olib, fanorga hujum qilishni o'rgandik. Bunda u juda kuchsiz edi: kichkina bir kesak yoki tosh parchasi bechora fanorning oyna ko'zlarini o'pirib tushirardi. Keyin-keyin Fanorchi ota haftada uch-to'rt marta unga «yangi ko'zoynak» taqib

ketishga majbur bo‘lardi. U ketdi, darrov biz yangi «ko‘z»ni o‘yib olardik. Shunday bo‘lsa-da, Fanorchi ota «lom» deb og‘iz ochmasdi. Uning bu qiligi bizga sira yoqmas, tutib olish uchun poylasa, hatto bironimizni tutib ursa ekan, der edik. Ammo shu tilaklardan bittasi ham yuzaga chiqmasdi.

Bir kun namozshom vaqti ko‘chada bolalar ko‘p edi. Ichimizda eng ko‘p qo‘rqmaydigan, eng battol Qosim cho‘loq: «Bolalar!» – dedi. Changga botgan yuzlarimiz yangi bir narsa kutib, uning ko‘zlariga tikildik.

– Fanorchi ota keladigan vaqt yaqin. Sindiramiz. Nima qilar ekan? – dedi-da, qo‘lga ilinadigan bir narsa qidira boshladi.

Qo‘llarimizdan g‘izillab uchgan tosh-kesaklar fanorning hamma ko‘zlarini teshib o‘tgan edi. Uzoqdan Fanorchi otaning bukilgan kichkina qomati yaqinlasha boshladi. Narvoncha yelkadan tushib, ta‘zim ila devorga suyandi. Fanorchi ota uning ustiga chiqdi-da, «chirt» etib gugurtni yoqdi: fanor to‘rt tarafdin qulagan uy kabi ajava tusda, yana bir tomonga qiyshayib turar edi. Biz hammamiz kerilib turar edik. Ba‘zilar «piq-piq» kulishdi. Chol kasal odamga o‘xshab sekin-sekin pastga tushdi. O‘siq qoshlari tagida qisilib yotgan ko‘zlari ila hammamizga yalingansimon qaradi-da, mayin bir tovush bilan:

– Tentak bolalarim, bu qanday gap? Fanorga tegmasanglar, bir narsa bo‘ladimi? U yuqorida, sizlar pastda o‘ynay beringlar-da.

Bolalar jim bo‘lgan edi.

– Sizlar hali yosh, ko‘zlaringiz o‘tkir. Qorong‘i ham, yorug‘ ham baravar. Xufton bo‘lmasdan onalaringizning quchog‘ida pish-pish uxlab qolasiz hammangiz. Bizga o‘xshash qari-qartanglar uchun chiroq judayam kerak, – dedi.

Bolalarning ko‘zi cholda edi.

– Tunov kuni kechasi qattiq yomg‘ir yog‘ib turgan edi. Bu yoqqa kelsam, ko‘cha qop-qorong‘i. Fanorning teshik oynasidan shamol kirib o‘chirib qo‘ygan. Ana u ariqning bo‘yiga borganimda bir nima

suvni chapillatardi. Yopiray, nima ekan, deb fanorchamni ariqqa tutsam, mendan ham qari bir kishi ariqdan chiqolmay yotgan ekan. Darrov qo‘lidan tortdim, bir amallab chetga chiqardim, hamma yog‘i loy, jiq-jiq suv.

Bolalardan biri:

– Voy, boyaqish, soqoliyam, yuziyam loymi? – dedi.

– Hamma yog‘i loy bo‘lgan... Keyin yetaklab uyiga eltib qo‘ydim, – dedi chol.

Mening ko‘zimga Fanorchi otaning degani shunday ko‘rinib kelgandi, Qosim cho‘loq:

– Yolg‘on-yolg‘on! – deb baqirdi.

Bolalar birdan:

– Rost! – deb javob qaytarishdi.

– Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga, – dedi Ahmad.

Fanorchi ota:

– Ha, barakalla, endi sindirmaysizlarmi? – dedi.

– Yo‘q-yo‘q, – javob berdik shu zamon.

Kichkina narvonni yana yelkasiga ilib, chol qorong‘ilikka kirib yo‘qoldi.

Shundan beri, haqiqatan, fanorga hech shikast yetmadi. Hozir shu fanorning o‘rnida simto‘r bilan o‘ralgan tuxumdan kattaroq elektr lampochkasi yonib turadi. Uning uchun na yoquvchi, na gugurt, na moy kerak. Hech bir bola tegajaklik qilib tosh ham otmaydi. Uning yorug‘ida yurganda yoshligimning bir parchasi va Fanorchi otanigina xotirlayman.

“FONARCHI OTA” HIKOYASI HAQIDA

Oybekning «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangan hodisalar, aslida, sizning yoshingizdagi bolalar tez-tez guvoh bo‘ladigan voqealar sirasiga kiradi. Axir, ko‘chada futbol o‘ynayotganingizda qo‘ni-qo‘shnilarning derazalari necha marotaba sinib tushmaganmi?

Yoki qo'shni mahallada joylashgan, gir atrofi paxsa devor bilan o'ralgan bog'da meva g'arq pishgan payti sodir bo'lgan bir-biridan qiziq sarguzashtlarni eslang.

E'tibor bering:

XX asr boshlarida esa hali uy va ko'chalarni elektr chiroqlari yoritmas, xonadonlarda shamchiroq, qorachiroqlardan foydalanilar edi. Ko'chalarga fanorlar ilinar, ular elektr toki bilan emas, kerosin bilan yondirilardi. Fanorlarning moyini, shisha ko'zlarini almashtirish uchun maxsus xizmatchilar biriktirib qo'yilardi.

Oybek hikoyasining asosiy voqealari mana shunday fanorlardan biri tevaragida kechadi. Tursunqul aka degan kishining darvozasi ustiga ilingan chiroqqa shu atrofda yashaydigan bolalar dastidan tinchlik yo'q. Ayniqsa, battol Qosim cho'loq har kuni bir zararkunandalikni o'ylab topadi. Sheriklarini fanor ko'zlarini sindirishga, shu yo'l bilan kekxa Fanorchi otaning g'ashiga tegishga da'vat etadi. Fanorchi ota esa «unga yangi ko'zoynak» taqib ketishdan zerikmaydi. Bolalarga cholning bu yuvoshligi, indamasligi sira yoqmasdi. Ularga qolsa, voqea yana davom etgani yaxshi. Ya'ni chol bolalarni «tutib olish uchun poylasa, hatto birortamizni tutib ursa ekan», deb «orzu» qilishadi. Biroq Fanorchi ota, xuddi atay qilgandek, biror marta ularga «tish qayramaydi»...

E'tibor bering:

Fanorchi otaning yuragi shafqatga, mehrga, bir so'z bilan aytganda, insoniy hislarga limmo-lim to'la. Uning uzoq vaqt bolalarning bema'ni qiliqlariga chidab kelgani ham aynan shu fazilati bilan izohlanadi.

Xayriyatki, bu hislar hozirgina beboshlik qilib, kekxa kishining urinishlaridan kekkayib turgan, hatto uning ustidan «piq-piq» kulayotgan bolalar ko'ngliga ham ko'chadi, ularni insof, shafqat ko'chasiga yetaklaydi.

Endi battol Qosim cho'loqning gapini «cho'rt» kesib tashlaydigan,

faqat fanor emas, Fanorchi ota himoyasiga ham dadil chiqqan oladigan, «Kim endi sindirsa, shuni tutib beramiz otamga», deya oladigan Ahmad singari mardona bolalar ham paydo bo‘ladi...

Agar Oybekning bu hikoyasini, biz yuqorida namunasini keltirganimizdek, sinchiklab, hafsala bilan tahlil qilishga urinsangiz, undan yana ko‘p-ko‘p ma’no-mazmunlar topishingiz tayin.

Ishonamizki, bu mustaqil ijodiy mashg‘ulot sizga kelajakda Oybekning yirik asarlari – qissa va romanlarini tushunish, ularning mohiyatini to‘laroq anglashda, albatta, asqatadi. Zero, Oybek adabiyotimiz xazinasini o‘zining juda ko‘p go‘zal asarlari bilan boyitgan zahmatkash yozuvchi hisoblanadi. Yozuvchining ijodiy merosi 20 jildni tashkil etishi ham buning yorqin dalilidir.

Oybek o‘z ijodi davomida bolalik mavzusiga qayta-qayta murojaat etishdan charchamaydi. «Fanorchi ota»dan tashqari, uning avvalgi darslarda eslatganimiz «Gulnor opa», «Musicha», «Tillatopar», «Singan umid» singari kichik hikoyalari ham aynan bolalik xotiralari asosida dunyoga kelgan.

Yodingizda tuting:

Agar 1944-yilda yozilgan «Navoiy» romanida buyuk mutafakkirning ziddiyatlarga to‘la hayoti tasvirlangan bo‘lsa, «Ali-sherning bolaligi» qissasi to‘laligicha bo‘lg‘usi shoirning yoshlik pallalaridan hikoya qiladi.

Savol va topshiriqlar

1. Yozuvchi bolaligida guvoh bo‘lgan voqealar adabiy asarga aylanishi uchun muallifdan nimalar talab qilinadi?
2. «Fanorchi ota» hikoyasida tasvirlangandek hodisa sizning hayotingizda ham bo‘lganmi? Agar bo‘lgan bo‘lsa, u sizda qanday taassurot qoldirganini gapirib bering.
3. «Tor, qiyshiq ko‘chaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak

nurlarigina yoritar edi». Shu tasvir bilan yozuvchi o'sha davr hayoti, kishilar ahvoli to'g'risida qanday ma'lumotlarni bermoqchi bo'lgan, deb o'ylaysiz?

4. Hikoyadagi «mahalla bolalari ila fanor orasida anglashilmas dushmanlik uyg'ondi» degan gapni izohlashga harakat qiling. Bu «dushmanlik»ning sababi nima bo'lishi mumkin?
5. O'ylab ko'ring-chi, Qosim cho'loqning shunday laqab olishiga nimalar sabab bo'lgan ekan?
6. «Fanorchi ota» hikoyasini yozma tahlil qilishga harakat qiling.

* * *

Oybek hayotining so'nggi yillarigacha bolalik kunlarini o'zgacha sog'inch bilan xotirlardi. Uning bu esdaliklari «Bolalik» nomli hajman katta qissasining dunyoga kelishiga zamin bo'ldi.

Sizning hozirgi vazifangiz bu qissani to'liq o'qib-o'zlashtirish emas. Yuqori sinflarga o'tganingizda bu ishga navbat keladi, albatta. Bugun «Bolalik» asaridan bir parchani o'qiymiz-da, xuddi bir hovuch suvga qarab dengizni his qilishga uringandek, shu qissaga xos bo'lgan muhim jihatlarni sezishga intilamiz.

BOLANING KO'NGLI POSHSHO («*Bolalik*» qissasidan)

...Ko'cha bugun jonlangan. Bo'zchilar tanda¹ yoyib, ipni ko'k bo'yoqqa bo'yaydilar, bir tomoni dag'al, qilli, g'o'laday og'ir asbobni tanda ustidan yuritib, ipni silliqalaydilar. Bo'zchilarning ko'pi qari-qartang odamlar. Sal sho'xlik qilsang: «G'ivillama oyoq ostida!» – deb jerkishadi ular.

Men ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» o'ynab o'tirsam, uyidan o'rtog'im A'zam otilib chiqadi. Ko'zlari allanechuk besaranjom. Qarasam, qo'lida bir tilim handalak. Men unga: «Shirinmi?»

¹ **Tanda** – mato to'qish uchun uzunasiga tortilgan ip, o'rish.

deb tikilaman. U havasim kelganini biladi, shekilli, qo‘lini orqasiga oladi-da, boshini liqillatib maqtanadi:

– Dadamlar olib keldilar, yana bor. Ah, shirin...

Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman. Supuriqsiz, qarovsiz qolgan keng hovlida juda baland, beo‘xshov eski paxsa devorli xonaning kichkina, shaloq darchasi oldida bobom o‘rtog‘i bilan gaplashib o‘tiribdi. Men pinjiga tiqilaman:

– Buva, handalak...

Chol quloq solgisi kelmaydi, hassasining uchi bilan yerni urib, gapiradi:

– Bilaman, bilaman, Musulmonqulning odami edi u, shaytonga dars berardi...

– Balli, esingizda ekan... – eski do‘ppili boshini og‘ir chayqab, so‘zini davom ettiradi Mirahmad ota: – Ana shu oqpadarga qamti kelib qolsam bo‘ladimi! U otda, men yayov. Qo‘limda shashpar¹... O‘ziyam devday baquvvat, zug‘umli yigit edi-da...

Men chollarning gapiga beixtiyor berilaman. Dam bobomga, dam uning o‘rtog‘iga tikilaman. Ular allaqanday xonlar, beklar, qo‘rg‘onlar, urushlar to‘g‘risida so‘zlashadi. Allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib qo‘ygan, kimlardir shaharga suv bermagan, bog‘dorlar qaylargadir qochib ketgani uchun bog‘larda mevalar pishib, sasib-chirib ketgan. Bu gaplar menga ertakdan ham qiziq tuyuladi. Nihoyat, chollar jim bo‘lishadi, go‘yo yoshliklarini sog‘inganday, boshlarini quyi solishadi.

Men bobomning qo‘lidan tortaman:

– Handalak...

– Tek tur, huvari. Hali pishgani yo‘q... – deydi bobom.

Men yana qistayman. Qo‘lidan astoydil tortaman. Mirahmad ota meni aldamoq uchun gavronday hassasini qo‘ldan qo‘lga chaqqon olib, xirillagan ovoz bilan qandaydir qiziq ashula aytib beradi. Yo‘q, menga kor qilmaydi. Axiri, bobom o‘rtog‘iga deydi:

¹ **Shashpar** – uchiga yumaloq, g‘adir-budur temir o‘rnatilgan uzun dastali gurzi, cho‘qmor.

– Nima qilamiz? Bola. Bolaning ko‘ngli poshsho...

Bu gapning ma’nosiga tushunaman. Chunki men o‘z tilagimni unga qabul qildirsam, u har vaqt atrofdagilarga yoki o‘z-o‘ziga shunday deb qo‘yardi.

Bizning uydan tor ko‘cha bo‘ylab yuz qadamcha yurilsa, tosh terilgan katta ko‘chaga – «Oqmachit» mahallasiga chiqiladi. Bu yerda uchta do‘kon bor: biri qassoblik, ikkisi baqqollik. Musa baqqolning do‘koni ko‘zimga har vaqt quruq ko‘rinadi. U faqat sabzi, piyoz, un, kerosin sotadi. Ammo muloyim, shirinso‘z, sersoqol kekxa Sobir baqqolda esa pashshalardan qoraygan shoda-shoda teshikkulcha, «ot non»lardan, qurtlagan jiyda va turshaklardan tortib, to toshko‘mir, quruq beda, «makkaisano»¹gacha har narsa topiladi.

Biz shu do‘konga boramiz. Sobir baqqol ohangdor mayin ovoz bilan: «Barakalla, azamatcha, buvalari to‘ylarini ko‘rsin», – deb meni erkalab qo‘yadi.

Bobom qalashib yotgan handalaklardan bitta kichkinasini oladida, hidlab qo‘limga tutqazadi, keyin bahosini so‘raydi. Baqqol bir nima deydi. Bobom o‘siq qoshlarini chimirib, bir qaraydi-da, uzun, keng oq surp ko‘ylagining cho‘ntagidan bir necha chaqa chiqaradi, har birini ko‘ziga yaqin tutib, obdan tikilib, baqqolning oldiga tashlaydi. Sobir baqqol boshini chayqaydi.

– Bo‘lmaydi, otajon, picha qo‘shing, – deydi.

– Bas. Bahosi yaxshi bo‘ldi, – deydi bobom jerkib, uyga buriladi. Sobir baqqol orqadan yana astoydil qichqiradi:

– Dadaqo‘zi ota, bir nima qo‘shmasangiz bo‘lmaydi!

Bobom unga qiyo boqmaydi. Tor ko‘chaga kirgach, o‘z-o‘zicha gapirib ketadi: «Insof bilan sot-da. Og‘zingga siqqanicha aytaverasanmi!» Keyin mendan ham ranjiydi: «Tentak, sabrni bilmaysan. Bozordan kattasini olib kelardim».

Men handalakni qo‘ltiqlaganimcha shamolday yuguraman.

¹ **Makkaisano** – tropik va subtropik o‘lkalarda o‘sadigan ko‘p yillik buta va daraxtlarning umumiy nomi, ularning surgi dori sifatida qo‘llaniladigan bargi.

Ayvonda do‘ppimi, jiyakmi tikib o‘tirgan onamdan pichoq so‘rayman. Akam ham, bir chekkada nimanidir o‘zicha chatib-tikib o‘tirgan opam ham sevinishadi. Mana, chol ham asta kirib keladi.

– Qimmatga oldim. Bozorga tushardim-u, lekin ko‘nmadi o‘g‘ling, – deydi u onamga. – Bolaning ko‘ngli tilla... Omon bo‘lsin, orqamda qolsin. Bu tentakni juda yaxshi ko‘raman.

Shundan keyin chol har ikki-uch kunda eshikdan terlab-pishib kiradi, qo‘ynidan kattaligi piyoladay «yo‘l-yo‘l» handalakni chiqarib beradi, keyin onamgami, buvingami bozorning g‘ovur-g‘uvuridan shikoyat qiladi...

* * *

Qissadan olingan kichkinagina lavhadayoq biz o‘zimizni birdaniga yozuvchi bolaligi kechgan davrga tushib qolgandek his qilamiz. Ko‘z oldimizda XX asrning boshlaridagi ko‘hna Toshkentning g‘ala-g‘ovur ko‘chalari namoyon bo‘ladi.

E’tibor bering:

Bo‘zchilarning o‘z ishlarini ko‘chaga olib chiqqanlaridan bilamizki, ularning hovlilari unchalik katta emas. Qolaversa, qorong‘i qishda tor hovlida dimiqqan, zerikkan keksa hunarmandlar bahor quyoshidan bahra olgilari keladi. Axir, issig‘i handalakni pishirishga yetib qolgan quyoshning tafti kimning taniga yoqmaydi, deysiz...

Yosh Musoning «ariq labidan bir parcha loy olib «poq-poq» o‘ynab» o‘tirishidan ham kunlarning ancha isib qolgani bilinadi.

Oybek bolalar xarakterini shu darajada yaxshi biladiki, yozuvchi tasvirida ular juda tabiiy gavdalanadi.

A‘zamning oxirgi maqtovi – «Ah, shirin...» – degani Musoning barcha sabr-u bardoshiga nuqta qo‘yadi. Uning ko‘ziga o‘zi suygan mashg‘ulot – «poq-poq» o‘ynash ham birdan ko‘rinmay qoladi: «Men loyni otaman. Yugurib Mirahmad otaning uyiga kiraman...»

Mirahmad otaning hovlisi keng bo‘lsa-da, uning supuriqsiz,

qarovsiz qolganidan bu uydagi yosh-yalang boshiga biror ko‘rgilik tushgani seziladi...

Shu hovlida ikki qariya xuddi suvdek oqib o‘tib ketgan yoshlik davrlarini eslab o‘tirishibdi. Bola guvoh bo‘lgan suhbatidan anglashiladiki, ularning ayni kuchga to‘lgan paytlari Musulmonqullar, ya’ni Qo‘qon xonligi davriga to‘g‘ri kelgan. (Siz keksalarning «allaqanday xonlar, beklar, qo‘rg‘onlar, urushlar to‘g‘risidagi so‘zlari», «allakimlar qandaydir katta darvozalarni berkitib» qo‘ygani, «kimlardir shaharga suv bermagani» haqidagi suhbatining asl ma’nosini yuqori sinflarda, albatta, bilib olasiz. Masalan, Abdulla Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romanida ham shu hodisalar haqida hikoya qilinadi.)

Agar «Bolalik» qissasini topib, to‘liq o‘qib chiqsangiz, juda qiziq voqealarga boy bu asar Oybekning bolaligi, o‘smirligi to‘g‘risidagi tasavvurlaringizni kengaytirishi aniq.

Oybek faqat iste’dodli shoir va mashhur yozuvchigina bo‘lib qolmay, yirik olim, publitsist va tarjimon ham edi. U rus adabiyotining quyoshi sanalgan Pushkinning «Yevgeniy Onegin» she’riy romanini, Lermontovning «Maskarad» asarini, arman xalq eposi «Sosunli Dovud» dostonini va boshqa o‘nlab asarlarni ona tilimizga mahorat bilan o‘giran.

Yodingizda tuting:

Oybek 1943-yilda O‘zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a’zosi etib saylangan, «O‘zbekiston xalq yozuvchisi» degan yuksak unvonga sazovor bo‘lgan edi.

Oybek 1968-yilning 1-iyulida 63 yoshida og‘ir xastalik tufayli hayotdan ko‘z yumdi. Yozuvchi ona xalqiga ulkan adabiy-ilmiy meros qoldirdiki, bu meros kelajakda ham avlodlarimiz ma’naviyati yuksalishiga beminnat xizmat qiladi.

2010-yilda poytaxtimiz Toshkentning eng so‘lim maskanlaridan biri – Alisher Navoiy nomidagi Milliy bog‘da Oybekning muhtasham

haykali qad rostladi. Bu mashhur yozuvchining ijodiy merosi va xotirasiga ko'rsatilgan ulkan hurmat va e'zozning yorqin ifodasi hisoblanadi.

Savol va topshiriqlar

1. «Bolaning ko'ngli poshsho» hikoyasi adibning qaysi qissasidan olingan? Siz bu asarni to'liq o'qiganmisiz?
2. Hikoyadagi bolaning qiliqlarini (bobosini handalak olib berishga ko'ndirganini) «erkalik, tantiqlik» deb baholash mumkinmi? Fikringizni isbotlab berishga harakat qiling.
3. Boboning Sobirbaqqol do'konida «qalashib yotgan handalaklardan bitta kichkinasini» tanlashi bilan hikoya oxiridagi gap o'rtasida qanday bog'liqlik bor?
4. Bobo bir joyda «Bolaning ko'ngli poshsho» desa, boshqa joyda «Bolaning ko'ngli tilla», deydi. Har ikki ibora mazmunini izohlashga urinib ko'ring.

Oybek asarlarida tasvirlangan adib bolaligi bilan o'zingizning hayotingizni solishtiring. Bolalar o'yinlari, yashash sharoitlari, ota-onalarning bolalariga munosabatidagi o'xshash va farqli jihatlar to'g'risida qisqa hikoya yozing.

MIRTEMIR

(1910–1978)

*Ko‘l-u tog‘lik,
Bog‘-u rog‘lik o‘zbek elim.
Momo yurti,
Bobo yurti Chambilbelim.
Zar-u gavhar – yaltiroq tosh,
nedir olmos,
Sen biz uchun ham non, ham osh,
mangu meros.*

O‘quvchining xotirasiga bir o‘qishdayoq muhrlanib qoladigan bu quyma satrlar O‘zbekiston xalq shoiri Mirtemir qalamiga mansub.

Mirtemir Tursunov 1910-yilda Qoratog‘ etaklarida – hozirgi Qozog‘istonning Turkiston shahriga yaqin Iqon qishlog‘ida tug‘ilgan. Avval bobosi qo‘lida, keyin eski maktabda tahsil olgan. So‘ng Toshkentga kelib, «Almai» nomidagi maktabda tarbiya ko‘radi. Samarqanddagi O‘zbekiston davlat pedagogika akademiyasida o‘qiydi. O‘qishni bitirib, maktablarda muallimlik qiladi, nashriyotlarda, Yozuvchilar uyushmasida ishlaydi.

Shoirning birinchi she‘ri «Tanburim ovozi» 1926-yilda, 16 yoshida e‘lon qilinadi. 1928-yilda uning «Shu’lalar qo‘ynida» nomli

ilk she'riy to'plami nashr etiladi. Keyin «Zafar», «Qaynashlar», «Tong» to'plamlari dunyo yuzini ko'radi.

O'ttizinchi yillarda u juda ko'p vaqtini tarjimalarga bag'ishlaydi. A.S. Pushkin, M.Y. Lermontov, N.A. Nekrasov, T.G. Shevchenko she'rlarini, dostonlarini o'zbekchaga o'giradi.

Yodingizda tuting:

Umuman, tarjima sohasida Mirtemir nihoyatda barakali ijod qilgan. Antik dunyo shoiri Homer, shuningdek, Sh. Rustaveli, H. Hayne, R. Tagor, Maxtumquli, Berdaq, N. Hikmat she'riy asarlari, «Manas» qirg'iz xalq eposi, «Qirq qiz» qoraqalpoq xalq dostoni Mirtemir zahmatlari tufayli o'zbek o'quvchisiga yetib kelgan.

Shoir umri davomida o'nlab she'rlar va dostonlar to'plamlarini chop ettirdi. «Bong», «Poytaxt», «O'ch», «Surat», «Qoraqalpoq daftari», «Tingla, hayot!», «Izlaganim», «Tog'day tayanchim», «Yodgorlik» kabilar ularning ichida eng mashhurlaridir.

E'tibor bering:

Shoirning ijodidagi bosh mavzu nima deb so'ralsa, yurtga, tabiatga oshiqlik, bolalik xotiralariga sadoqat, o'z xalqidan faxrlanish, uni chin dildan sevish va ardoqlash, deb aytish mumkin.

Mirtemir she'rlarida bu mavzular ko'pincha birikib, omuxtalashib keladi. Bir she'rning o'zida ham tabiat go'zalligi, ham xotiralar, ham iftixor tuyg'usi va yana hayotga muhabbat kabi tushunchalarning ifodalanishini ko'rish mumkin.

Shoir umrining oxirida «Yodgorlik» deb nomlangan she'riy to'plam tayyorladi. Va unga so'nggi yillardagi eng sara she'rlarini jamlab, o'zidan keyingi avlodlarga ma'naviy tuhfa qilib qoldirdi.

Mirtemir 1978-yil 24-yanvarda 68 yoshida vafot etdi.

Mustaqillik yillari Mirtemirning xalqimiz ma'naviyatini yuk-saltirishdagi ulkan xizmatlari taqdirlanib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni berildi.

BULUT

I

Ko‘k yuzida pag‘a bulut – oq bulut,
Oq bulutdan sut yog‘armi yoki qut?
Pag‘a bulut – yaxshi ko‘klam elchisi,
Havolarda yomg‘ir isi, sel isi...

Ko‘k yuzida dam qaldiriq, dam sukut,
Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!
Yog‘ib o‘tsang – tizza bo‘yi o‘t bo‘lur,
O‘t bo‘lur, ham sut bo‘lur, ham qut bo‘lur.

II

Ko‘k yuzida pag‘a bulut – oq bulut...
Bir qarasang – osmon to‘la oqquvlar,
Bir qarasang – baland qorli cho‘qqilar,
Bir qarasang – ko‘z ilg‘amas oq barqut.
Ko‘k yuzida – yorug‘, oydin bir ro‘yo...
Usta rassom chizmish ajib manzara –
Tepa-tepa paxta – beg‘ubor, sara,
Kuzgi xirmonlarning akslari go‘yo...

SHUDRING

Tong belgi bergandanoq
O‘tib osma ko‘prikdan,
Jar ketiga chopardim –
Jar keti o‘zga olam.
To‘ldirib chanoq-chanoq
Go‘yo sutdek ko‘pikdan,
Tutgandek g‘oyib qo‘llar –
Jilvagar ko‘zga olam.
G‘o‘za yaproqlarida,
Ko‘katlarning bargida,

Chechaklarning bag‘rida
Yaltirar lak-lak inju.
Sho‘x soy qirg‘oqlarida,
Nihollar kurtagida,
Sal epkinda simobday
Qaltirar lak-lak inju.
Yaltirar suyri tepa,
Yaltirar qir uzunchoq,
Kelinlar taqinchog‘i,
Uzuk ko‘zlarimi yo.
Chor atrof sabzalarda
Jimir-jimir ko‘zmunchoq,
Bo‘y-bo‘y dilrabolarning
Suzuk ko‘zlarimi yo?
Yo‘q, bu giryon ko‘zlarning
Yarqiroq zamzamasi.
Kechasi onam tag‘in
Yig‘labdi-da chamasi...

BALIQ OVI

Bizning qishloq tog‘ bag‘rida,
Tog‘ bag‘rida – bog‘ bag‘rida,
Etagida chopqillar soy.
Yozda tiniq,
Kuzda tiniq,
Suvda quyosh yuz bir siniq,
Ko‘klam chog‘i soy butun loy.
Qirg‘og‘ida jambil, yalpiz,
Quhog‘ida balig‘i mo‘l.
O‘ltiraman ba‘zan yolg‘iz,
Suvga tushmay usti bosh ho‘l.
Qarmog‘imga ilinmaydi,

Suzmoqdami yo chopmoqda,
Suv tagidan ne topmoqda?
Yuz tikilsang, bilinmaydi...

Tashlay qolsam non ushog'in,
Yugurishib kelar talay,
Ulgurishib kelar talay.
Ilinsaydi ulkanrog'i,
Eltar edim jon buvimga.
– Hay, rostanmi, hay, baliqmi,
Tangalikmi, chaqalikmi?
Balli, derdi, uquvimga...
Ilinmaydi lekin hozir.
Bundan keyin to'r tashlayman,
Tashlasam ham zo'r tashlayman,
Qo'lga tushar bari oxir.

MIRTEMIR SHE'RLARI HAQIDA

Mirtemir she'rlari o'zbek she'riyatini har jihatdan boyitgan mazmunan teran va badiiy yuksak namunalardir. Ularda tabiat va inson hayotining xilma-xil ko'rinishlari, taassurot va kechinmalari g'oyat topqirlik va noziklik bilan aks ettiriladi. Shu ma'noda muxlislar Mirtemirni lirik shoir deb biladilar va qadrlaydilar.

Uning tabiat hodisalarini kuzatish orqali teran falsafiy xulosalar, go'zal qiyoslar, betakror obrazlar yaratish mahorati XX asrning 50–60-yillarida yozgan «Bulut» va «Shudring» nomli she'rlarida yaqqol seziladi.

Bulut – bu yomg'ir darakchisi. Osmonda bulut paydo bo'lishi bilan barchaning xayolidan yomg'ir yog'adi, degan fikr o'tadi. Shunga yarasha taraddud va ehtiyot choralari ko'riladi. Albatta, bemavrid yomg'ir yog'sa, kayfiyat buziladi, ko'ngil g'ash tortadi. Bu, odatda, qop-qora bulut butun osmonni qoplab, kunni tunde qorong'ilikka chulg'agan damlarda bo'ladi. Ammo shoirning qo'lga qalam

tutqizgan bu tabiat hodisasi yorug‘lik, to‘kinlik belgisi. Pag‘a-pag‘a oq bulut, odatda, bahor faslida yog‘adigan yomg‘irlarni buvalarimiz «obirahmat» deydilar. Buning ma‘nosi shuki, ko‘klam yomg‘iri tabiatni yashnatib, dov-daraxtga, o‘t-o‘langa kuch-qudrat, quvvat ato etadi. Ekilgan ekinlarning barq urib yashnashi, daraxtlarning mo‘l-ko‘l meva berishi uchun qiyg‘os gullashiga sabab bo‘ladi. Bu o‘z navbatida xonadonlarga rizq-u nasiba, to‘kinlik kirishidan belgi. Shuning uchun ham shoir bu bulutni sutga, barqutga o‘xshatadi. Uning sharofatidan paydo bo‘lajak qut-baraka, tog‘-tog‘ uyilajak oppoq paxtani orzulab, bulutga murojaat etadi. Momaqalldiroq guldurab, goh to‘lib-toshib sel bo‘lib kelsa-da, yomg‘ir yog‘sin, yog‘may o‘tmasin, deydi.

*Ko‘k yuzida dam qalldiroq, dam sukut,
Yog‘may o‘tma, pag‘a bulut – oq bulut!
Yog‘ib o‘tsang – tizza bo‘yi o‘t bo‘lur,
O‘t bo‘lur, ham sut bo‘lur, ham qut bo‘lur.*

E’tibor bering, qanday quyma satrlar!

E’tibor bering:

Shoir «o‘t», «sut», «qut» so‘zlarini marjondek bir qatorga tizib, ham kuchli ma‘no, ham yoqimli ohangdoshlikni ta‘min etadi. O‘quvchi qalbiga tabiatni sevishdan zavq ola bilishdek go‘zal tuyg‘ularni joylaydi.

Mirtemirning «Shudring» she‘ridan ham kitobxon xuddi shunday zavq tuyadi. E’tiborli tomoni shundaki, sarlavhadan boshqa she‘rning biror misrasida shudring so‘zini uchratmaymiz. Shoir faqat tasvir, o‘xshatish, qiyoslash, jonlangan tasavvurlar orqali tabiatning shudring deb nomlangan yana bir bag‘oyat nozik va go‘zal hodisasini aks ettiradi. Bu she‘r ham bolalik xotiralari bilan hayotiy kuzatishlarning uyg‘unligi asosiga qurilgan. Lirik qahramon – yosh, balki siz qatori yigitcha, chor atrofda bahoriy iliqlik kezgan nahor pallasi – erta tongda qishlog‘idagi jar ustiga qurilgan osma

ko‘priklardan o‘tib, o‘t-o‘lanlari toptalmagan qirlarga oshiqadi. Undagi ko‘katlar bargida, nihollar kurtagida, g‘o‘za yaproqlarida dur-marvarid misol yaltirab, jilvalanib turgan shudringni kuzatadi. Uning jilvalaridan lol bo‘lib, yana boshqa o‘xshatishlar topadi. Xususan, kelinlar taqinchog‘iga, uzuk ko‘zlariga, ko‘zmunchoqqa, qizlarning suzilib turgan ko‘zlariga qiyoslaydi. Va nihoyat, juda o‘ziga xos ramzlarga ishora qilib, shunday beqiyos obraz yaratadi:

*Yo‘q, bu giryon ko‘zlarning yarqiroq zamzamasi,
Kechasi onam tag‘in yig‘labdi-da chamasi...*

Shoir fikrni rivojlantirib, shudringni ko‘z yoshlarga o‘xshatadi. Ko‘z yoshlari dona-dona bo‘lib to‘kilganda, yaltirab ketadi. Odatda, kimnidir intiqlik bilan kutayotgan odamning ko‘zlari to‘rt bo‘ladi. Kuta-kuta toqati toq bo‘lgach, yo sog‘inch, yo o‘kinishidan ma’yus tortib, dona-dona yosh to‘kadi. Shudring ana shu ko‘z yoshiga o‘xshaydi.

E’tibor bering:

Shoir nazarida bunday intizorlikdan ko‘z yosh to‘kuvchi kimsa bu – ona. Onaning munis-mushfiq mehribonligini nazarda tutib tabiatni ham ona deymiz.

Shudring ana shu ma’noda ona, ya’ni tabiatning ko‘z yoshi degan nihoyatda nozik bir o‘xshatish topadi shoir. Bu juda o‘ziga xos, o‘ta nafis kuzatish. Go‘yoki tabiat ko‘z yoshlarini to‘kib, barcha dov-daraxt, sabzalarning chang-u gardlarini yuvadi, g‘uborlaridan forig‘etadi.

Shoir merosida tabiat manzaralari va bolalik xotiralari bilan bog‘liq she’rlar salmoqli o‘rin egallaydi. Uning o‘zi «Baliq ovi» she’rida yozganidek:

*Bizning qishloq tog‘ bag‘rida,
Tog‘ bag‘rida – bog‘ bag‘rida.
Etagida chopqillar soy,
Yozda tiniq, kuzda tiniq.*

Demak, shoir Qoratog' etaklarida tug'ilib o'sgani, ya'ni tabiatning barcha go'zalliklaridan bahramand bo'lganini yodga olarkan, she'rlarida ana shu mavzularning yetakchilik sababini tushuntirgandek bo'ladi. Bu satrlarni o'qiganda, ko'z o'ngingizda aniq bir manzara namoyon bo'ladi. Tog' bag'ridagi qishloq, atrof daraxtzor, mevali bog'. Uning etagida sharqirab soy oqmoqda.

Siz ham, aziz o'quvchi, baliq oviga borgan yoki ko'l-u daryo bo'ylarida qarmoq tashlab, jimgina tikilib, xayol surib o'tirgan odamlarni kuzatgan bo'lsangiz kerak. Qarmoqqa baliq ilinishi bilan na kiyim-boshing ho'l bo'lishini va na qoqilib yiqilishi mumkinligini o'ylamay o'ljasiga intilgan ishqibozlarning xatti-harakatlaridan zavqlangansiz. Shoir ham o'z boshidan kechirgan shunday manzarani tasvirlar ekan, she'rdan ibratli xulosalar chiqarishga asos beradigan bir fikrni anglatmoqchi bo'ladi. Ya'ni bundan keyin «To'r tashlasam ham, zo'r tashlayman» misrasi bilan o'zini katta orzular va katta ishlarga chog'lanayotganini bildirib o'tadi.

Har bir badiiy asar, jumladan, ko'rib o'tganimiz mazkur she'r ham ma'lum bir maqsad va g'oya tashiydi.

E'tibor bering:

Shoir tabiat ko'rinishlari bilan bolalik xotiralarini uyg'unlikda tasvir etar ekan, o'quvchiga yorug' kayfiyat bag'ishlash bilan birga uni ulug'vor niyatlarga ham chorlaydi. Go'zallikni his etish orqali ma'naviy yuksalishga da'vat etadi.

Quyma, mag'zi to'q satrlar, bir o'qishdayoq xotirada o'rnashib qoladigan qofiyalar, hamohang tovushlar shoir Mirtemirning naqadar katta iste'dod egasi bo'lganidan dalolat beradi.

Savol va topshiriqlar

1. Mirtemir hayoti va ijodi haqida so'zlab bering.
2. Shoirning birinchi she'ri va to'plami qanday nomlanadi, ular qachon e'lon qilingan?

3. Mirtemirning tavsiya etilgan she'rlaridan birini yod oling.
5. «Bulut» she'rida badiiylik, jumladan, ohangdoshlik nimalarda ko'rinadi?
6. «Shudring» she'rida shoir tabiat hodisasini nimalarga o'xshatadi va uni qanday izohlaydi?
7. «Baliq ovi» she'rida shoir tug'ilib o'sgan yurt tasviri haqida so'zlang.
8. Mirtemir she'rlarida bolalik xotiralarining o'rnini qanday izohlaysiz?

O'zingiz yashayotgan shahar yoki qishloq tabiatida yilning to'rt faslida qanday go'zal manzaralarni kuzatasiz?

Bahor faslida	
Yoz faslida	
Kuz faslida	
Qish faslida	

Foydalanilgan asosiy manba:

Mirtemir. Asarlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981-1982.

O'tkir HOSHIMOV

(1941–2013)

Aziz o'quvchilar! Siz ijodini o'rganishga kirishayotgan O'tkir Hoshimov adabiyotimizning mashhur vakili. O'ndan ortiq roman va qissalar, biri-biridan ta'sirchan ko'plab hikoyalar, bir nechta hayajonli dramatik asarlar muallifi.

E'tibor bering:

U dastlabki qissasi bilanoq yirik adib Abdulla Qahhorning nazariga tushgan. O'. Hoshimovning «Cho'l havosi» qissasini o'qigan adib yozuvchiga maktub bitib, asar uni suyuntirib yuborganini aytgan, «sof, samimiy, tabiiy, iliq, rohat qilib o'qiladi»gan asar yozgani bilan tabriklagan edi.

O'tkir Hoshimov 1941-yilda Toshkentning Do'mbirobod mahallasida tug'ilgan. Yoshligidan ilmga, adabiyotga, san'atga qiziqqan bo'lajak yozuvchi 5-sinfda o'qib yurgan vaqtidayoq, demak, siz tengi yoshlarida she'r mashq qila boshlagan edi. Dastlabki kitobi esa yozuvchining talabalik yillarida nashr etilgan. O'tkir Hoshimov hayot qozonida qaynagan, yozuvchi sifatida hayotdan bir qadam ham ajramay qalam tebratgan ijodkor edi. U butun hayoti davomida amaliy va ijodiy ishni teng olib bordi.

Adibning hayot yo'liga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning xat tashuvchi, musahhih, muxbir, gazetada bo'lim mudiri, nashriyotda

va jurnalda bosh muharrir kabi bosqichlarni bosib o'tganiga guvoh bo'lamiz. Keyingi yillarda bir necha marta xalq deputatligiga saylangan adib Oliy Majlisda qo'mita raisi sifatida ham faoliyat ko'rsatgan. Biroq bir muddat bo'lsa-da, adabiy ijod bilan aloqani uzgani yo'q – adibning qator sarmazmun kitoblari, publitsistik maqolalari chop etildi.

Yodingizda tuting:

Hozirda adibning «Urushning so'nggi qurboni», «Muhabbat» kabi ko'plab hikoyalari, «Nur borki, soya bor», «Ikki eshik orasi», «Tushda kechgan umrlar» nomli romanlari, «Odamlar nima derkin», «Shamol esaveradi», «Ikki karra ikki – besh», «Bahor qaytmaydi», «Dunyoning ishlari» nomli qissalari, «Daftar hoshiyasidagi bitiklar» nomli hikmatlar to'plami respublikamiz va xorijda sevib o'qilmoqda.

«Qatag'on», «Inson sadoqati», «To'ylar muborak» dramalari mamlakatimiz teatrlarida sahnalashtirilgan. Respublika radiosida efirga berilayotgan, televideniyesida ko'rsatilayotgan bir qancha radio va telespektakllar ham hassos yozuvchimiz asarlari asosida yaratilgan.

O'zbekiston xalq yozuvchisi, o'tkir nafasli jurnalist, jonkuyar adib O'tkir Hoshimov uzoq davom etgan xastalikdan so'ng 2013-yilning 24-may kuni Toshkentda vafot etdi.

Bolalar, bugun siz bilan mashhur yozuvchining «Dunyoning ishlari» qissasi haqida gaplashamiz. Chunki mazkur asar eng ezgu, eng samimiy tuyg'ular haqida, eng e'zozli zot – ONA to'g'risida hikoya qiladi.

Onaning qanday inson ekanligini yaxshi bilamiz. U inson bolasini hayotga keltiradi, yuvib-taraydi, tarbiyalaydi. Ona uchun dunyodagi eng aziz ne'mat, o'g'ilmi-qizmi, uning farzandi. Ona o'z farzandi uchun hamma narsaga, hatto jonini qurbon qilishga ham tayyor.

Yodingizda tuting:

Onalarimiz haqida behisob she'rlar to'qilgan, dostonlar, katta-katta asarlar bitilgan. Kichik maqollardan tortib, muborak hadislarimizda ham ona madh etiladi, e'zozlanadi.

O'tkir Hoshimovning bu asari har biri mustaqil sujetli hikoyalardan tashkil topgan. Undagi «Gilam paypoq», «Oq-oydin kechalar», «Tush», «Alla», «Oltin baldoq», «O'ris bolaning oyisi», «Iltijo» kabi hikoyalar kishini befarq qoldirmaydi. Ularda o'g'li uchun har qanday mashaqqatga, jon fido qilishga tayyor, sharqona ma'naviyatni o'zida mujassam etgan ONA madh etiladi. Barcha hikoyalar mazmuni ona obrazi tufayli yaxlitlik kasb etadi. Asar ortiqcha maishiy tafsilotlar, jimjimadorliklardan xoli. Shu tufayli ham u katta qiziqish va hayajon bilan o'qiladi.

E'tibor bering:

Bu qissa, O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad aytganidek, «...dostondek o'qiladi. Uni o'qib, o'z onalarimizni o'ylab ketamiz».

Shu o'rinda qissadagi «Gilam paypoq» hikoyasiga diqqat qilaylik. Unda ona o'z jigarbandini kasallik xavfidan tezroq xalos qilish uchun har narsaga, hatto jonini ham berishga tayyor. Ona qattiq shamollab qolgan o'g'ilchasini olib, shosha-pisha: «Voy, endi nima qilaman?! Voy, bolam o'lib qoladi!» – degan tahlika bilan halloslagancha tabib Hoji buvining uyiga yuguradi. Bola darddan biroz yengil tortgach, ona o'z sog'lig'ini xavf ostiga qo'ygani – oyog'ini sovuqqa oldirgani ma'lum bo'ladi.

Asardagi «Alla» deb nomlangan bob ham nihoyatda ta'sirchanligi bilan kishi yodida qoladi.

E'tibor bering:

Alla – inson bolasi hayotda tinglaydigan ilk qo'shiq, u vujudimizga ona suti bilan singgan va umrbod unutilmasdir. Yozuvchi bu ezgu qo'shiqni ilohiy kuchga ega bo'lgan, ko'ngilni eritadigan ohang sifatida ta'riflaydi.

Ushbu bobni hayajonsiz, entikmasdan o'qish qiyin.

Qissaning «Iltijo» deb nomlangan bobida esa insonning ona oldidagi farzandlik burchi hech qachon to'lab bo'lmas qarz

ekani nihoyatda ta'sirchan ifodalanadi. Chunki onalarimizning hayotimizdagi o'rni beqiyos. Ular bizni dunyoga keltiradi, oq sut berib boqadi, uzoq tunlar beshigimizni tebratib, atrofimizda parvona bo'ladi, parvarishlab voyaga yetkazadi. Buni teran idrok etgan yozuvchi onani qo'msash, uning beqiyos mehri oldidagi qarzдорlik tuyg'ularini g'oyat ta'sirli tasvirlay olgan.

«Qarz» hikoyasida qissaning bosh qahramoni Hakima ayaning yana bir insoniy fazilati qalamga olingan. Hakima aya kamtargina nafaqasini ham qo'shnilarining farzandlari xursandchiligiga sarflaydi. Ularning biriga tufli olib bergan bo'lsa, boshqalariga uch oyoqli velosiped, ko'ylak sovg'a qiladi. O'g'illariga esa: «Qarz oluvdim, qarzimni uzyapman», – deya sirli gap aytadi...

Darhaqiqat, «Dunyoning ishlari» qissasini o'qiganda qalbimizni bir-biriga tutash iliq his chulg'aydi – u ham bo'lsa o'z onamizga va umuman, onalarga bo'lgan mehr hissi.

Yodingizda tuting:

Haqiqatan ham, adibning o'zi e'tirof etganidek, asar uning o'z onasi haqidagina emas, «...umuman, o'zbek ayoli haqida va umuman, onalar to'g'risida».

Qissada bir-biridan mazmunli, qiziqarli hikoyalar ko'p. Shu tufayli ham sizga bu asarni, albatta, topib, to'liq o'qib chiqishni maslahat beramiz.

DUNYONING ISHLARI *(Qissadan boblar)*

ALLA

Qabriston g'ishtin devor bilan o'ralgan. Darvozaning narigi tomonida – go'rkovning hujrasi. Berigi tomonida – tashqarida uning hovlisi.

Darvozaga yaqin kelishim bilan ichkaridan – hujra tomondan tilovat sadosi eshitildi. Xuddi shu payt hovli tomondan alla ovozi yangrab ketdi:

Alla-yo alla, jonim bolam-a, alla...

Kim bo'ldi bu? Go'rkovning kelinimi? Qizimi?.. U hamon sokin tovushda davom etardi:

Uxla, qo'zim, alla-yo, shirin qizim, alla...

Ertalab yong'ir yog'gan edi. Darvozaning temir panjaralarida suv tomchilari yaltiraydi. Ko'lmakda quyosh jilolanadi. Muzdek tutqichdan ushlagancha turib qoldim. Bir tomonda tilovat sadosi, bir tomonda alla. Ajab, ular bir-biriga xalaqit bermas, bir-birini rad etmas, ikkalasi qo'shilib, bahor nafasiga to'lgan osmonda qabriston yo'lkasidagi kuchala¹ chiqargan teraklar ustida parvoz qilar edi:

«Rabbano-o, rabbano-o-o...» «Alla-yo alla...»

Bir xil bo'lib ketdim. Panjarador darvozaga suyanib uzoq turib qoldim.

Onam beshigim ustida alla aytganini eslay olmayman. Esimni taniganimda beshikda yotmaydigan bo'lgan edim. Biroq oyim ukamga alla aytganini eshitganman. Ko'p eshitganman.

Qish kechalari sandalga suqilib tizilishib yotardik. Uy nim qorong'i. Piligi pastlatib qo'yilgan chiroq xira nur sochadi. Shiftda lampa shisha uchidan chiqqan nur doirasi ko'rinadi. Chiroq doim bir joyda turgani uchun shiftning o'sha yeri sarg'ayib qolgan. Hamma yoq jimjit. Shu qadar jimki, dadamning hujrasidagi soatning chiqillayotgani ham eshitiladi. Tashqarida bo'ron guvullaydi. Quruq qorning derazaga chirsillab urilishi eshitilib turadi. Ukamning beshigi g'ichirlaydi. Onam alla aytadi:

*Alla, bolam, uxlay qola-a, alla,
Quchog'imda orom ol, alla...*

Yo'q, bu qo'shiq emas. Oyimning ovozida qandaydir boshqa narsa bor. Mungmi, iltijomi...

¹ **Kuchala** – terak, tolning g'uj guli.

*Tog'lardagi shunqorim-ey, alla,
Beshikdagi qo'chqorim-ey, alla...*

Ukam ovunib qoladi. Oyimning o'zi ham beshikni quchoqlagancha mudrab ketadi. Bir mahal beshik ustidagi qo'li shilq etib yoniga tushdi. Ukam uyg'onadi, beshik yana g'ichirlaydi. Oyim ham cho'chib ko'zini ochadi. Beshikni ohista tebratadi:

*Yigitlarning sardori bo'l, jonim-a,
Yuragimning madori bo'l, alla...*

Yana jimlik cho'kadi. Soat chiqillaydi, qor derazaga chirsillab uriladi. Sekin-sekin ko'zim uyquga ketarkan, qulog'im ostida yana o'sha ma'yus sado eshitiladi:

*Oq uy – ola bargaklarda jonim-a,
Yonib turgan chirog'imsan, alla...*

Keyin... katta bo'lganimda ham qayerda alla eshitsam, negadir yuragim shirin orziqish bilan talpinib ketar, nega bunaqa bo'layotganini o'zim bilmas edim. Bir yili uch-to'rt qalamkashlar olis tog' qishlog'iga bordik. Mashina yurmas edi. Ot minib o'rganmaganim uchun charchab qoldim. Manzilga yetmasimizdan qorong'i tushdi. Yaylovdagi qirg'iz o'tovida tunab qolishga to'g'ri keldi. Qimiz¹ ichdik, sovuq suzma yedik. Keyin birimiz namatga², birimiz po'stakka yonboshlagancha uxlab qolibmiz. Bir mahal sovuq qotib uyg'onib ketdim. Atrof jimjit. Faqat olisda it akillaydi. O'tov keragasidan shom yegan oy mo'ralaydi. Shu payt qo'shni o'tovda chaqaloq yig'isi, ketidan ayol kishining alla aytayotgani eshitildi. Men uning so'zlarini aniq bilmasam ham, alla aytayotganini his qilib turardim. Negadir yuragim shirin orziqib ketdi. Ayolning ovozi, alla ohangimi, xuddi onamga o'xshab ketardi. Negadir shu ohang bilan qalbimga orom kirganday bo'ldi-yu, o'z-o'zidan ko'zlarim

¹ **Qimiz** – ot sutidan tayyorlanadigan ichimlik.

² **Namat** – yungdan bosib ishlangan palos, kigiz.

yumilib keta boshladi. Go‘yo qirg‘iz ayol bolasiga emas, menga alla aytayotganday. Yaqin orada bunaqa shirin uxlamagan edim.

Oradan uch-to‘rt yil o‘tgach, shunaqa holatni yana bir marta boshimdan kechirdim. Kislovodskka dam olishga borgan edik. To‘rtta o‘zbek yig‘ilsa, osh qilish harakatiga tushib qoladi. Sanatoriy yaqinidagi xonadondan qozon topdik. Bu yerning aholisi yoz paytida uyiga dam oluvchilarni ijaraga qo‘yadi. Bu xonadonda ham sibirlik juvon ijarada o‘tirarkan. Sap-sariq sochli, barvasta gavdali, yuzini sepkil bosgan juvon qishloq ayollariga xos soddadillik bilan bizga darrov elakishib ketdi. Kichkintoy o‘g‘ilchasini ko‘tarib goh sabzi archishadi, goh idishlarni yuvadi. O‘zbek palovining ta‘rifini ko‘p eshitsa ham, hech yemaganini dilkashlik bilan aytib kuladi.

Birgalashib osh yedik, ko‘k choy ichdik. Keyin sibirlik juvon kichkintoyini ko‘tarib uyga kirib ketdi. Oradan chorak soatcha o‘tgach, ichkaridan uning ovozi keldi:

Ba-yu ba-yushki bayu, ba-yu bay...

Qiziq, yuragimda yana o‘sha shirin orziqish uyg‘ondi. Uning ovozi ham onamnikiga o‘xshab ketadi. Do‘stlarim gangir-gungur suhbatlashib o‘tirishibdi. Men bo‘lsam ichkaridan chiqayotgan alla sadosiga quloq solaman. «Ba-yu bay...»

Bu qanday holat?! Bu qanday sehr? Nima o‘zi bu?

Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o‘z seviklisiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo‘shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas, ehtimol, dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan eng oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan alladan dunyoning narigi chekkasidagi go‘dak bemalol orom oladi. Nega shunaqa? Nahotki, go‘dak tushungan narsaga biz tushunmasak? Ehtimol, buning boisi boshqa joydadir. Ehtimol, ona tushungan narsani bizlar tushunmasmiz. Balki shuning uchun ham Ona – tabiatning eng buyuk ixtirosidir.

Bilmadim... Qabrison darvozasi oldida, bir tomonda tilovat, bir tomonda alla yangrayotgan darvoza oldida turib shularni o'yladim-u g'alati bo'lib ketdim.

ILTIJO

Oyi, men keldim... Eshityapsizmi, oyi, men yana keldim...

Qarang, oyi, tag'in ko'klam kirdi. Esingizdami, har yili bahor kirishi bilan sizni dalaga olib chiqardim. Siz charaqlagan oftobni, tiniq osmonni, ko'm-ko'k maysalarni ko'rib quvonardingiz. Esingizdami, nevarangiz terib kelgan boychechaklarni ko'zingizga surtib, «omonliq-somonliq» qilardingiz...

Bugun... o'zingizning ustingizdan boychechak o'sib chiqibdi... Yo'q, yo'q, oyijon... Yig'layotganim yo'q. Bilaman, men yig'lasam, siz bezovta bo'lasiz. Hozir... hozir o'tib ketadi. Mana, bo'ldi...

Ertalab-chi, oyi, yomg'ir yog'di. Qattiq yomg'ir yog'di. Siz bahor yomg'irini yaxshi ko'rardingiz... Keyin oftob chiqib ketdi. Qarang, oftob charaqlab yotibdi... Esingizdami, siz menga oftob to'g'risida cho'pchak aytib bergan edingiz. O'sha oftob charaqlab yotibdi... Ko'ryapsizmi...

Esingizdami, oyi, ukamga alla aytardingiz. Men allaning ohangiga mast bo'lib uxlab qolardim. O'sha beshikda men ham yotganman. Allangizdan men ham orom olganman. Nima qilay, oyi, men alla aytishni bilmayman. Qabringizni silab qo'ysam, orom olasizmi... Mana, oyijon, mana... Yo'q, yo'q, yig'layotganim yo'q. Hozir, hozir o'tib ketadi.

Esingizdami, oyi, siz bir marta, atigi bir marta, o'shandayam hazillashib: «Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim», – degandingiz. Men: «Sizning nimangizni kitob qilaman, oyi?» – degan edim. Xafa bo'lmang, men ham hazillashgan edim. Mana o'sha kitob. Yo'q, uni men yozganim yo'q. Uni siz yozdingiz. Men uni qog'ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o'qishini xohlayman. Bilaman, dunyodagi

hamma onalar yaxshi. Shundoq bo'lsayam, ularning hammasi Sizga o'xshashini xohlayman...

GILAM PAYPOQ

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelaman. Kavkaz tomonda ko'p bo'ladi. Juba deyishadi, jurabi deyishadi. Oyim xuddi noyob narsaga ega bo'lgandek, uzundan uzoq duo qiladi. Shundoq mehribon o'g'li borligini aytib qo'shnilar maqtanadi. Uning oyog'i kasal. Salqin tushishi bilan shishib ketadi, og'riydi.

Qo'ni-qo'shnilar ahvol so'rasa, ularniyam, o'ziniyam yupatadi:

– Ha, endi keksachilik-da, o'rgilay.

Lekin onamning oyoq og'rig'i faqat keksalikdan emas. Buni boshqalar bilmasa ham, men bilaman. Yaxshi bilaman.

Bolaligimda ko'p kasal bo'lardim: qizamiq, ko'kyo'tal, bezgak... Shuning uchun oshxonadagi mixda ko'k qarg'aning patidan tortib, gultojixo'rozgacha ilig'liq turardi... Ayniqsa, tomoq og'rig'i yomon qiynaydi. Oyog'im zaxga tegishi bilan tomog'im og'rishga tushadi. Oyoq bilan tomoqning nima aloqasi borligini haliyam tushunolmayman.

O'shanda necha yoshdaligim esimda yo'q. Biroq juda kichkina edim. Bir kuni akalarim bilan yaxmalak o'ynab terlab ketdim. Terlab turib muz yedim. Kechqurun isitmam ko'tarildi. Quv-quv yo'talaman. Oyim tomog'imni achchiqtosh bilan chayib ko'rdi, bo'lmadi, turshak qaynatib suvini ichirdi, bo'lmadi... Oxiri tomog'imni xippa bo'g'ib qo'ydi. Og'riqni sezmayman-u, nafas olishga qiynalaman. Hushimdan keta boshlaganimni es-es bilaman. Qulog'im ostida onamning chirqillab yig'lagani, hadeb bir gapni qaytarayotgani eshitaladi:

– Voy, endi nima qilaman?! Voy, bolam o'lib qoladi!

Keyin meni shosha-pisha ko'rpachaga o'radi. Bir mahal onamning qo'lida ketayotganim esimda bor. Gupullatib qor yog'ayotganini his

etib turardim-u, biroq yuzimga qor tushmas edi. Onamning issiq nafasi urilib turar, u sirg'anib-sirg'anib borar, og'ir hansirar edi.

Xira chiroq miltirab turgan allaqanday uyga kirdik. Ko'z o'ngim yana qorong'ilashib ketdi. Oyim hamon chirqillaydi:

– O'lib qoladi! Bolaginam o'lib qoladi!

– Vahima qilmang, poshsha, dardni bergan xudo, davosiniyam beradi.

Bu Hoji buvining ovozi ekanini g'ira-shira idrok etdim.

Hoji buvi boshimni tizzasiga qo'yib, chalqancha qilib yotqizdi. Doka o'ralgan barmog'ini og'zimga tiqdi. Ko'nglim ag'darilib, tipirchilagancha yig'lar, ammo Hoji buvining qo'lidan chiqib ketolmasdim. U tomog'imga nimadir qildi. Dod solib qo'lini tishlab oldim. Qiziq, birpasdan keyin ahvolim yengillashdi. Ko'zimni ochsam, Hoji buvi jilmayib turibdi.

– Nega tishlaysan, kuchukvoy? – dedi boshimni silab.

Keyin tepamga oyim engashdi. U hamon hansirar, sochlari to'zg'ib ketgan, yuzi jiqqa ho'l edi.

Birpasdan keyin qaddimni rostlab, tanchaga¹ oyog'imni tiqib o'tirdim. Hoji buvi allaqanday taxir suyuqlik ichirdi. Keyin oyimga qaradi-yu bir xitob qildi:

– Voy, poshsha-a-a! Nima qilib qo'ydingiz, tamom bo'psiz-ku!

Oyim talmovsirab goh menga, goh Hoji buviga qarar edi.

– Oyog'ingizdan ayrilibsiz-ku! – dedi Hoji buvi boshini chayqab.

– Shu ahvolda qandoq keldingiz?

Kavshandozda² turgan oyimning kalishini endi ko'rdim. Kalishning ichi qorga to'la edi.

– Sarpoychan kelaverdingizmi?! – dedi Hoji buvi hamon o'sha vahimali ohangda. – Endi nima qilasziz? Qarg'aning miyasini chaqib surmasangiz, cho'loq bo'lib qolasiz.

Oyim tanchadan oyog'ini chiqardi. Ikkala oyog'i qip-qizil go'sht bo'lib ketgan edi.

¹**Tancha** – sandal.

²**Kavshandoz** – uyning oyoq kiyim yechib kiriladigan joyi.

– Sovuq yegani yo‘q, – dedi sekin. – Qaytaga isib ketdi. Qorda o‘zi isib ketarkan.

Hoji buvi uning oyog‘ini uqalab ko‘rdi.

– Sezyapsizmi?

– Nimani? – dedi oyim oyog‘iga emas, menga qarab.

– Qo‘limni sezyapsizmi?

Oyim indamay bosh chayqadi-da, piqillab yig‘lab yubordi.

...Ertasiga u yotib qoldi. Uzoq yotib qoldi. Dadam bir joydan qarg‘a otib keldi. Hoji buvi qo‘lidan kelgancha dori-darmon qildi... Keyin oyim tuzaldi. Biroq salqin tushishi bilan oyoqlari shishib, azob beradigan bo‘lib qoldi...

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelardim. U xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, ketimdan uzoq duo qiladi, birpasda hamma qo‘shnilarga ko‘z-ko‘z qilib chiqadi, shundoq «mehribon» o‘g‘li borligini aytib maqtanadi. Shunda qor gupullab yog‘ib turgan mudhish kecha, onamning qip-qizil go‘sharga aylanib ketgan oyoqlari ko‘z o‘ngimga keladi-yu, indamay chiqib ketaman.

QARZ

Bir kuni gapdan gap chiqib, aka-ukalar oyimga hazillashdik:

– Har oy pensiya olasiz. Shuncha pulni qayoqqa qo‘yayapsiz? Sandiqqa bosyapsizmi?

– Sandiq qatta, bolam? – deb kuldi onam. – Qarzarim bor. O‘shanga beraman-da.

Akamning qovog‘i osildi.

– Qarz? Hali birovdan qarz ham olasizmi?

– E, sanga nima, bolam! Mening ishimga aralashib nima qilasan?

Keyin gap boshqa yoqqa aylanib ketdi. Bu suhbatni butunlay unutib yuborgan edim. Qaysi kuni ertalab hovlida aylanib yursam, qo‘shnimizning yetti yashar qizchasi Nilufar chiqib qoldi. Oppoq bantik taqib, atlas ko‘ylak kiyib olibdi.

– Ha, Nilu, yasanib olibsan, mehmonga ketyapsanmi? – dedim erkalab.

– Bugun man tug‘ildim, – dedi u qop-qora ko‘zlarini pirpiratib jilmayarkan.

– Iya, yubilyar ekansan-da, shoshmay tur-chi, hozir.

Uydan bir hovuch konfet olib chiqdim.

– Mana, o‘rtoqlaring bilan ye.

Nilufar kattalardek jiddiy bosh chayqadi:

– Men shokolad yemayman. Tishim tushgan. – Keyin yana o‘sha jiddiy ohangda qo‘shib qo‘ydi: – Bultur poshsha buvim menga tuflari olib beruvdilar. Tug‘ilganimda, – qizcha o‘ylanib qoldi. – Keyinchi, Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko‘ylak...

Qo‘limdan konfet tushib ketdi.

OO Q MARMAR, QORA MARMAR

Bahor devorlarning oftobro‘ya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor go‘ristondan boshlanadi. Ilk maysalar mungli do‘ppaygan qabrlar yonboshidan unib chiqadi. To‘ng‘ich chuchmomalar eng avval sukutga cho‘mgan qabriston ustida ma‘yus qo‘ng‘irog‘ini chaladi. Bag‘ri qon qizg‘aldoqlar birinchi bo‘lib mana shu yerda ochiladi.

Kim bilsin, tabiatning marhumlar ruhiga yilda bir marta ko‘rsatadigan marhamati, ehtimol, shudir... Cho‘g‘dek lovullagan qizg‘aldoqlar, saf tortgan gulsapsarlar orasida marmartoshlar ko‘rinadi. Oq marmar, qora marmar, ko‘k marmar... «Onajon, sizni toabad unutmamiz», «Onajon, qildingiz bizga jon fido, e voh, taqdir sizdan ayladi judo», «Onajon, xotirangiz qalbimizda mangu yashaydi...»

Oq marmar, qora marmar... Bu so‘zlarning har bitta harfiga qanchadan qancha ko‘z yoshi tolganini bilaman. Ehtimol, bular inson bolasining hayotda aytgan eng rost so‘zlaridir. Faqat... har gal ularni o‘qiganda bir narsani o‘ylayman: mana shu so‘zlarni

yurak-yurakdan, iztirob bilan aytgan farzand onasi hayot ekanligida qanchalik ko‘nglini ololdi ekan?

Xotiniga qimmatbaho po‘stin olib berayotganida onasiga bir kiyimlik ko‘ylak qo‘shib olish yodidan chiqmadimikan? O‘z uyini chet el mebeli bilan to‘ldirib qo‘yganida onasiga aqalli bo‘yradekkina gilamcha sovg‘a qilishni unutmadimikan? Qizini tug‘ilgan kunida atlas ko‘ylak, o‘g‘lini velosiped bilan qutlaganida onasiga oddiy bir paypoq olib berishni esidan chiqarmadimikan?

Bilmadim... Faqat bir narsani aniq aytishim mumkin. Mabodo Tangri marhumlarga qayta jon ato qilsa-yu onalar tirilib qolsa, hayot paytida mehr berganmi, bermaganmi – baribir farzandlarini maqtab gapirgan bo‘lardi. Onalar hatto vafotidan keyin ham onaligicha qoladi.

...Bahor devorning oftobro‘ya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor mana shu yerdan boshlanadi. Qabrlar ustida qo‘ng‘iroq chalgan chuchmomalar, lovullab yongan qizg‘aldoqlar onalarning farzandini yupatish uchun taqdim etgan chechaklari bo‘lsa, ajab emas...

Savol va topshiriqlar

1. O‘tkir Hoshimov haqida nimalarni bilasiz? Gapirib bering.
2. «Dunyoning ishlari» asarida tasvirlangan ona obrazi bilan barchamizning onalarimiz o‘rtasida qanday o‘xshashliklar bor?
3. «Alla» bobidagi ona allasining barcha uchun tushunarli, ya’ni umumbashariy hodisa ekanligi haqidagi gaplarni sharhlashga harakat qiling.
4. «Qarz» hikoyasida qo‘shnining qizchasi Nilufar bilan suhbat chog‘ida nega adibning qo‘lidani konfetlar tushib ketdi? Muallif holatini izohlang.
5. «Gilam paypoq» hikoyasida onaning bolasiga fidoyiligi nimalarda ko‘rinadi?
6. Yozuvchining “Oq marmar, qora marmar...” bobida bayon etgan fikrlarini sharhlashga urining.

7. Qissaning “Oq-oydin kechalar”, “Tush” boblarini topib, sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.
8. «Ittijo» bobidagi «Esingizdami, oyi...» deb boshlanuvchi soʻnggi xatboshisini yod oling.

“Dunyoning ishlari” qissasidan joy olgan hikoyalarda Onaning qanday fazilatlarini aks etganini ajratib yozing.

“Alla”	
“Ittijo”	
“Gilam paypoq”	
“Qarz”	
“Oq marmar, qora marmar”	

Mustaqil oʻqish uchun

Oʻtkir Hoshimov

FARZANDLARIMGA OʻGITLAR

Uchrashuvlarda bir savolni koʻp berishadi:

“Oʻzingiz uchun eng qimmatli asar qaysi?”

Koʻpincha yarim hazil bilan javob qilaman:

“Mening ikkita qimmatli “asarim” bor: biri – oʻgʻlim, biri – qizim!”

Senlar menga Xudo bergan eng bebaho boyliksan... Shu bois, diqqat bilan eshit!

* * *

Bir narsani orzu qilaman.

Bu dunyoda men qilgan yaxshi ishlardan aqalli bitta koʻproq yaxshilik qilsang...

Bu dunyoda men qilgan xatolardan aqalli bitta kamroq xato qilsang...

* * *

Hech qachon Osmonga tupurma! Osmon qahrli. Tupuging yuzingga qaytib tushadi!

Hech qachon Yerga tupurma! Yer mehrli: tupuging yuzingga sachraydi. Ammo shu Yer seni ko'ksida ko'tarib yuradi!

* * *

Iloji bo'lsa, mening kasbimni tanlama. Yozish qiyin. Haqiqatni yozib, barchaga baravar ma'qul qilish undan ham qiyin...

* * *

Yomonning yaxshisi bo'lgandan yaxshining yomoni bo'l. Yomondan yomonlik yuqadi. Yaxshidan – yaxshilik.

* * *

Rost gapir. Rostgo'y odam jasur bo'ladi.

* * *

Dushmaningdan qo'rqma, dushmanga aylangan do'stingdan qo'rq. Dushman bilsa bitta ojiz tomoningni biladi. Dushmanga aylangan do'st esa mingtasini.

* * *

Qo'lingdan kelmaydigan ishga va'da berma.

Qo'lingdan keladigan ishga ham va'da berma.

Qo'lingdan kelmaydigan ishga va'da bersang, uyatga qolasan.

Qo'lingdan keladigan ishni esa, va'da bermasdan bajarsa ham bo'laveradi...

* * *

Hech kimga hasad qilma. Hasadgo‘y hech nimaga erisholmaydi. Faqat o‘zgani ham, o‘zini ham abgor qiladi.

* * *

Obro‘ topishning eng to‘g‘ri yo‘li – kamtarlik.

* * *

Yomonlikka yaxshilik bilan javob bersang, bir hissa savob olasan. Yaxshilikka yomonlik bilan javob bersang, o‘n hissa gunohga botasan. Negaki, bu dunyoda yomonlikka yaxshilik qiladiganlardan ko‘ra yaxshilikka yomonlik qiladiganlar o‘n hissa ko‘p.

* * *

Deraza – oynadan yasaladi. Ko‘zgu ham. Farqi shuki, ko‘zgu o‘zingni o‘zingga ko‘rsatadi. Deraza esa hammasini ko‘rib turadi-yu, o‘zini ko‘rmaganga soladi... Ko‘zguga ko‘proq qara!

* * *

Mabodo qachondir mansabdor bo‘lib qolsang, bilib qo‘y: amal kursida o‘tirganingda kim eng ko‘p tovoningni yalasa, kursidan tushganingda o‘sha birinchi bo‘lib sendan yuz o‘giradi!

* * *

“Oshsiz uy bor, urishsiz uy yo‘q” deydilar. Oilangda janjal chiqsa, eng avval farzandlaringni o‘ylab ish qil!

* * *

Hech kimga yomonlik sog‘inma. Hatto dushmaningga yomonlik tilasang, bir chekkasi o‘zingga qaytib keladi. Negaki, olam bus-butundir.

* * *

Bu dunyoda hamma narsaning javobi bor, deydilar. To‘g‘ri gap, ammo bu dunyoda javob qilinmaydigan narsalar ham bo‘ladi.

Sen birovga yaxshilik qilsang, javobini kutma. Undan qaytmasa, boshqadan qaytadi.

Birov senga yomonlik qilsa javob berma. Sendan qaytmasa, boshqadan qaytadi!

* * *

Menga yuz marta ozor bersang, kechirishim mumkin. Onangga bir marta ozor bersang, kechirmayman: onang senga mendan ko‘ra yuz hissa ko‘p mehr bergan!

* * *

Noningni yo‘qotsang yo‘qot, nomingni yoqotma!

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. O‘. Hoshimov. Saylanma. 1–2-jildlar. – T.: «Sharq», 1993.
2. U. Normatov. Ruhiyat manzillari. – T.: «Sharq», 2001.

Alisher NAVOIY

(1441–1501)

Har yili 9-fevral kuni butun O‘zbekistonda buyuk bobokalonimiz hazrat Alisher Navoiyning tug‘ilgan kuni keng miqyosda nishonlanadi. Barcha maktab, oliy o‘quv yurtlarida, ko‘plab korxona va muassasalarda bu sana bayram qilinadi. Chunki Alisher Navoiy millatimizni dunyodagi eng madaniyatli va ma’rifatli xalqlar qatoriga olib chiqqan ulug‘ siymolardan biridir.

Alisher Navoiy 1441-yilning 9-fevralida Hirot shahrida tug‘ilgan. Bu shahar hozirda Afg‘onistonning markaziy shaharlaridan.

Yodingizda tuting:

Otasi G‘iyosiddin Muhammad edi. Uni «Kichkina bahodir» ham der ekanlar. Onasining ismi ma’lum emas.

Alisher juda kichik yoshlaridan she’r va musiqaga havas qo‘yadi, olim-u shoirlar davrasida ulg‘ayadi. Uning otasi temuriylar xonadoniga yaqin odamlardan edi. Ularnikiga zamonasining mashhur kishilari tez-tez kelib turishardi.

Yosh Alisher uch-to‘rt yoshlarida she’r yod olib, ko‘plarni

hayratga solgan. Besh yoshida maktabga borib, bo'lajak sulton Husayn Boyqaro bilan birga o'qigan.

1447-yilda mamlakat podshohi Shohrux Mirzo vafot etib, yurtida notinchlik boshlanadi. Alisherlar oilasi Iroqqa ko'chadi. Olti yoshli Alisher yo'lda bir tasodif bilan zamonasining mashhur tarixchisi Sharafiddin Ali Yazdiyga duch keladi. Odob va muomalasi bilan buyuk tarixchi mehrini qozonib, duosini oladi. Siz ularni Mirkarim Osimning «Zulmat ichra nur» qissasidan ham o'qib bildingiz.

1452-yilda taxtga Abulqosim Boburmirzo chiqadi va Alisherning otasi Sabzavorga hokim qilib tayinlanadi. Alisher Sabzavorda o'qishni davom ettiradi.

1452–1457-yillarda u dastlab Sabzavorda, so'ng Mashhadda yashagan. She'rga, musiqaga mehri oshib, Farididdin Attor, Nizomiy Ganjaviy, Shayx Sa'diy, Xusrav Dehlaviy asarlarini sevib o'qigan.

E'tibor bering:

Ayniqsa, Attorning «Mantiq ut-tayr» («Qush nutqi») kitobi yosh Alisherning xayolini tamom egallab oldi. Ota-onasi tashvishga tushib, bu kitobni yosh Alisherdan olib, bekitib qo'yishadi. Lekin Alisher kitobni butunlay yod olgan edi.

Bular bejiz ketmadi. Bo'lajak shoir yetti-sakkiz yoshlaridan she'r mashq qila boshladi. Ikki tilda she'ryozdi, o'zbekchalariga «Navoiy», forschalariga «Foniy» taxallusini qo'ydi. «Navoiy» «navo» – «kuy» so'zidan olingan, «Foniy» esa forschada «vaqtincha» ma'nolarini berar edi.

Shunday qilib, Navoiy 12 yoshlarida o'z she'rlari bilan zamonasining eng mashhur shoirlarini hayratga soldi. Masalan, to'qson yoshli Mavlono Lutfiy uning:

*Orazin yopg'och, ko'zumdin sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'och quyosh, –*

satrlari bilan boshlanadigan bir she'rini tinglab, qoyil qolgandi.

She'r chindan ham go'zal edi. Undagi xayol mislsiz edi. «Yor yuzini yopgach, ko'zimdan har lahza yosh sochiladi. Bu go'yo

quyosh botganida yulduzlar paydo bo‘lgani kabidir», – deb yozgan edi yoshgina shoir.

1457-yilda Abusaid Mirzo taxtga chiqdi. Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxt uchun kurashga tushib ketdi. Alisher Mashhad madrasalarida o‘qishni davom ettirdi.

E’tibor bering:

Navoiy Hirotga 1464-yilda keladi, lekin ko‘p o‘tmay Samarqandga ketishga majbur bo‘ladi. Samarqandda u 1469-yilga qadar yashadi. Temuriylarning bosh shahri buyuk shoir hayotida o‘chmas iz qoldirdi. Bu haqda u ko‘p yozgan.

Nihoyat, Alisherning maktabdosh do‘sti Husayn Boyqaro taxtga chiqishi bilan uni Hirotga chaqirib oladi va muhrdor qilib tayinlaydi. 1472-yildan vazirlik martabasiga ko‘tariladi, 1487–1488-yillarda Astrobodda hokim bo‘ladi. Umrining oxiriga qadar sultonning eng yaqin kishisi bo‘lib qoladi. Shu yillari mamlakat osoyishtaligi, yurt obodligi yo‘lida ulkan ishlarni amalga oshiradi.

Alisher Navoiy umr bo‘yi badiiy ijod bilan shug‘ullandi.

Yodingizda tuting:

Navoiy yettita she’riy devon tuzdi. Nizomiy Ganjaviyning besh dostonidan tarkib topgan «Panj ganj» («Besh xazina»)ga javob sifatida o‘zining mashhur «Xamsa»sini yozdi. O‘ndan ortiq nasriy asar yaratdi.

Bu asarlar, mana, besh asrdan oshibdiki, mumtoz adabiyotimizning cho‘qqisi bo‘lib turibdi.

Buyuk shoir 1501-yilning 3-yanvarida Hirotida vafot etdi.

«HAYRAT UL-ABROR» DOSTONIDAN

SHER BILAN DURROJ

Bor edi bir beshada bir tund sher,
Vahshat aro ko‘k asadidek daler.

Chun bo‘lur erdi bolalab zavqnok,
Mo‘r bolasin qilur erdi halok.

Tishlabon ul moyayi payvandini,
Og‘zida asrar edi farzandini.

Bor edi durroje o‘shul beshada,
Sheri jayon vahmidin andeshada.

Sherki tishlab bolasin dam-badam,
Beshada har yon qo‘yar erdi qadam.

Yetgach aning boshi uza nogahon,
Fir eta uchsa edi ul notavon.

Vahm ila seskanmak o‘lub sher ishi,
O‘lturur erdi bolasig‘a tishi.

Tish bila aylab bolasi yorasin,
Yora etib o‘z jigari porasin.

Doyim anga bu g‘am aro g‘am edi,
G‘am neki, motam uza motam edi.

Ko‘ngli bu ishdin bo‘lub ozorliq,
Boshladi durroj bila yorliq.

Dediki: mendin sanga yo‘q qasd-u kin,
Emin o‘l-u bil meni dog‘i amin.

Vahmni qo‘y, hamdam-u hamrozim o‘l,
Aysh-u tarab vaqti navosozim o‘l.

Men dog‘i lahning eshitib shod o‘lay,
Nag‘mang ila qayg‘udin ozod o‘lay.

Shart bukim, yetsa gazande sanga,
Solxa falak hiylasi bande sanga.

Lutf qo‘lin holinga hamdast etay,
Xasmni bir panja bila past etay.

Ko'rguzub ixlos ishida ixtisos,
Seni aduv domidin aylay xalos.

Sher ko'p afsun bila chun qildi jahd,
Sidq ila durroj dog'i qildi ahd.

Andoq aro yerda ayon bo'ldi mehr,
Kim hasad eltur edi andin sipehr.

Qaydaki orom tutub sharza sher,
Girdida durroj uchubon daler,

Boshig'a parvoz ila gardishnamoy,
O'ylaki sulton boshi uzra humoy.

Sher eshitib aning ilhonini,
Fahm qilib savtida yolg'onini,

Der edi, yolg'on demakim shum erur,
Kizb tuz el ollida mazmum erur.

Pand eshitmas edi durroji mast,
Kizbdin etmas edi afg'onni past.

Bir kun aning qasdig'a bir saydgar,
Hodisa domin yoyib erdi magar.

Dona bila suv sari qilg'och xirom,
Tortti sayyod aning ustiga dom.

Qichqiribon dom aro ul muftalo,
Necha dedi: «Dod! Meni tuttilo!»

Sher qulog'ig'a yetib ul maqol,
Savtini doyimg'idek etti xayol.

Ko'p eshitib erdi bu yolg'onini,
O'yla gumon etti chin afg'onini.

Har nechakim rost fig'on ayladi,
Sidqini ham kizb gumon ayladi.

Maxlasig‘a aylamadi iltifot,
Toki anga munqati’ o‘ldi hayot.

Har kishikim rostni bexost der,
Aytsa yolg‘on dog‘i el rost der.

So‘zda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nag‘mag‘a tahsin degil.

SHER BILAN DURROJ

(Nasriy bayoni)

To‘qayda bir yirtqich sher bor edi. Vahshatda osmon sheridek qo‘rqmas edi. U har safar bolalaganda zavqqa to‘lar, biroq chumolilar uning bolasini talab o‘ldirishardi. Shuning uchun u o‘zining ajralmas bu boyligi – farzandini og‘zida tishlab asrar edi.

O‘sha to‘qayda bir durroj¹ ham bo‘lib, bu yirtqich sherning vahmidan doim qo‘rquvda edi. Sher bo‘lsa bolasini og‘zida tishlab, dam-badam to‘qayning goh u yog‘iga borardi, goh bu yog‘iga. Sher durroj pisib yotgan joyga borib qolsa, bu notavon pirr etib uchar, sher qo‘rqqanidan seskanib ketar, bolasiga ham tishi botib ketardi. Tishi bilan o‘z bolasini, o‘z jigarporasini yarador qilardi.

Doim unga shu g‘am ichida g‘am, g‘am emas, motam ustiga motam edi. Bu tashvishdan ko‘ngli ozor topib, u durroj bilan o‘rtoq bo‘la boshladi. U dedi:

– Mening senga hech qasdim, dushmanligim yo‘q. Xotirjam bo‘lib, meni o‘zingga ishonchli do‘st deb bil. Qo‘rqishni yig‘ishtir, hamdamim, sirdoshim bo‘l; aysh va xursandlik vaqtida birga kuylashadiganim bo‘l. Men ham sening kuylaringni eshitib, shod bo‘lay; nag‘malaring bilan qayg‘udan ozod bo‘lay. Shart shuki, senga bir ziyon yetsa, falak seni hiyla bilan bandga solsa, marhamat qo‘lini senga yordam uchun cho‘zay, bitta panjam bilan dushmanni

¹ **Durroj** – kaptarning bir turi, qirg‘ovul.

yerga barobar qilay. Sadoqat masalasida o‘zimni ko‘rsatib, seni dushman tuzog‘idan xalos aylay.

Sher ko‘p sehr bilan (o‘z fikrini tushuntirishga) tirishdi, ham sadoqatli bo‘lishga ahd qildi. Oralarida bir-birlariga shunday muhabbat paydo bo‘ldiki, bunga osmonning o‘zi ham hasad qilardi. Qayerda yirtqich sher dam olib yotsa, atrofida durroj bemalol uchib yurardi. Sultonning tepasida humo qushi aylanganday, sher boshida durroj aylanib parvoz qilardi. Sher uning sayrashini eshitib, kuyida yolg‘on borligini fahm qilib, der edi:

– Yolg‘on gapirma, yomon bo‘ladi. To‘g‘rilar oldida yolg‘on qoralanadi.

Durroj pandni eshitmas, o‘zi bilan o‘zi mast, ataylab fig‘onini hech pasaytirmas edi.

Bir kun bir ovchi uni tutish uchun o‘z tuzog‘ini yoygan edi, u don bilan suvni ko‘rib, uning oldiga borgach, ovchi uning ustiga tuzoqni tortdi. Tuzoqda u qichqirib, bir necha bor: «Dod, meni tutdilar!» – dedi.

Bu so‘z sher qulog‘iga eshitildi, lekin uning bu ashulasini har galgidek yolg‘on deb o‘yladi. Bunaqa yolg‘onlarini ko‘p eshitgani uchun chin afg‘onini ham yolg‘on deb gumon qildi. Qancha u rostakamiga qichqirmasin, rostini ham yolg‘on deb hisobladi. Uni qutqarish uchun iltifot ko‘rsatmadi; natijada uning hayoti qirqildi. Kimki xohlamasa ham rost gapirsa, yolg‘on gapirganida ham xalq uni rost deydi.

So‘zda, Navoiy, nima desang ham rostni gapir; rostni kuylagan ohanglarga tahsin ayt.

«HAYRAT UL-ABROR» DOSTONIDA TO‘G‘RILIK VA EGRILIK TO‘G‘RISIDA

Alisher Navoiyning «Xamsa» asariga kirgan birinchi doston «Hayrat ul-abror», ya’ni «Yaxshi kishilarning hayratlanishi» deb

nomlanadi. Mazkur doston 63 bob, 20 ta maqolatdan tashkil topgan. Har bir maqolat bir mavzuga bag'ishlangan bo'lib, shoir, avvalo, o'quvchini bu mavzu bilan tanishtiradi. So'ngra o'sha mavzuga munosabat bildirib, uni har jihatdan tasvirlaydi. O'quvchining tasavvurlari aniq bo'lishi uchun juda ko'p qiyoslar keltiradi va eng so'ngida mavzuga mutanosib ibratli hikoyatni bayon qiladi.

Yodingizda tuting:

Siz o'qigan «Sher bilan durroj» hikoyati o'rin olgan o'ninchi maqolatning «Rost so'z ta'rifida» qismi ham xuddi shunday qurilishga ega. Dostonning bu qismi rostlik, to'g'rilik tushunchalariga bag'ishlangan.

Bobomiz har bir inson o'ziga to'g'rilikni odat qilmog'i haqida so'z yuritarkan, kimki to'g'rilik yo'li qanday ekanligini bilmoqchi bo'lsa, bu yo'l ikki xil bo'ladi, deydi. Birinchisi, to'g'riso'z odam. Agar u to'g'ri so'zli bo'lsa, uning ishi, o'zi ham to'g'ri bo'lishi kerak. Ikkinchi toifa kishilar andisha bilan, betgachoparlik qila olmay, «to'g'ri» deguvchilardir. Navoiy birinchi toifani to'liq ma'qullagan holda, ikkinchisi ham «yomon emas» deya inkor qilmaydi. Albatta, iloji boricha yolg'onni gapirmagan ma'qul.

Shu o'rinda shoir o'z zamonasidan biroz noliydi. Odamlar rostgo'ylikdan chekinayotgani, yolg'on-yashiq kuchayib ketayotganidan xavfsiraydi. Shundanmi, shoir o'z atrofini qamragan odamlardan to'g'ri, rost gapirgani qashshoqlik, yetishmovchilikdan boshqa narsani bilmaydi, deydi. Zero, egrilikning ham, to'g'rilikning ham o'z ta'rifi bor. Egrilik yolg'ondan paydo bo'ladi, to'g'rilik haqiqatdan. Demak, muallif, yolg'on so'zlash, yolg'on harakat qilish egrilikka olib keladi, deb hisoblaydi.

So'zining isboti uchun bog'bon va dehqonning ishini misol keltiradi. Bog'bon yaratajak bog'ini reja bo'yicha, ya'ni daraxtlarni bir tartibda ekib, parvarish qilmasa, har yerda tarvaqaylab, qiyshiq-qing'ir o'sgan daraxtlar bog'ni changalzorga aylantiradi. Dehqon

esa urug‘ sochadigan yerini shudgor qilib, so‘ng mola bosmasa, ya‘ni tekis qilib olmasa, sochgan urug‘i bir xilda unib chiqmaydi. Chunki notekis yerda ekinlar bir xil sug‘orilmaydi. Ba‘zi joylarga suv ko‘proq tushadi, ba‘zi joylarga esa kamroq. Xuddi quyosh ham sokin turgan suvda to‘g‘ri va to‘la aks etsa, chayqalgan suvda nurlar sinib egri ko‘ringandek.

Demak, hamma tirik jonzot batartiblikdan, to‘g‘ri parvarishdan quvvat olsa, nega insonlar shulardan o‘rnak olmaydi?! Yolg‘on gapiradi va egri yuradi. Agar bilmagan holda yolg‘on so‘zlsa, so‘ng bilgach, undan qochilsa, buni ayb deb bo‘lmaydi. Chunki o‘sha odam baribir to‘g‘ri yo‘lga tushib oladi-da.

E‘tibor bering:

Bu bilan hazrat Navoiy inson hayotda adashishi, chalg‘ib qolishi mumkin, lekin vaqti bilan o‘z xatosini anglasa va bundan afsuslanib, uni tuzatishga urinsa, u holat kechiriladi, deb tushuntiradi.

Ammo yolg‘on gapirish odatga aylangan bo‘lsa, mana bu yomon, kechirilmaydigan gunoh. Agar majbur bo‘lib qolganingda ham rost gapni aytishning iloji bo‘lmasa, yolg‘onni ham gapirma, deydi. Shu tariqa yolg‘onning kishilar tabiatidagi yaramas va badbin illatligini, uning oqibatlarini qoralab kelib, muallif asar badiiy qurilmasiga ko‘ra bu o‘rinda ham majoziy bir hikoyatga murojaat qiladi. Ya‘ni «Sher bilan durroj» haqidagi ramziy rivoyatni keltirib, o‘z fikrlarining yanada ta’sirliroq bo‘lishiga erishadi.

Hikoyatda ko‘rganingizdek, garchi nihoyatda qudratli, qo‘rqinchli bo‘lsa-da, ona sher o‘z bolalari himoyasi uchun, ularni sog‘-omon katta qilish uchun har narsaga tayyor. Bolalarini tishida tishlab olib yuradi, hech kimga ishonmaydi. Durroj bo‘lsa, sherning bu ahvolini tushunmaydi, tushinishni istamaydi ham. Uni insofga keltirish uchun sher o‘zidan har jihatdan ojiz durrojga do‘stlik qo‘lini cho‘zadi: o‘zini cho‘chitmasligi evaziga nima yordam kerak bo‘lsa, berishga tayyor ekanini aytadi.

Afsuski, durroj kichkinaligidan o‘rganib qolgani yomon odatidan – yolg‘on so‘zlashidan qolmaydi. Sher uning bu odati nihoyatda yomon ekani, oqibati xunuk bo‘lishi haqida qancha ogohlantirmasin, unga quloq solmaydi.

Natijani esa ko‘rdingiz: durroj chinakam xavf ostida qolib, yordamga chaqirganida ham, avval nuqul yolg‘on gapirgani uchun, sher unga ishonmadi.

Bu safar Navoiy o‘ninchi maqolatda aytgan holatga teskari vaziyat bo‘y ko‘rsatdi.

Yodingizda tuting:

Shoir el orasida rostgo‘y bo‘lib nom qozongan odam, vaziyat taqozosiga ko‘ra, biror marta yolg‘on gapirsa ham uni eshitishlari mumkinligini aytgan bo‘lsa, doimiy yolg‘onga o‘rgangan kishining rost gapiga ham boshqalar ishonmasligini durroj qismatida ko‘rsatib beradi.

Aytilganidek, buyuk bobomiz o‘zining hayotiy tajribalari, zamondoshlariga yetkazmoqchi bo‘lgan o‘gitlarini ramziy obrazlar, shartli voqealar orqali bayon etadi.

E’tibor bering:

Bu hikoyatda sher – ham jismonan, ham ruhan kuchli, ayni vaqtda bolalariga cheksiz mehrli, ular uchun har narsaga tayyor fidoyi insonlar ramzi bo‘lsa, durroj – hayotga yengil-yelpi qarovchi, yolg‘onchilikni kundalik mashg‘ulotga aylantirib olgan kimsalar timsolidir.

Hikoyatda, garchi obrazlar ramziy tabiatga ega bo‘lsa-da, ular hayotiyliги bilan o‘quvchi yodida qoladi. Agar hayvonot olami haqidagi ko‘rsatuvlarga e’tibor bersangiz, sherlar bolalarini tishlarida tishlab bir yerdan boshqa joyga ko‘chirib yurishadi. Durroj – yovvoyi kaptarlar esa yirik hayvonlarning ustiga qo‘nib olib, har turli qiliqlari bilan ularning g‘ashiga tegadi.

1. Alisherning bolalik yillari to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
2. Alisher Navoiyning o‘rta yoshlik yillari hayoti va ijodi haqida so‘zlang.
3. O‘ninchi maqolatning «Rost so‘z ta’rifida» qismida shoir qanday fikrlarni ilgari suradi?
4. «Sher bilan durroj» hikoyatidan qanday saboqlar olish mumkin?
5. Ahil yashash, qo‘shnichilik munosabatlari haqida o‘z tushunchalaringizni so‘zlang.
6. Qanday illatlar durrojni fojiaga olib keldi va nima uchun sher yordamga kelmadi?
7. Rostgo‘ylik, to‘g‘rilik fazilatlarining insonlar uchun ahamiyatini qanday tushunasiz?

“Sher va durroj” hikoyatidagiga o‘xshash, yolg‘onchiligi tufayli jazoga duchor bo‘ladigan qahramonlar haqidagi yana qanday asarlarni bilasiz? Ular to‘g‘risida ota-onangizdan ham so‘rashingiz mumkin.

O‘qituvchi va o‘quvchiga yordam

“NAVOSIZ ULUSNING NAVOBAXSHI BO‘L”

nomli adabiy-ma’rifiy kecha

SSENARIYSI

Maktab sahnasi, uning yon qismlari hazrat Navoiyning ibratli misralari, u kishi to‘g‘risida tayyorlangan, tadbir oxirida eng yaxshilari taqdirlanadigan devoriy gazetalar bilan bezatiladi. Sahna to‘riga Navoiy portreti ilinib, uning ostiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so‘zlari katta va chiroyli harflar bilan yoziladi:

“Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug‘ ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va ishonaman, Xudo xohlasa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz ham bo‘ladi”.

Shavkat Mirziyoyev

Tadbirni bir qiz va bir o‘g‘il bola olib boradi.

Ular zamonaviy maktab formasida, bo‘yi basti, ovoz imkoniyati o‘zaro mos bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

Tadbir muqaddimasida Alisher Navoiy g‘azallari bilan aytiladigan bir mumtoz qo‘shiq (masalan, Berta Davidova, Komiljon Otaniyozov yoxud Munojot Yo‘lchiyeva ijrosida) qo‘yiladi.

Qo‘shiq yakuniga yaqin sahnaga ikki olib boruvchi ikki tomondan chiqib keladi. Ularning qo‘lida yaxshi muqova ichiga joylangan ssenariy nusxasi bo‘lishi shart. Ular o‘ziga tegishli so‘zlarni tadbirdan oldin obdon yod olgan bo‘lishiga qaramay, sahna odobi shuni talab qiladi.

Qiz bola: – Assalomu alaykum, muhtaram ustozlar, aziz o‘quvchilar!

O‘g‘il bola: – Insoniyatning madaniy rivojiga ulkan hissa qo‘shgan o‘zbek xalqi ayni oy – fevral oyida bir emas, ikki ulug‘ sanani keng nishonlaydi.

Qiz bola: – Zero, ayni shu oyda xalqimiz peshonasiga ikki buyuk shaxs, ikki buyuk mutafakkir farzand bitgan.

O‘g‘il bola: – Ulardan biri, dunyo badiiy so‘z san’atining eng yirik namoyandasi hazrat Alisher Navoiy bo‘lsa, ikkinchisi – adolatli shoh va betimsol shoir, to‘g‘riso‘z muarrix Bobur Mirzodir!

Qiz bola: – Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” kitobida Navoiy bobomizning jahon tarixida tutgan yuksak mavqeini alohida ta’kidlar ekan, ul zotga, jumladan, shunday ta’rif beradi: “Agar bu ulug‘

zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir”.

O‘g‘il bola: – Darhaqiqat, Navoiy hazratlarining dunyo adabiyoti xazinasiga qo‘shgan ulkan hissasini mana bu fakt va raqamlar orqali ham o‘zimizga yaqqol tasavvur qilsak bo‘ladi.

Qiz bola: – Jahon adabiyotining eng yirik vakillari o‘z asarlarida bir martadan hisoblaganda quyidagi miqdorda so‘z ishlatganlar:

Tatar shoiri Abdulla To‘qay – 14 mingdan ortiqroq;

Fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiy – 17 600 ta;

Ispan adibi Servantes – 18 mingdan ortiqroq;

Ingliz shoiri va dramaturgi Vilyam Shekspir – 20 mingdan ortiqroq;

Rus shoiri Pushkin – 21 193 ta;

Qiz bola va O‘g‘il bola birga:

– O‘zbek mutafakkiri Alisher Navoiy – 26 035 ta!

(Olib boruvchilar oxirgi gapni shunday ovoz va ta’kid bilan talaffuz qilishi kerakki, zaldagilar beixtiyor qarsak chalib yuborishsin.)

O‘g‘il bola: – U yog‘ini so‘rasangiz, Navoiy bobomiz o‘z iste’dodining kuchini, o‘zi yaratib qo‘ygan xazinalar salmog‘ini o‘zlari juda yaxshi bilganlar. Mana ul zotning o‘z ichki ovozi, vijdon tovushi – hotif bu haqda nima deydi:

Dedim: nazm ahlining sarxayli kim bo‘lg‘ay, dedi hotif:

Navoiy bo‘lg‘ay, ulkim sen tilaydursen agar bo‘lg‘ay.

(Shu misralar o‘qilar ekan, olib boruvchilar o‘zlari ortga chekinib, iltifotli qo‘l harakatlari bilan sahnaga Navoiy obrazidagi o‘quvchini taklif etishadi. Bu obrazda chiqadigan o‘quvchi olib boruvchilardan aslo kichik yoshda va jussada bo‘lmasligi, iloji boricha yuqori sinf o‘quvchisi yoxud o‘qituvchi-murabbiy bo‘lishi tavsiya etiladi. Uning libosi ham ortiqcha yaltur-yultirli emas, balki sodda, biroq salobatli bichim va rangda, masalan, oq yoxud qaymoq rangda bo‘lgani ma’qul.)

Navoiy (*qo'lida qog'oz, unga onda-sonda qarab, yoddan*):
Nizomiy olsa Barda' birla Ganja,
Qadam Rum ahlig'a ham qilsa ranja.
Chekib Xusrav dag'i tig'i zabonni,
Yurib fath aylasa Hindustonni.
Yana Jomiy Ajamda ursa navbat,
Arabda dog'i cholsa ko'si shavkat.
Agar bir qavm, gar yuz, yo'qsa mingdur,
Muayyan turk ulusi xud meningdur.
Olibmen taxti farmonimga oson,
Cherik chekmay Xitodin to Xuroson.
Xuroson demakim, Sherozu Tabriz,
Ki qilmishdir nayi kilkim shakarrez.
Ko'ngil bermish so'zimga turk jon ham,
Na yolg'uz turk, balki turkmon ham.

(Navoiy ushbu misralarni aytarkan, asta sahna chetiga qo'yilgan chiroyli kursiga borib cho'kadi. Uning o'rnini olib boruvchilar egallaydi.)

Qiz bola: – Navoiy hazratlarining bu darajada dovruc topishining siri, avvalo, uning ijodida insonparvarlik – gumanizm g'oyasi ustuvor bo'lgani bilan izohlanadi. Navoiy olamning gultoji bo'lmish inson, uning ko'ngliga e'tibor mavzusini ijodining markaziga olib chiqqan edi.

Navoiy (*o'rnidan turmagan holda ta'sirchan*):

Ka'baki olamning o'lub qiblasi,
Qadri yo'q andoqki, ko'ngil ka'basi.

O'g'il bola: – Shoir inson ko'ngli obodligi, xotirjamligini ta'minlamoq xuddi millionlar tavof qiladigan Ka'bani obod aylamoq bilan teng savobli yumush ekanini ta'kidlaydi.

Navoiy (*o‘rnidan turmagan holda ta’sirchan*):

Kimki bir ko‘ngli buzug‘ning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka’ba vayron bo‘lsa, obod aylagay.

Qiz bola: – Bugungi globallashayotgan dunyoda, mol-dunyo, obro‘-amal talash olamda islomdek tinch va insonparvar din nomi bilan ish buzuqilik qilayotgan, ko‘plab odamlar, birinchi navbatda, musulmon ahli taqdiriga xavf solayotgan kimsalar, chin musulmon kim ekanini Navoiy bobomizdan so‘rasalar, chakki bo‘lmas edi.

Navoiy (*o‘rnidan turib, ta’sirchan holda*):

Kim musulmonlig‘ aylasa da’vo,
Chin ermas gar fido qilur jonlar.
Ul musulmondururki, solimdur
Tiliyu ilgidin musulmonlar.

(Sahnaga Navoiy g‘azallari bilan ijro etiluvchi biror qo‘shiqni kuylovchi o‘quvchi yoxud o‘quvchilar guruhi, agar iloji bo‘lsa, tadbirga taklif etiladigan san’atkor chiqib, mumtoz qo‘shiq ijro etadi. Buning imkoni bo‘lmasa, texnik uskuna yordamida shunday qo‘shiq qo‘yilib, o‘quvchi qizlar unga chiroyli raqs tushishadi.)

Qiz bola: – Hazrat Navoiy olam va odam haqida shu darajada chuqur, ma’nosi teran misralar yaratganki, ularda aks etgan haqiqatlar zamonlar o‘tishi bilan ham abadiy o‘zgarmay qolaveradi.

O‘g‘il bola: – Bu korgahda xato kelmadi chu bir sari mo‘y,
Xato mening nazarimdandir, xato ko‘rsam.

Navoiy: – Nokasu nojins avlodin kishi bo‘lsin debon
Chekma mehnatkim, latif o‘lmas kasofat olami.
Kim, kuchuk birla xo‘tikka necha qilsang tarbiyat,
It bo‘lur, dog‘i eshak, bo‘lmaslar aslo odami.

Qiz bola: – Ilmni kim vositai joh etar,
O‘ziniyu xalqini gumroh etar.

O‘g‘il bola: – Xalqimiz sho‘ro zulmi ostida ezilgan, milliy qadriyatlarimiz toptalgan, tilimiz va o‘zbekona ruhimiz g‘orat qilingan zamonda kurashchan shoiramiz Halima Xudoyberdiyeva o‘z armonlarini mana bunday dardli satrlarda ifoda etgan edi.

(Sahnaga H. Xudoyberdiyeva she‘rini yoddan ifodali, ta‘sirchan o‘qib bera oladigan qiz chiqadi.)

Qiz:

Ishonarkan ortdagi yu yondoshga,
Ishonarkan begonayu qondoshga,
Boshim bilan urilarkan, voh, toshga,
Orangizdan Navoiyni izlayman.

Yashnab-yashnamasdan, so‘lib-so‘lmasdan,
Ketib borarkanman, o‘lib-o‘lmasdan,
Men o‘zimning kimligimni bilmasdan,
Orangizdan Navoiyni izlayman.

Dunyoning sir-sinoati ming turlik,
Birda xo‘rlik o‘ldiradi, bir ko‘rlik,
Navoiyni tug‘may, nechun, men sho‘rlik,
Orangizdan Navoiyni izlayman.

Ayting, ko‘p qoldimi yo oz ul kunga,
Qachon yetgum ul o‘g‘ilga, pok unga,
Yuzim bilan yiqilarkan oldinga,
Orangizdan Navoiyni izlayman.

Yursam, yurgum shu niyat har dam yoqib,
Ketsam ham umrim – shu yorug‘ g‘am yoqib,
Qabrimda ham tunlar turib, sham yoqib,
Orangizdan Navoiyni izlayman.

Qiz bola: – Shukrki, istiqlool bizga barcha ma’naviy qadriyatlarimiz qatori Navoiy bobomiz merosini ham to’liq, emin-erkin o’rganish, u kishi ijodini dunyoga dovrug‘ qilish imkonini berdi. Nafaqat poytaxtimiz Toshkent va ko‘plab viloyat markazlarida, balki Rossiyaning markazi Moskva shahrida, Ozarbayjon poytaxti Bokuda, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda ulug‘ shoirimizning muhtasham haykallari qad rostladi.

O‘g‘il bola: – Endi hurmat bilan so‘z navbatini bugungi ma’rifiy kechamiz tashkilotchisi, ustozimizga beramiz.

Ustoz-o‘qituvchi – Kechamizning aziz ishtirokchilari, muhtaram ustozlar, hurmatli o‘quvchilar! Ma’lumki, o‘z ildizlarini bilmagan, ajdodlari taqdiridan bexabar xalqning omi to‘dadan, ongsiz podadan farqi qolmaydi. Tarixiy xotira esa el qalbiga g‘urur bag‘ishlaydi, uning qaddini, qadrini tiklaydi. Mustaqillik sabab, shukrki, o‘zbek eli dunyo sahnasida o‘zining kimligini, qanday buyuk zotlar avlodi ekanini angladi, olamga anglatdi. Mana shu buyuk zotlar orasida Alisher Navoiy bobomizning o‘rni va ko‘rki o‘zgachadir. Hazrat o‘z asarlarining birida:

*Muruvvat barcha bermakdur, yemak yo ‘q,
Futuvvat barcha qilmakdur, demak yo ‘q.*

deya ta’lim beradilar. Navoiyning o‘zi umri va ijodining so‘nggi zarrasigacha xalqiga hadya etgan, bu ezguliklaridan biror ta’ma kutmagan benazir shaxs, chinakam futuvvat egasi bo‘lganlar.

Bugun davrada o‘qilgan ibratli misralarga yakun sifatida hazrat bobomizdan meros qolgan bag‘oyat o‘zbekcha ushbu misralarni o‘qisam, so‘zimga eng yaxshi xulosa bo‘ladi, deb o‘ylayman. Mo‘tabar shoirimiz aytadilar:

*Navosiz ulusning navobaxshi bo ‘l,
Navoiy yomon bo ‘lsa, sen yaxshi bo ‘l!*

Bunday ulug‘ kamtarlik oldida faqat va faqat bosh egamiz, Navoiyga cheksiz ta’zimlar qilamiz.

O‘g‘il bola: – Endi maktabimiz miqyosida o‘tkazilgan “Navoiy mening tasavvurimda” mavzusidagi eng yaxshi insho hamda “Navoiy haqidagi eng yaxshi devoriy gazeta” tanlovlari g‘oliblarini e‘lon qilish uchun so‘z tanlovlar hakamlar hay‘ati raislariga beriladi.

(Har ikki tanlov hakamlar hay‘ati raislari tanlov natijalarini e‘lon qilib, eng yaxshi uchtadan ish mualliflarini maktab direksiyasi tomonidan ajratilgan mukofotlar bilan taqdirlaydi, o‘z tilaklarini bildirishadi.)

Qiz bola: – Aziz do‘stlar, shu bilan ulug‘ o‘zbek mutafakkiri Alisher Navoiyning boqiy merosiga bag‘ishlab o‘tkazilgan adabiy-ma‘rifiy kechamiz nihoyasiga yetdi.

O‘g‘il bola: – Sizlarning barchangizga buyuk bobolarimiz ibрати doimo hamroh bo‘lishini, ularga munosib avlod bo‘lish baxti nasib etishini tilaymiz!

Qiz bola: – E‘tiboringiz uchun tashakkur!

Foydalanilgan asosiy manba:

Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 7-jild. – T.: «Fan», 1991.

Zahiriddin Muhammad BOBUR

(1483–1530)

Bobur ham shoh, ham shoirdir. «Bobur» arab tilida «sher» degani. Chindan ham u bu nomga munosib shaxs edi. U tariximizning murakkab bir davrida yashadi. Qudratli temuriylar saltanati yemirilib, oʻrniga shayboniylar kelayotgan davr edi. Yurt jang-u jadallar ichida qolgandi. Shunday bir paytda oʻz yurtiga sigʻmagan temuriyzoda Bobur Hindistonga bosh olib ketdi. U yerda buyuk saltanatga asos soldi. Oʻz jasorati va adolati bilan olis hind xalqi qalbidan joy oldi, uning mehrini qozondi. Boburning avlodlari hind diyorida uch yuz yildan ortiqroq hukmronlik qildilar.

E'tibor bering:

Bobur didi va zavqi baland shoir edi. U goʻzal gʻazallar yozdi. Ruboiyning tengsiz namunalarini yaratdi. Koʻrgan-kechirgan voqealari haqida «Boburnoma» asarini yozib qoldirdi. Uning qalbi musiqaga oshno edi. U sozni goʻzal chalgan, ajoyib kuylar yaratgan, musiqa haqida ilmiy kitob yozgan shoh edi.

Bobur 1483-yilning 14-fevralida Andijonda tugʻildi. Otasi temuriyzoda Umarshayx Fargʻona viloyati hukmdori edi. Onasi Qutlugʻnigorxonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi.

Otasi bevaqt vafot etgach, Fargʻona hokimligi 12 yoshdagi Boburning zimmasiga tushdi. 15 yoshida bobomeros Samarqandni

zabt etadi. 16 yoshida bu azim shaharni tashlab chiqishga majbur bo‘ladi. Keyin ham ikki marotaba bu shaharni egallashga muvaffaq bo‘ldi. Lekin saqlab qolish nasib etmadi. Samarqandni ham, Andijonni ham qo‘ldan berib, tog‘- u toshlarda besh-o‘n yigiti bilan goh otliq, goh yayov yurgan paytlari ham bo‘ldi. Nihoyat, 1503-yilda Jayhun (Amu) ni kechib, Xurosonga o‘tdi. Kobul va G‘aznani qo‘lga kiritdi. So‘ng 1526-yilda Hindistonni zabt etib, boburiylar saltanatiga asos soldi.

Bobur 1530-yilning 26-dekabrida Agrada vafot etdi. Keyinroq uning xoki, vasiyatiga muvofiq, Kobulga ko‘chirildi.

Yodingizda tuting:

Bobur ikki she‘riy to‘plam – devon tuzgan. Bizgacha shulardan bittasi yetib kelgan. Ikkinchisining taqdiri noma‘lum. Hozirda bizning qo‘limizda uning to‘rt yuzdan ortiq she‘ri bor. Shundan ikki yuzdan ortig‘i ruboiydir.

Yodingizda tuting:

Ruboiy Sharq she‘riyatida keng tarqalgan she‘r turlaridan, to‘rtlik. Aruzning ma‘lum vaznidagina yozilgan.

Bobur ruboiylari har jihatdan to‘kis, mukammal she‘riy asarlardir. Ularda Bobur hayotining manzaralari aks etadi. Shoir o‘z umrining achchiq-chuchuk kunlaridan so‘z ochadi. Mana, ayrim namunalar:

*Ko‘ngli tilagan murodig‘a yetsa kishi
Yo barcha murodlarni tark etsa kishi.
Bu ikki ish muyassar bo‘lmasa olamda,
Boshini olib bir sorig‘a ketsa kishi.*

Keling, Boburning ushbu ruboiyni yozgan holatini ko‘z oldimizga keltiraylik. U 19–20 yoshlarda, g‘ayrati dunyoga sig‘magan paytlari. Lekin Samarqandni ikki marta olib, ikki marta ham tashlab chiqishga majbur bo‘ldi. Andijon xiyonatchilar qo‘liga o‘tgan. Ikki-uch yil tog‘- u toshlarda sarson-sargardon yurdi. Nihoyat, hammasi joniga tegdi. Va yuqoridagi satrlar qog‘ozga tushdi.

Mana, yana bir holati: nihoyat u bir qarorga keldi. Amudaryodan o‘tdi-yu bir hamla bilan Kobul va G‘azna shaharlarini jangsiz egalladi. Lekin butun ko‘ngli Amudaryoning bu tomonida, ona-Vatanida. U tirik yursa, qaytadi. Shu umid bilan yashaydi. Bobur yozadi:

*Beqaydmen-u, xarobi siym ermasmen,
Ham mol yig‘ishtirur laim ermasmen.
Kobulda iqomat etti Bobur, dersiz,
Andoq demangizlarkim, muqim ermasmen.*

E‘tibor bering:

Qayd – kishan. Beqayd – kishansiz, erkin. Siym – oltin, kumush. Laim – gado. Demak, garchi erkin bo‘lsam-da, oltin-kumush ilinjida yurgan pastkashlardan emasman. Uyma-uy mol yig‘ishtirib yuradigan gadolardan ham emasman. Bobur endi Kobulda qolib ketdi dersiz, yo‘q, unday demang, men uzoq qolmayman, albatta, ona yurtimga qaytaman, demoqchi bo‘ladi shoir.

Mana, yana bir ruboiysi. Bu ruboiy ham Bobur fojialaridan so‘z ochadi, ya‘ni Bobur o‘z yurtiga qaytishga qanchalik urinmasin, unga erisha olmaydi. Minglab odamlarning behuda nobud bo‘lishini istamaydi. Ko‘nglida ming bir andisha bilan Hindiston sari yuzlanadi. O‘zini dunyoda eng baxtsiz odam hisoblaydi. Chunki u ona yurtini tashlab chiqdi. Endi begona ellarda yurt so‘ramoqchi, podshohlik qilmoqchi. Bularning hammasi, uningcha, «xatolik» – xato ishlar edi:

*Tole‘yo‘qi jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi,
Har ishniki ayladim, xatolig‘ bo‘ldi.
O‘z yerni qo‘yib, Hind sori yuzlandim,
Yo Rab, netayin, ne yuz qarolig‘ bo‘ldi.*

Shoir ruboiylarida Vatan sog‘inchi, ona diyorni qo‘msash mavzusi yetakchilik qiladi.

Shoirning quyidagi ruboiysida esa yaxshilikning sharofati, yomonlikning kasofati, vafoga vafoning, jafoga jafoning qaytajagi haqida soʻz ketadi:

*Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi koʻrmagay yomonlik hargiz,
Har kimki yomon boʻlsa, jazo topqusidur.*

Chindan ham bu uning hayotdagi shiori edi. Zamon haqsizliklari ichida yurgan shoir oʻz hukmdorligi davrida yaxshiga – yaxshi, yomonga – yomon boʻlishga harakat qildi. Vafoga – vafo, jafoga jafo qaytardi.

Bobur bugun xalqimizning sevimli farzandlaridan biridir. U haqda dostonlar, romanlar yozilgan, kinofilmlar ishlangan. Andijon va Toshkentda ulkan bogʻlar barpo etilib, u joylarga Bobur nomi berilgan va haykali oʻrnatilgan.

Quyida Bobur ruboiylaridan namunalar bilan tanishasiz.

RUBOIYLAR

Yod etmas emish kishini gʻurbatda¹ kishi,
Shod etmas emish koʻngulni mehnatda² kishi.
Koʻnglum bu gʻariblikda shod oʻlmadi, oh,
Gʻurbatda sevinmas emish, albatta, kishi.

* * *

Koʻpdin berikim yor-u diyorim yoʻqtur,
Bir lahza-yu bir nafas qarorim yoʻqtur.
Keldim bu sori³ oʻz ixtiyorim birla,
Lekin borurimda ixtiyorim yoʻqtur.

¹ **Gʻurbat** – gʻariblik, vatandan uzoqda boʻlish.

² **Mehnat** – azob, mashaqqat.

³ **Sori** – sari, tomon.

Jismimda isitma kunda mahkam bo‘ladur,
Ko‘zdin uchadur uyqu chu oqshom bo‘ladur.
Har ikkalasi g‘amim bila sabrimdek,
Borg‘on sori bu ortadur, ul kam bo‘ladur.

* * *

Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,
Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!
Sarrishtayi ayshdin¹ ko‘ngulni zinhor
Uz, oh, Zahiriddin Muhammad Bobur!

* * *

Ey bodi sabo², ayla Xurosong‘a guzar³,
Mendin degil ul yori parishong‘a xabar.
Necha safar o‘z ko‘nglung uchun qilg‘aysen,
Emdi bizing uchun ayla bu yong‘a safar.

* * *

Ahbob⁴, yig‘ilmoqni farog‘at tutungiz!
Jam‘iyatingiz borini davlat tutungiz!
Chun gardishi charx bu durur, Tangri uchun
Bir-birni necha kun g‘animat tutungiz!

* * *

Kim bor anga ilm tolibi – ilm kerak.
O‘rgangani ilm tolibi ilm kerak!
Men tolibi ilm-u tolibi ilme yo‘q,
Men bormen ilm tolibi – ilm kerak.

¹ **Sarrishtayi aysh** – maishat; turmush tutumi.

² **Bodi sabo** – tong shamoli, mayin shabada.

³ **Guzar** – o‘tish, kechish.

⁴ **Ahbob** – do‘stlar, yorlar.

Ey yel, borib ahbobqa nomimni degil!
 Har kim meni bilsa, bu payomimni¹ degil!
 Mendin demagil gar unutulg'on bo'lsam,
 Har kimki, meni so'rsa, salomimni degil!

* * *

Sen gulsen-u men haqir bulbuldurmen,
 Sen shu'lasen, ul shu'lag'a kuldurmen.
 Nisbat yo'qdur, deb ijtinob² aylamakim,
 Shohmen elga, vale senga quldurmen!

* * *

Davron meni o'tkardi sar-u somondin,
 Oyirdi meni bir yo'li xonumondin.
 Gah boshima toj, gah baloyi ta'na,
 Nelarki boshimg'a kelmadi davrondin.

Savol va topshiriqlar

1. Boburning tarjimaiy holi haqida so'zlab bering.
2. Shoir ruboiylari haqida nimalar deya olasiz?
3. Bobur Mirzo katta bir saltanatning egasi, istagan narsasiga erishish imkoniyati bor shaxs bo'lmasin, uning «G'urbatda sevinmas emish, albatta, kishi» deb aziyat chekishini qanday izohlash mumkin?
4. «Ko'pdin berikim yor-u diyorim yo'qtur» ruboiysida qanday fikr ilgari surilmoqda? Shoir nima demoqchi?
5. «Tole' yo'qi jonimg'a balolig' bo'ldi» deb boshlanuvchi ruboiysida nega shoir o'zini «tole'siz» (baxtsiz) hisoblaydi? Uning nazaridagi baxtli odam kim?

¹ **Payom** – xabar, darak.

² **Ijtinob** – yiroqlashish, saqlanish, tortinish, chekinish.

6. «Kim bor anga ilm tolibi – ilm kerak» deb boshlanuvchi ruboiysi mazmunidan kelib chiqib, shoirning ilm haqidagi qarashlarini sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.
7. Mustaqillik yillari Bobur merosini targʻib etish va ulugʻ vatandoshimiz xotirasini eʼzozlash borasida qanday ishlar amalga oshirilganini gapirib bering.

Bobur Mirzoning hayot yoʻlini quyidagi jadvalda aks ettiring.

Yillar	Voqealar

Oʻqituvchi va oʻquvchiga yordam

“HAZRAT BOBUR, SIZGA EHTIROM” nomli adabiy-maʼrifiy kecha

S S E N A R I Y S I

(Maktab sahnasi Zahiriddin Muhammad Boburning ruboiylari, hazrati Boburning viqorli surati bilan bezatiladi.)

Mungli mumtoz kuy yangraydi. Tadbirni milliy libosda kiyingan bir nafar oʻgʻil bola oʻquvchi quyidagi sheʼr bilan boshlab beradi.

Oʻquvchi:

Oq yaktagi yanligʻ oppoq murodi,
Har yaxshiga joni qurbon oʻzbekman.

Nasli ulug‘ Sohibqiron zuryodi –
Dovrug‘i dunyoga doston o‘zbekman.

Shohlikni umrguzarlikda o‘tkazgan,
Navkar bilan nihol ekkan, yer qazgan.
Janglar aro fursat topib she‘r yozgan,
Tojmahallar qurgan giryon o‘zbekman.

El qo‘llasin endi bu yurt egasin,
Istagim – u hech kimga bosh egmasin.
Adl bo‘yi-bastiga ko‘z tegmasin,
Shu yurt uchun ko‘ksi qalqon o‘zbekman.

(Shundan so‘ng o‘quvchi asta yurib sahnani tark etadi.)

Mumtoz musiqa sadolari ostida tadbirni olib boruvchi o‘g‘il-qiz sahnaga chiqib keladi.

Boshlovchi qiz:

Assalomu alaykum, muhtaram ustozlar, qadrli mehmon va aziz o‘quvchilar.

Boshlovchi yigit:

Ulug‘larga beshik bo‘lgan bu aziz makonning qalbida yurt ishq, sog‘inch azobi, qo‘llarida esa adolat qilichi birla ijod qalamini teng va baland tutgan asl vatan farzandi bo‘lmish Zahiriddin Muhammad Bobur hazratlari tavallud kuni munosabati bilan shu qadrli dargohga yig‘ilib turibmiz.

Boshlovchi qiz:

Adabiy-marifiy tadbirimiz davomida xalqimiz ma’naviy dunyosining boyishiga, ozodlik va erkning muzaffarligiga ulkan hissa qo‘shgan bobomiz haqidagi ma’lumotlar va betakror shoir ijodidan namunalar tinglaymiz.

Boshlovchi yigit:

Hammangizga ma’lumki, ming to‘rt yuz sakson uchinchi yilning

fevral oyida, eng buyuk va aql zakovatda tengsizlar, zehni o‘tkir va fikri teran insonlar tug‘ilajak dalv burji ostida buyuk Bobur vatanimiz gavhari Andijonda dunyoga keldi.

Sahna ko‘rinishi.

Roviy o‘quvchi:

Qadim Turkiston tarixining eng qudratli sulolasi bo‘lmish temuriylar sulolasi vakili Amir Temurning evarasi bo‘lmish Umarshayx Mirzo Toshkand hokimi Yunusxonning o‘rtancha qizi Qutlug‘ Nigoxonimga uylangan ekan. Ular uzoq yillar o‘g‘il farzandga intizor edilar. Alloh taolo shu mushtoqlik va sabrlar badaliga shunday oqil-u dono, xushsurat va solih zurriyot ato etdi.

Umarshayx Mirzo:

Keling Munirxo‘ja. Mana bizga ko‘p mujdalar keltirdi nuri diydami. Endi shu dilbandimizga islom arkonlariga muvofiq, ham suratiga, ham siyratiga mos munosib bir ism qo‘ymoqchimiz. Shu bois, mavlona Munirxo‘ja, so‘zingizga mushtoqmiz.

Munirxo‘ja:

Olampanoh, kamina qulingiz amringizga binoan kitob ko‘rib, shundoq andishaga keldikki, ahkomi shariatga ko‘ra muharram oyining oltinchi kunida tavallud topmish go‘dakka “Zahiriddin Muhammad” deb nom bermoq joizdir.

Umarshayx Mirzo:

Ma’qul, xo‘p ma’qul.

Munirxo‘ja:

Ko‘z tegmasin, bahodir o‘g‘lon tug‘ilibdur. Ismi ham xosiyatli bo‘ldi.

Umarshayx Mirzo:

Zahiriddin Muhammad! Qutlug‘ bo‘lsin ulug‘larning ismi. Nasib etsa, inshaolloh, yo‘lbarsday bahodir bo‘lg‘usidir. “Bobur” – yo‘lbars deb chaqirsak ham bo‘lur ekan.

Munirxo‘ja:

Bosh ustiga xon ota. Yo‘qsa ismini “Zahiriddin Muhammad Bobur” deb ataylik.

Roviy o‘quvchi:

Buyuk sarkarda yoshligidanoq dono ota, zukko ona, sabrli va bilimli ustozlar tarbiyasini olib, qalbi pok, adolatli, dilbar shaxs bo‘lib yetishdi.

Boshlovchi qiz:

Qadim Hirot tomonlardan esar jonbaxsh nasimlar,
Ko‘ngillarga orom berar shunday ajib satrlar.

(Bobur g‘azali asosida yaratilgan qo‘shiq sadolari ostida o‘quvchi qizlar tomonidan raqs ijro etiladi.)

Boshlovchi yigit:

Tole yo‘qi jonimga balolig‘ bo‘ldi,
Har ishniki ayladim xatolig‘ bo‘ldi.
O‘z yerni qo‘yib Hind sori yuzlandim,
Yo rab, netay ne yuz qarolig‘ bo‘ldi.

Boshlovchi qiz:

Boburdan bizga ulkan adabiy meros qoldi. Bu me’ros shoirning devonlari, “Boburnoma”si, bir qator ilmiy-amaliy, tarixiy, diniy-falsafiy va axloqiy, ta’limiy ruhdagi asarlaridan iborat.

(3 nafar o‘quvchi shoh va shoir haqidagi ma’lumotlarni aytgani sahnaga chiqishadi.)

1-o‘quvchi:

“Boburnoma” o‘zbek adabiy xazinasining eng qimmatli namunalaridandir. Asarda Andijon, Samarqand, Xo‘jand, Xirotdan boshlab, Kobul va Agrabacha bo‘lgan o‘lkalardagi deyarli 50 yillik voqealar haqqoniy ifoda va bahosini topgan.

2-o‘quvchi:

“Boburnoma” nihoyatda boy manba bo‘lib, u fanning turli sohaları uchun qimmatli ma’lumotlar beradi. Unda davrning ko‘plab tarixiy kishilari, O‘rta Osiyoning iqlimi, aholining turmush tarzi,

ijtimoiy-siyosiy ahvoli, tog‘- u cho‘llari, o‘rmon- u daryolari haqida ham ma’lumotlar jamlangan.

3-o‘quvchi:

Bobur Mirzo Xoja Ahror Valiyning “Risolai Volidiya” asarini o‘zbek tiliga tarjima qildi. U yana musulmon axloqiga oid “Mubayyin” asari, jarangdor g‘azallar va betakror ruboiylar muallifi hamdir. Va 20 yoshidayoq “Xatti Boboriy”ni yaratdi. Aruz vazni, musiqa san’ati bo‘yicha olib borgan ishlari ham tahsinga loyiq.

Boshlovchi yigit:

Endi o‘quvchi yoshlarimiz tomonidan yod olingan temuriyzoda shoir ruboiylaridan tinglasak.

(Mumtoz musiqa jo‘rligida to‘rt nafar o‘quvchi Bobur ruboiylarini yoddan ifodali o‘qiydilar.)

Boshlovchi qiz:

Mohir sarkarda 1525-yilda Hindistonni zabt etdi. Hind yurtini o‘zbekona mardlik, haqiqiy adolat bilan boshqarib, mamlakatning taraqqiyotiga, xalqning farovon turmush tarziga asos soldi. Valekin har dam, har nafas ona yurt sog‘inchi bilan yashadi.

Boshlovchi yigit:

Qalblarga cho‘g‘ solar Vatan sog‘inchi
Senda bor, menda bor Vatan sevinchi.
Lek Bobur benasib bunday sevinchdan
Hech kim his etolmas Bobur sog‘inchin.

(Mumtoz musiqa jo‘rligida ikki nafar o‘quvchi Bobur g‘azallaridan namunalar o‘qiydi.)

Boshlovchi qiz:

Keldi navbat shijoat- u jasoratni ko‘rmoqqa
Keldi navbat mehr ila sadoqatni ko‘rmoqqa.
Yuzlarida sog‘inch bisyor
G‘amnok Bobur – asl o‘g‘lon kelmoqda.

(Bobur Mirzo yetuklik yoshida, hazin qiyofada, salobat-la zarrin

libosda sahnaga tashrif buyuradi. Muhammad Yusuf ijodidan “Bobur nidosi”ni o‘qigan holatda.)

Toqatim toldi oqibat,
Taxtni yov oldi oqibat.
O‘z yurtim qoldi oqibat,
Afg‘on ketdim daryo kechib.
Omad kelar-ketar ekan,
Jon do‘sting ham sotar ekan.
Ortingdan tosh otar ekan,
Hayron ketdim daryo kechib.
Ikki ko‘zim elimdadur,
Cho‘g‘dek so‘zim tilimdadir.
Dilim yonib, dilimda bir.
Armon ketdim daryo kechib.
Yurtdan ayro adog‘ ko‘nglim,
G‘uboriga mushtoq ko‘nglim.
Yig‘lab bu kun bu shoh ko‘nglim,
Vayron, ketdim daryo kechib.
Bog‘ishamol sayr endi
Qilg‘ay chiqib g‘ayir endi.
Boburing yo‘q, xayr endi,
Anjon, ketdim daryo kechib.

(Bobur siymosi “Kuygay” kuyi ostida sahnani asta tark etadi.)

Boshlovchi yigit:

Ulug‘ Bobur Mirzo umri davomida beorom tunlarni, behalovat kunlarni, jon qarindoshlarining adovati-yu dushmanlarning fitnalari, xalqning muhabbat-u isyonlarini boshdan kechirdi.

Boshlovchi qiz:

Shunday hayot tarzida ham o‘z qalbi pokligini, insoniyligini, mehribon farzand va ardoqli umr yo‘ldoshligini, ishonchli do‘st-u

donishmand ota ekanini namoyish eta oldi. Bobur buyuk boburiylar sulolasini dunyoga tanita oladigan komil farzandlar tarbiya qildi.

Boshlovchi yigit:

Bular: Faxriniso, Xumoyun, Borbo‘l, Mehrjon, Eson, Davlat, Farruh, Ma’suma, Shohruh, Ahmad, Gulzor, Komron, Askariy, Gulrang, Hindol, Gulbadan, Alvorlardir.

Boshlovchi qiz:

Otashqalb, xalqsevar bobokalonimizning o‘chmas nomi tarix sahifalariga mangu bitilishiga ortida qolgan farzandlari goh shohlik bilan, goh shoirlik bilan o‘z hissalarini qo‘shdilar.

Boshlovchi yigit:

Shunday ekan, bugungi tadbir yakunida Sizlarni ham ulug‘ sarkarda, benazir ijodkor, chinakam inson, adolatpesha va tadbirli shoh bobomizga munosib avlod bo‘lib yashashga chorlab qolamiz.

Boshlovchi qiz:

E’tiboringiz uchun tashakkur.

Foydalanilgan asosiy manba:

Bobur. Devon. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994.

Muhammad Aminxo‘ja MUQIMIY

(1850–1903)

O‘n to‘qqizinchi asrning ikkinchi yarmi va yigirmanchi asrning boshlarida ravnaq topgan milliy uyg‘onish adabiyotining zabardast vakillaridan biri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiydir.

Muhammad Aminxo‘ja Mirzaxo‘ja o‘g‘li Muqimiy 1850-yilda Qo‘qon shahrida Bekvachcha mahallasida, novvoy oilasida tug‘ilgan.

Muqimiy dastlab o‘z mahallasidagi mulla Abduxalil maktabida tahsil oladi. Shoirning ilm o‘rganishi va badiiy ijodga erta qiziqishida uning validasi, qobiliyatli ayol Oyshabibi aytib bergan ko‘plab ertak va qo‘shiqlarning ta’siri kuchli bo‘lgan.

Muqimiy dastlab Qo‘qondagi «Hokim oyim» madrasasida ta’lim oladi. 1872–1873-yillarda Buxoroga borib, u yerdagi madrasada o‘qishni davom ettiradi. 1876-yilda o‘qishni tamomlab, Qo‘qonga qaytadi. Uyulanadi. Shoir dastlab yer qurilishi mahkamasida mirzalik, so‘ngra Sirdaryo yoqasida joylashgan Oqjardagi paromda pattachilik qiladi.

Moddiy muhtojlik Muqimiy oilasining buzilishiga olib keladi. Xotini o‘g‘lini onasiga tashlab, boshqa kishiga turmushga chiqadi. Shoir o‘z ota hovlisini tark etib, shu mahallada joylashgan Hazrat madrasasidan bir hujra oladi. Shu «hujrayi tang va torlikda bekaslik va g‘ariblik chirog‘ini yoqib» muhtojlikda umr o‘tkazadi.

Muqimiy o‘z hayotini mutolaa va ijod qilishga bag‘ishladi. Zamonasining yetuk xattotlaridan bo‘lgan Muhammad Yusuf

xattotdan ta'lim olib, xushxat kotib bo'lib yetishgan Muqimiyga xattotlik asosiy kasb va tirikchilik manbayi bo'lib xizmat qiladi.

Bu davrga kelib Muqimiy o'zining jo'shqin lirikasi va davrning hukmron ijtimoiy guruhlarini achchiq tanqid ostiga oluvchi hajviy asarlari, yumorlari bilan shuhrat qozonadi. O'z davri adabiy harakatining yetakchilaridan biriga aylanadi.

E'tibor bering:

Muqimiy Qo'qonda Furqat, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir, G'aribiy, Nasimiy, Mavlaviy va boshqa shoirlardan tashkil topgan yirik adabiy guruhga boshchilik qiladi.

1885–1886-yillarda shoirning otasi Mirzaxo'ja vafot etadi. Oilani boqish shoir zimmasiga tushadi. Shu sababdan bo'lsa kerak, 1887–1888-yillarda Qo'qonni tark etib, Toshkentga boradi. 1892-yilning boshlarida shoir ikkinchi marta Toshkentga yo'l oladi. Muqimiy Toshkent safari vaqtida ota yurtidagi qarindosh-urug'larini topadi, do'stlar orttiradi. Muqimiy Farg'ona vodiysining shahar va qishloqlariga ham bir necha marta sayohatga chiqadi.

Muttasil davom etgan moddiy muhtojlik, kamsitish va ta'qiblar shoir sog'lig'iga ta'sir qilgan edi. 1898–1899-yillarga kelib Muqimiy tez-tez kasalga chalinib, 4–5 oylab yotib qoladi va xastalik tufayli 1903-yilda 53 yoshida, ayni ijodiy kamolotga yetgan paytda vafot etadi.

Yodingizda tuting:

Adabiyotimizda sayohatnoma janrining shakllanishi va takomilga erishuvida hassos shoir Muqimiyning xizmati katta.

Muqimiy do'stlari taklifi bilan Farg'ona vodiysi bo'ylab tez-tez sayohatga chiqar, ko'rgan-kechirganlarini barchaga tushunarli, ravon shaklda qog'ozga tushirardi. Bizgacha uning Qo'qondan Shohimardonga; Qo'qondan Farg'onaga; Qo'qondan Isfaraga tomon qilgan sayohatlari taassurotlari yetib kelgan. Ular shunchaki yo'l taassurotlarining yozma hisoboti emas, albatta.

Avvalo, shoir sayohatnomalari muallifning zamondan, turmushdan shikoyat satrlari bilan boshlanadi. Muqimiy o‘zining sayohatga chiqish sababini bayon etadi. Bu bayon turmush muammolaridan charchagan va birpas bo‘lsa ham horigan ko‘ngilga taskin berishni orzu qilgan majruh qalbning nola-yu faryodidan iborat.

E’tibor bering:

Muqimiy ko‘rgan-kechirganlarini ochiq-oydin, o‘quvchi oson tasavvur qila oladigan tarzda tasvirlaydi.

Shu ma’noda sayohatnomalardagi joylar, shaxslar tasviri rang-barang, jonli chiqqan:

*«Do ‘rmancha»ga ketdim o ‘tub,
Yoqamni har soat tutub.
Yotdum ul oqshom g‘am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.*

*Unda bo ‘lus G ‘ozi dedi,
Ham mufti, ham qozi dedi.
Yurt barcha norozi dedi,
Qilg ‘on ishi ozor ekan.*

Shoir o‘zi ranjigan joy va odamlarni qanday achchiq til bilan tanqid qilgan bo‘lsa, Farg‘onaning go‘zal tabiati, ko‘m-ko‘k bog‘lari, o‘ynab oqib yotgan zilol suvlarini ko‘rib, ularni zavq-shavq bilan tasvirlaydi:

*Vodil maqomi dildizo,
Ko ‘chalaridur dilkusho,
Anhorida obi safo,
Sebarga obishor ekan.*

«Sayohatnoma»larning o‘qishligini ta’minlagan yana bir narsa – ularning kichik to‘rtlik shaklida, ravon qofiya tizimiga ega bo‘lgani hamdir. Ularni o‘qigan odam zerikmaydi, yo‘l manzaralari aks etgan shirali, o‘ynoqi satrlarni beixtiyor yodlab oladi. Ana shu ma’noda hassos shoirimiz Muqimiyni o‘zbek adabiyotida mukammal ko‘rinish olgan, adabiy an’anaga aylangan sayohatnoma janrining asoschisi deya olamiz.

QO‘QONDAN SHOHIMARDONGA

Faryodkim, garduni dun¹
Aylar yurak-bag‘rimni xun².
Ko‘rdiki, bir ahli funun³ –
Charx anga kajraftor⁴ ekan.

Qolmay shaharda toqatim,
Qishloq chiqardim odatim.
Xohi yayov, bo‘lsun otim,
Goh sayr ham darkor ekan.

«O‘ltarma»ga qildim yurush,
Yo‘ldosh edi bir chitfurush,
Yetdim jadallab vaqti tush,
Bir dam qiziqlar bozor ekan.

Bir ma‘raka ko‘rdim butun,
Jami yopingan boshga to‘n,
Boqsamki, besh yuzcha xotun
Voiz⁵ so‘zin tinglor ekan.

Mingboshilik kimning ishi,
Desam, dedi bedonishi,
Bir «qo‘shtegirmonlik» kishi,
Xo‘ja Iso badkor⁶ ekan.

Mag‘rur, xasis-u besh-u kam,
Har gapda yuz ichgay qasam,

Tagjoy olur moxovdan ham,
Hoji o‘zi murdor ekan.

«Do‘rmancha»ga ketdim o‘tub,
Yoqamni har soat tutub,
Yotdum ul oqshom g‘am yutub,
Dashti qaroqchizor ekan.

Unda bo‘lus G‘ozi dedi,
Ham mufti, ham qozi dedi.
Yurt barcha norozi dedi,
Qilg‘on ishi ozor ekan.

Boz izdihomi voizi,
Badkayf-u ochilmas ko‘zi,
Yuqori boshidin tizi,
Ermaklari ko‘knor ekan.

So‘rsam, dedilar «Bo‘rbaliq»,
Birmuncha echkilar ariq,
Kelsa kishi, yeyar tariq,
Shom-u sahar tayyor ekan.

«Oq yer»din o‘tdim, boylari –
Oliy imorat joylari,

¹ **Garduni dun** – bu yerda: teskari falak ma‘nosida.

² **Xun** – qon.

³ **Ahli funun** – hunar ahllari, bilimdonlar.

⁴ **Kajraftor** – teskari aylanuvchi.

⁵ **Voiz** – va‘z o‘quvchi.

⁶ **Badkor** – yomonlik qiluvchi.

Mehmonsiz o‘tkay oylari,
Kelsa birov, nochor ekan.

Ammo nazarda «Roshidon»
Firdavs bog‘idin¹ nishon,
O‘ynab oqar obiravon,
Sahni gul-u gulzor ekan.

Ma’yus bordim «Zohidon»,
Bir ko‘cha ketguncha do‘kon,
Sho‘x odami, ichmay piyon,
Mast, otasi bezor ekan.

Suvlar sepilgan so‘rilar,
Bo‘rlangan o‘choq-mo‘rilar,
Tab‘ing mabodo choy tilar,
Damlashlari ishqor ekan.

«Oltiariq» qursin o‘shal,
Sellarda qoldim bir mahal,
Bo‘ldim ivib yomg‘urda shal,
To‘n shilta, ho‘l ezor ekan.

Mingboshisi so‘finamo,
Tasbeh-u bo‘ynida rido²,
Cho‘qub qochar zog‘i alo,
Bir dog‘uli ayyor ekan.

Xayr-u saxo³ vajhiga kar,
Bir pulni yuz yerdin tugar,
Kelsa gadoy nogah agar,
Bir non chiqish dushvor ekan.

Ko‘rdim chuqur «Chimyon»
erur,
Yer ostida zindon erur,
Dushmanlari mehmon erur,
Bog‘i uning tutzor ekan.

«Vodil» maqomi dildizo⁴,
Ko‘chalaridur dilkusho⁵,
Anhorida obi safo,
Sebarga, obishor ekan.

QO‘QONDAN FARG‘ONAGA

Chun shahrdin chiqdim «Qudash»,
Ko‘ngul bo‘lub mahzun-u g‘ash,
Majnunsifat, devonavash,
Serchashma-yu kam chang ekan.

«Yayfan» agarchi xushhavo,
Odamlari yengilnamo,
Bir-birlarila doimo
Bo‘lar-bo‘lmasga jang ekan.

¹ **Firdavs bog‘i** – jannat bog‘i.

² **Rido** – ruhoniyilar bo‘yniga solib yuradigan oq ro‘mol.

³ **Xayr-u saxo** – xayr-saxovat.

⁴ **Dildizo** – ko‘ngilni quvontiruvchi.

⁵ **Dilkusho** – ko‘ngil ochuvchi.

«Nursux» kabi bir joy kam,
Tushmay o'tib qildi alam,
Olma, anor o'rniga ham
Bog'ida tok-u zang ekan.

Ko'p odamidin «Beshariq»,
Bog'larda ekmishlar tariq.
Yetim haqi – go'shti baliq,
Qilmishlari nayrang ekan.

Charchashni bilmas yursalar,
Purzo'r ketmon ursalar,
Vaqti namozga kelsalar,
Masjid soriga lang ekan.

«Rafqon» ajoyib joy ekan,
Bir ko'cha ketgan soy ekan,
Salqin supa hoy-hoy ekan,
Kim ko'rsa, hang-u mang ekan.
Ozodadin to'pori ko'p,
Dukchisidin attori ko'p,

Choyxo'ridin ko'knori ko'p,
Bir rasta nos-u bang ekan.

Ayvonchalar misli katak,
Bir yo'lki, odam siqqudak,
Chit birla bir yerda alak,
Bozori tor-u tang ekan.

Xuftonda kirdim bir do'kon,
Qildi ashula bir juvon,
Eshak demang, undin yamon,
Hangrarda yaxshi hang ekan.

Qiyg'ir ko'targon uch yigit,
Uxlatmadilar bir minit,
Ham boshda tong otquncha it
G'ingshib chiqib, vang-vang ekan.

Aylay sayohat endi bas,
«Konibodom» qilmay havas,
Har yerda yotgan xor-u xas,
Ko'zga tikan yakrang ekan.

Nazariy ma'lumot

«SAYOHATNOMA» HAQIDA TUSHUNCHA

«Sayohatnoma» adabiy janr sifatida barcha xalqlar adabiyotida mavjud.

Yodingizda tuting:

O'zida sayohat xotiralari va ular bilan bog'liq tafsilotlarni aks ettirgan nasriy va she'riy asarni sayohatnoma deb ataymiz.

«Sayohatnoma» janri Sharq adabiyotida, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida o'ziga xos shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. O'zbek

adabiyotida alohida poetik shaklda tartib topgan, keyinchalik adabiy an'ana tusiga kirgan bu janrning asoschisi Muqimiydir. Darhaqiqat, Muqimiy «Sayohatnoma»lari maydonga kelib, xalq orasida mashhur bo'lganidan keyin, xuddi shu uslubda Zavqiy, Furqat, Tajalliy va shoirga zamondosh boshqa ijodkorlarning «Sayohatnoma»lari yaratildi. Bu davrdagi «Sayohatnoma»lar ko'pincha she'riy shaklda yaratilgan. Ularning ichki tuzilishi quyidagicha:

1. Kirish, ya'ni sayohatga chiqish ehtiyoji, sabablari aytiladi.
2. Yo'l xotiralari batafsil bayon etiladi.
3. Sayohatlardan muayyan xulosalar chiqariladi.

Hozirgi davrimizda zamonaviy sayohatnomalar ham yaratilyapti. Ular ko'proq adib, shoirlarimiz, jurnalistlarimizning turli mamlakatlarga, shuningdek, yurtimizdagi shahar va qishloqlarga qilgan safarlari asosida bitilyapti.

Savol va topshiriqlar

1. Muqimiy hayoti boshqa ijodkorlarnikidan nivasi bilan farq qiladi?
2. Sayohatnoma janrida ko'proq nimalar haqida, qanday hikoya qilinadi?
3. Muqimiy «Sayohatnoma»laridan tanqidiy fikrlar joy olgan holatlarga misollar keltiring.
4. Asarning quyidagi misralarida ifoda etilgan mazmunning undan oldingi band bilan qanday aloqasi bor?

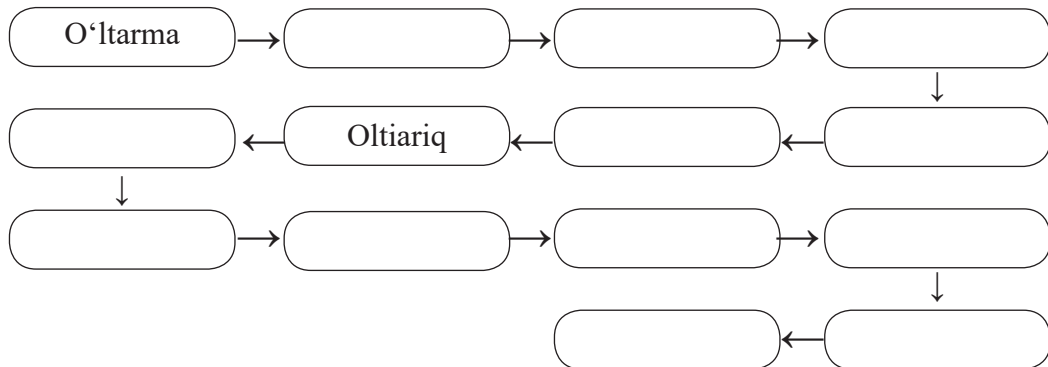
*Unda bo'lus G'ozini dedi,
Ham mufti, ham qozini dedi.
Yurt barcha norozini dedi,
Qilg'on ishi ozor ekan.*

1. Shoir sayohati so'ngida

*Har yerda yotgan xor-u xas,
Ko'zga tikan yakrang ekan,*

deganda qanday achchiq haqiqatdan zamondoshlarini ogoh etadi? Bu savolga o‘qituvchingiz yordamida javob topishga harakat qiling.

Muqimiyning “Sayohatnoma”sida tilga olingan joy nomlarini ketma-ketlikda yozib chiqing.

Foydalanilgan asosiy manba:

Muqimiy. Asarlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974.

Sa'diy SHEROZIY

(1189–1292)

U kishining ismi sharifi Shayx Muslihiddin Sa'diy Sheroziydir.

Yodingizda tuting:

«Shayx» deb ko'proq so'fiylar boshlig'iga, din arboblariга nisbatan aytilgan. Taxallusidan ma'lum bo'lganidek, Sa'diy sherozlik. Sheroz Eronning mashhur shaharlaridan.

Sa'diy nomini dunyoning juda ko'p mamlakatlarida biladilar. Sharqda u qanchalar hurmat bilan tilga olinsa, G'arbda ham bu shoirning e'tibori shuncha baland.

Sababi nimada? Sababi shundaki, u ajoyib g'azallar yozdi. Bu g'azallar hikmatli fikrlarga boy edi. Go'zal o'xshatishlarga, ta'sirli manzaralarga to'la edi. Masalan:

Ey sarbon, ohista ron koromi jonam meravad, –
deb boshlanar edi bir g'azali.

Tuya yetaklovchini, karvonboshini «sarbon» deytilar. Oshiq shoir unga qarata iltijo etmoqda:

Ey sarbon, ohista yur, oromijonim boradur,...

Ko'z oldingizga keltiring. Bepoyon sahro, karvon ohista yo'lga tushmoqda. Ilojsiz oshiq uning atrofida parvonadek aylanadi,

karvonni qo'yib yuborgisi kelmaydi. Chunki bu karvonda uning joni, jahoni ketib bormoqda. Forschadagi «sarbon – ohista ron, oromi jon» so'zlaridagi ohangdoshlik – ichki qofiya shu bir satrning o'zidayoq nolakor musiqa yaratadi. Ayni paytda, qalqib-qalqib borayotgan tuyalar qatori, ular o'rkachi ustida bir maromda tebranayotgan yo'lovchilar. Bir satrda shuncha ma'no, shuncha ohang, shuncha dard bor edi.

E'tibor bering:

Shuning uchun ham shoirni Eronda qanchalar sevsalar, Turkistonda ham shuncha sevadilar. Eron-u Turkistonni qo'ying, fransuz Volter, nemis Gyotelar ham o'z asarlarida uning she'rlariga murojaat qilgan.

Ayniqsa, shoirning «Guliston» va «Bo'ston» nomli ikki asari uning nomini butun dunyoga tanitdi. Bu asarlar haqida gapirishdan oldin ikki og'iz muallifning hayoti haqida ma'lumot beraylik. Chunki bu ikki asar uning o'z ko'rgan-kechirgan, eshitgan-bilgan voqealari asosida maydonga kelgan.

U Sherozda o'ziga to'q va ma'rifatli bir xonadonda o'sib ulg'aygan. Uzoq umr ko'rgan. Tug'ilgan yilini har xil (1184, 1189, 1203, 1210) ko'rsatadilar. 1292-yilda vafot etgan.

Yodingizda tuting:

Sa'diy Sheroziy umrining 20 yilidan ko'prog'i sayohatda o'tgan. Afrikadan Xitoygacha, Hindistondan Farangistongacha kezib chiqqan. Musofirlikning, hatto asirlikning azoblarini ko'rgan. Bu sayohatlari davomida ko'rgan-bilganlarini umumlashtirib, sayqallab «Bo'ston» (1257-yilda yozilgan) hamda «Guliston» (1258) asarlariga ixcham hikoyalar qilib kiritgan.

«Bo'ston»da shunday bir hikoyat keltiriladi: Shahar qozisi bir guruh olim-u fozillarni suhbatga chaqiradi. Qimmatbaho liboslarga burkangan kazo-kazolar «o'tsinlar-o'tsinlar» bilan to'rdan joy

oladilar. Poygakda eski to‘n kiygan bir darvesh qisinihgina o‘tirardi. Suhbat boshlanadi. Shariat va tariqatdan fiqh-u hadislarga o‘tadilar. Bahs, muhokama, munozara avj oladi. Bir masala ustida qattiq talashib qoladilar. O‘tirganlar baqir-chaqir qilishar, lekin hech biri ishonchli bir dalil bilan isbotlab bera olmasdi. Shunda o‘sha eski to‘n kiygan darvesh so‘z olib, masalani burro til, oydin dalil bilan isbot qilib beradi. Hamma hang-u mang bo‘lib qoladi. Qozi o‘rnidan turib, salla-to‘nini darveshga in‘om etib, to‘rga taklif qiladi. Darvesh to‘nni ham, to‘rni ham rad etadi.

E’tibor bering:

Gap insonning salla-to‘nida emas, ilm-u donishda, agar kiyimda bo‘lsa edi, salla ilingan qoziq yoki to‘qim urilgan eshak eng e’tiborli bo‘lardi, deb qozining uyini tark etadi. «O‘sha darvesh men o‘zim edim», – deb tugatadi Sa’diy hikoyasini.

«Guliston» asarida esa biz shoir boshiga tushgan ajab savdolarga duch kelamiz.

«GULISTON»dan

Hunar o‘rganmoq haqida

Bir hakim¹ o‘g‘ullariga mundoq pand² berur edikim: «Ey jon farzandlarim, hunar o‘rganinglar, negakim, mulk va molg‘a e’timod³ yo‘qdurur. Siym⁴ va zar⁵ xatar mahallidadur – yo o‘g‘ri barchasini birdan olur va yo hakim oz-oz olib yo‘q etar. Ammo hunar chashmayi ravon⁶ va davlati bepoyondurkim, agar hunarmand odam davlatdin tushsa, hech g‘am va alami yo‘qdur. Nedinkim,

¹ **Hakim** – donishmand.

² **Pand** – nasihat.

³ **E’timod** – ishonch.

⁴ **Siym** – kumush.

⁵ **Zar** – oltin.

⁶ **Chashmayi ravon** – oqar chashma.

hunar aning zotida ulug‘ davlatdur va har yergakim borsa, sohibi qadr bo‘lur va majlisning yuqorisida o‘lturur va hunarsiz kishi gadoylik qilur va har joygakim borsa, beqadr va bee’tibor bo‘lur».

Bayt:

*Ota merosini gar istasang, o‘rgan ota ilmin,
Ki qolgan mol otadin sahl¹ muddatda tamom o‘lg‘ay.*

DARYO KO‘RMAGAN QUL HIKOYATI

Bir podshoh bir ajamiy² g‘ulom³ bila kemaga mindi. G‘ulom hargiz daryoni ko‘rmamish erdi va kemanding haybat va mehnat⁴in bilmamish erdi. Vahm⁵ bila ko‘p yig‘lab, zorlig‘ qilib, a‘zo va andom⁶ig‘a larza va beqarorlig‘ yetishti. Har nechakim mulotafat⁷ ko‘rguzub, tadorik⁸in qilur erdilar, aslo orom topmas erdi. Bu jihatdin, podshohning ayshi tiyra⁹ bo‘lur erdi. Hech chorasin topmas erdilar, ammo hamul kecha ichida bir hakim bor erdi. Podshohga dedi: «Agar ruxsat bersangiz, man bir ish etib, ani xomush qilurman». Podshoh dedi: «Agar mundoq qilsang, bizning haqimizda nihoyatsiz karam qilmish¹⁰ bo‘lg‘aysan». Ondin so‘ng hakim buyurdi, to g‘ulomni sochidan tutub, daryog‘a tashladilar. Uch navbat cho‘mg‘ondin so‘ng tortib, kemanding oldig‘a yovuq¹¹ kelturdilar. G‘ulom jon havl¹²idin ikki qo‘li bilan kemadagi kishilarning qo‘lig‘a yopushib,

¹ **Sahl** – oz.

² **Ajamiy** – eronlik.

³ **G‘ulom** – qul.

⁴ **Mehnat** – azob.

⁵ **Vahm** – qo‘rquv.

⁶ **Andom** – tana, gavda.

⁷ **Mulotafat** – iltifot.

⁸ **Tadorik** – iloj.

⁹ **Ayshi tiyra bo‘lmoq** – kayfiyati buzilmoq.

¹⁰ **Karam qilmoq** – marhamat ko‘rsatmoq.

¹¹ **Yovuq** – yaqin.

¹² **Havl** – qo‘rquv.

zo‘r bila o‘zini kema ichiga olib, bir go‘sha¹da o‘lturub, orom tutdi. Podshohg‘a bu hol taajjub ko‘runub, so‘rdikim: «Munda ne hikmat bor erdi?» Hakim dedi: «G‘ulom burundin g‘arq bo‘lmoq mehnatin ko‘rmamish erdi, lojaram², kema ichining salomatligi qadrin bilmas erdi, emdi bildi, andoqkim, ofiyat³ qadrin bir musibatg‘a giriftor bo‘lg‘on kishi bilg‘usidur».

Qit‘a:

*Qorning to‘q esa, arpa noni yaxshi ko‘runmas,
Gar och ersang, oy qursi⁴ kabi xo‘b erur va sof.
A‘rof⁵ behisht o‘lg‘usidur do‘zax eliga,
Jannat eliga bo‘lg‘usi do‘zax vale⁶ a‘rof.*

DARVESH HIKOYATI

Bir darveshni ko‘rdumkim, butun umri davomida bitta ham farzand ko‘rmagan edi. So‘ngroq ko‘pdan ko‘p duo va zorliqlar qilg‘onidan so‘ng xotini homilador bo‘ldi.

Darvesh dedi:

– Agar Alloh taolo menga bir o‘g‘il bersa, egnimdagi xirqa⁷dan boshqa barcha molimni darveshlarga nisor qilurman.

Ittifoqo, xotini o‘g‘il tug‘di. Va‘daga muvofiq darveshlar oldiga dasturxon yozib, taom berib, bor-u yo‘g‘ini sarf etdi.

Faqir⁸ shu paytlar Shom safariga ketdim. Bir necha yildan so‘ngra qaytib kelib, ul darveshning mahallasiga bordim va oni axtardim. Topmay, ul yerdagi hozir bor kishilardin so‘radim. Alar dedilar:

¹ **Go‘sha** – burchak, chekka.

² **Lojaram** – noiloj.

³ **Ofiyat** – sog‘liq.

⁴ **Oy qursi** – to‘lin oy.

⁵ **A‘rof** – jannat va do‘zax o‘rtasi.

⁶ **Vale** – va lekinning qisqa shakli.

⁷ **Xirqa** – darveshlar kiyimi, janda.

⁸ **Faqir** – o‘zini kamtarlik bilan aytish.

– Ul darvesh zindondadur.

Faqir oning zindong‘a tushganining sababini so‘radim.

Alar dedilar:

– O‘g‘li araq ichib, mast holida bir kishini o‘ldirib qochdi. Emdi oning uchun otasin tutub, zindonga solub, oyog‘in zanjir bilan band etmishlar.

Men dedim:

– Bu bolani Xudodan o‘zi tilagan edi.

Qit‘a¹:

*Bo‘g‘oz xotun, ayo², donoyi hushyor;
Tug‘ar vaqtida garchi mor³ tug‘g‘oy,
Base yaxshidur ul farzanddinkim,
Ani nodon va nohamvor⁴ tug‘g‘oy.*

HIKOYAT

Damashq (Shom)lik do‘stlar suhbatidan faqirga malolat yetib, Quddus sahrosiga yuz burdim va hayvonot bilan do‘st tutinib, ular bilan qo‘shilib yurdim. To vaqtikim, farang xalqiga asir bo‘ldim va meni juhudlar bilan Taroblis qal‘asining xandaqini qazmoq ishiga soldilar. Halab ulug‘laridan birikim, burundin mening bila oshnolig‘i bor edi, ustumdin yo‘li tushub, kelib meni tanidi va dedi: «Bu na holdur?» Men dedim: «Xaloyiqdin qochib tog‘, dashtda manzil tutub, hayvonotg‘a qo‘shuldim. Tangri taqdiri bila emdi kofirlarning jafosi qaydiga giriftor bo‘ldum».

*Do‘stlar oldida poband o‘lsam erdi jovidon,
Yaxshi erdi ajnabiy birla kezardim bo‘ston.*

Mening bu holimga aning rahmi kelib, o‘n tilla berib, farang

¹ **Qit‘a** – she‘rning bir turi.

² **Ayo** – ey.

³ **Mor** – ilon.

⁴ **Nohamvor** – tentak deyilmoqchi.

ulusining jafosi bandidan ozod qildi va o'ziga hamroh qilib Halabga olib bordi va bir xunuk, badfe'l qizi bor erdi, oni nikoh qilib menga berdi, yuz tillo mahriga soldi va biroz muddat o'tgandan so'ng qiz badfe'lligi va adabsizligini boshlab, holimni xarobga, jonimni azobga yetkazdi. Ya'niki: yaxshi odamning uyida yomon xotin davosiz dard, hayosiz dushman kabidir. Bunday xotin bilan yashamoqdan Yaratganning do'zaxi olovida yonmoqni afzal bilaman.

Axiyri ta'naga ko'chdi: «Seni otam o'n tillo berib farang asirligidan qutqazib olmaganmidi?!» Men dedim: «Ha, men o'sha otang o'n tillo berib, farang asirligidan qutqarib olgan, lekin yuz tillo bilan sening qo'lingga tutqazib, jabr-u sitam zanjirini bo'yninga solgan kishiman!»

Masnaviy:

*Bir kishi bir qo'y ustiga yetti
Ki, bo'ri ilikidin xalos etti.
Kecha so'ymoqqa qo'yni bo'ldi ravon,
Qo'y ko'rib oni ayladi afg'on:
«Ki bo'rini tutar edim dushman,
Emdi bildim, bo'ri sen erkansan».*

E'tibor bering:

«Guliston», «Bo'ston» asarlarini Alisher Navoiy sevib o'qigan. U o'zining «Lison ut-tayr» («Qush tili») asarida buni alohida ta'kidlab aytadi.

Haqiqatan ham, bu asarlar o'tmishda (sho'rolar tuzumi o'rnatilgunga qadar) eski maktablarda darslik sifatida o'qitilar edi.

Yodingizda tuting:

XX asr boshida yetishib chiqqan jadid ma'rifatchilarimiz bu kitoblardan ilhom olib yangi darsliklar yaratdilar. Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asari shundaylardan edi.

«Guliston» asari so‘nggi olti-yetti asr davomida o‘zbek tiliga bir necha bor tarjima qilingan. «Bo‘ston» 1960-yilda o‘zbekchaga o‘girildi. Quyida ulardan ayrim namunalar o‘qiydiz.

«BO‘STON»dan

Ayb qidirmaslik haqida

Birov ilmdon-u bo‘lsa tadbirkor,
Nogoh toyib ketsa oyog‘i yakbor,
Kichik bir xatoga gapirma qo‘pol,
Ulug‘lar demishlar: «Yaxshilikni ol!»
Birga o‘sadi-ku tikan birla gul,
Ey odil, tikanmas, gulni dasta qil.
Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas,
Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas.
Tozalik axtargil, ey o‘zi xira,
Ne ko‘rsatar ko‘zgu gar yuzi xira!
Barcha aybin yuzga solma, ey g‘addor,
Sening ham aybingni ko‘rsatuvchi bor.
Gunohkorga darra, cho‘p buyurgani
O‘zini gunohsiz bilurmi, qani?
Yomonlik yoqmasa, o‘zing qilmagil,
Keyin boshqalarga «qilmagil», degil.
Yaxshi-yu yomoni o‘zining moli,
Har kim o‘z foyda-yu ziyon hammoli.
Sa‘diy she‘rin ko‘rib ichi qoralar,
Nafrat bilan so‘kib, uni qoralar.
Yuzlab nuktasiga solishmas quloq,
Bir aybni topsalar, ta‘na besanoq.
Bir illati bordir xudpisand so‘zin,
Hasad ko‘r qilgandir haqiqat ko‘zin.
Har ko‘z-u qosh yaxshi, demagil, do‘stim,
Pista mag‘zini ye, tashlagil po‘stin.

Yoshlik davronimdan esimda qolgan:
Hayitda chiqardim men otam bilan.
O'yinga berilib yugurdim, shoshdim,
Otamdan olomon ichra adashdim.
Baqirdim, ovozim har yoqni buzdi,
Otam yetib kelib, qulog'im cho'zdi.
Ey ko'zi o'ynoqi, sho'xi beqaror,
Barimni mahkam tut, dedim necha bor.
Bilmaysan yosh bola bo'lgandan keyin –
Tanho yo'l yurmoqlik dunyoda qiyin.
Sa'diydek dunyoni kezib ter boshog,
Ma'rifat xirmonin yig'arsan shu choq.
Dehqon hayajonda: o'sarmi nihol,
Ko'chatidan meva berarmi iqbol?
Ba'zi xomtamalar sochmay urug', don,
Ko'tarmoqchi bo'lar dehqonday xirmon.

Hikoyat

Eshitdim, adolatli bir podsho
Kiyarkan astar-u avra bo'z qabo.

Biri debdi: «Shohim, to'ning juda jo'n,
Xitoyi shohidan tiktir yaxshi to'n!»

Debdi: «Bul kiyimda tanga osoyish,
Bundan ortig'idir zeb-u oroyish...

Mening boshimda ham yuz-yuzlab havas,
Lekin g'azna tanho meniki emas.

Qo'shunlar haqidir boylig-u gavhar,
Shoh ziynati uchun emas siym-u zar.

Gar askar bo‘lmasa shohidan rizo,
Vatan chegarasi qolur xavf aro.

Dehqon eshagini talab ketsa yov,
Nechuk soliq olar Sulton beayov.

G‘animlar talasa, shohi olsa boj,
Ne iqbol ko‘radi unday taxt-u toj.

Yiqilganga zo‘rlik muruvvat emas,
A‘lo qush chumoli donini yemas...

Kishvar olish mumkin soz xulqing bilan,
Qon to‘kma jang qilib o‘z xalqing bilan.

Qasam mardlik haqqi butun keng jahon,
Sira arzimaydi yerga tomsa qon.

Eshitdim, baxtiyor Jamshid podisho
Buloq boshga yozmish shunday bir ma’no:

«Ko‘plar ham bu chashma boshiga yetdi,
Suv ichdi, dunyodan ko‘z yumib ketdi.

Qanchasi zulm ila olamni oldi,
Go‘rga o‘zi ketdi, olgani qoldi».

Hikoyat

Bir itga duch keldi birov sahroda,
Tashnalikdan yotar jonsiz aftoda.

Dastorin arqondek quduqqa soldi,
Uchiga qalpog‘in boylab suv oldi.

Xizmatga belini mahkam bog‘lab u,
Majolsiz kuchukka qo‘ldan berdi suv.

Uning bu ishidan topibon xabar,
Qozidan gunohin so‘rar payg‘ambar.

Hushyor bo‘l, zulmdan qilgil andisha,
Vafo-yu karamni qilmag‘il pesha.

Yaxshilik mukofot topdi itdan ham,
Gar odamga qilsang, bo‘lmas undan kam.

Qo‘lingdan kelgancha karam qil, karam,
Karamli bo‘lmagay hech kimsadan kam.

Biyobonda quduq qazolmasang, boq,
Qabristonga kirib bitta chiroq yoq.

«MUFRADOT»dan

Arablarda bir so‘z bordir, yaxshi boq,
Odotsiz boladan yo‘g‘i yaxshiroq.

Yaxshilik yordamin yaxshilarga qil,
Yaxshiga yaxshilik yaxshi – buni bil.

Niholin o‘stirar daraxt ko‘p zamon,
Bir zumda qo‘porib tashlaydi bo‘ron.

Davlating borida ishing sol yo‘lga,
O‘tib ketajakdir u qo‘ldan qo‘lga.

HIKMATLAR

Chumoli yoz bo‘yi yig‘ar yemak – don,
Toki qishda uyi bo‘lsin farovon.

* * *

Erta kun arpaga zor bo‘lmay desang,
Bukun ek, shoyadki, bug‘doy non yesang.

* * *

Ustiga kitob ortilgan eshak,
Na olim va na donodir beshak.

* * *

Fildek zo‘r bo‘lsang-u sherdek urishqoq,
Nazdimda, jangdan sulh ming bor afzalroq.

* * *

Boshqalar moliga ko‘ngil qo‘ymagil,
So‘ngra ko‘ngil uzmoq juda ham mushkul.

Savol va topshiriqlar

1. Sa‘diy Sheroziy kim? Qayerda yashab ijod etgan? Qanday asarlarini bilasiz?
2. «Guliston» va «Bo‘ston» asarlari haqida qanday ma‘lumotlarga ega bo‘ldingiz?
3. Sa‘diy hayotidagi voqealar aks etgan hikoyalarni aytib bera olasizmi?
4. «Ayb qidirmaslik haqida»gi she‘riy hikoyatda shoir o‘quvchining qanday inson bo‘lishini xohlaydi?
5. «Tab‘i aybjo‘ylik bo‘lsa agar bas, Tovus oyog‘idan boshqasin ko‘rmas» satrlari ma‘nosini tushuntirib bering.
6. «Hayit kuni adashib qolganim va otamning sabog‘i» hikoyatini so‘zlab bering. Ushbu she‘riy hikoyatdan qanday xulosa chiqardingiz?
7. «Hunar o‘rganmoq haqida» hikoyatida hunarli va hunarsiz qanday taqqoslab ko‘rsatiladi?

Sa'diy Sheroziyning "Bo'ston" asari matnidan hikmatli iboralarni topib daftaringizga yozing. Masalan: "Kichik bir xatoga gapirma qo'pol", "Tozalik axtargil"...

Mustaqil o'qish uchun

Abdulla Avloniy

SHAYX SA'DIY

Shayx Sa'diy hazratlari kichiklik vaqtlarida otalari ila birga sahar turub ibodat qilur edilar. Bir kun uylariga bir necha mehmonlar kelub, yotub qolmish edi. Ul kecha turgan vaqtlarida mehmonlarning "pish-pish" uxlab yotganlarin ko'rub, otalariga: "Bular qandoq insondurlarki, ibodat uchun hech birlari boshlarini ko'tarmaslar, ibodatdan g'aflatni yaxshi ko'rurlar ekan", – deganlarida, otalari: "Ey o'g'lum! Ibodat qilurman deb sahar turub, birovni aybini ko'rganingdan, san ham bular kabi toshdek qotib yotganing yaxshi edi", – dedilar.

Hissa: O'z qabohatini ko'rgan kishining o'zgalarning qabohatlarini ko'rmakka vaqti bo'lmas.

"Ikkinchi muallim" kitobidan

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. *Sa'diy Sheroziy*. Bo'ston. – T.: O'zbekiston Davlat nashriyoti, 1960.
2. *Sa'diy Sheroziy*. Guliston. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1968.

Abdulla AVLONIY

(1878–1934)

Milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyotining taniqli namoyandalaridan biri Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida hunarmand-toʻquvchi oilasida tugʻildi. U yetti yoshida Oʻqchi mahallasidagi boshlangʻich maktabga oʻqishga bordi, uni 1890-yilda tugatgach, shu mahalladagi madrasada tahsil oldi. Keyinroq tahsilni Shayxontohurdagi madrasada davom ettirdi. Qish kunlarida oʻqib, yoz kunlarida mardikorlik bilan mashgʻul boʻldi. Yosh Abdullada sheʼr yozishga ishtiyoq oʻn besh-oʻn olti yoshlarida paydo boʻldi.

Abdulla Avloniyning ilk sheʼriy mashqlari 1894-yilda bitilgan. U 1905-yildan boshlab oʻz mashqlari bilan matbuot sahifalarida qatnasha boshladi. Abdulla Avloniy biroz muddat – 1905–1908-yillarda «gazetchilik» bilan shugʻullandi. 1906-yilda chiqqan boshlagan «Taraqqiy», «Xurshid» gazetalarida ishladi, ular yopilgach, «Shuhrat» gazetasini chiqarishda bosh-qosh boʻldi. 1907-yil 4-dekabrda Avloniy muharrirligida bu gazetaning birinchi

soni bosmadan chiqdi. Ma'rifatparvar shoir uni o'z uyida – hozirgi Mirobod tumanida tayyorlab, chop etdi.

Bu juda mashaqqatli ish edi.

E'tibor bering:

O'sha vaqtda gazetalar hozirgidek avtomat dastgohlarda emas, qo'lda bosilardi, sahifalar kompyuterda terilmas, balki yog'ochdan ishlangan qo'lbola harflar yordamida shakllantirilardi. Gazetaning har bir soni ana shunday zahmat bilan tayyorlanar edi.

Abdulla Avloniy ma'rifat yo'lida har qanday mehnat va mashaqqatni yengib o'tgan bobolarimizdan biri. Keyinchalik u Mirobod mahallasida maktabdorlik bilan shug'ullana boshladi. Avloniy ochgan maktab o'z davrining yangi usuldagi ilg'or maktablaridan biri edi.

Abdulla Avloniy 1909-yilda «Jamiyati xayriya» tashkilotini ochdi va mahalliy xalq bolalarining o'qib, bilim olishiga ko'maklashish maqsadida pul yig'ib, maktablarga tarqatdi. 1913-yilda «Turon» jamiyatini ochdi. Uning vazifasi aholi o'rtasida sahna ishlariga qiziqish uyg'otish, xalq uchun spektakllar qo'yib berish va ular orqali ommaga ma'naviy oziq berish; klub, musiqa kurslari, kutubxona va qiroatxonalar ochish; o'quvchilarga moddiy yordam ko'rsatish va hokazolardan iborat edi.

A. Avloniy jamiyat qoshida «Turon» nomli teatrni ham tashkil etdi. O'zining e'tiroficha, o'ntaga yaqin pyesani ozarbayjon tili-dan o'zbekchaga tarjima qildi, 3 ta yangi pyesa yozdi va ularni sahnalashtirdi.

Abdulla Avloniy xalqni ma'rifatga undashning o'zi kifoya emasligini yaxshi bilgan. Shuning uchun ham u yangi uslub maktabini ochib, bu maktabda o'zi bolalarni o'qitadi. Shu maktab uchun «Birinch muallim» (1909), «Ikkinchi muallim» (1912), «Turkiy Guliston yoxud axloq» (1913), «Maktab gulistoni» (1916), shuningdek, olti qismdan iborat «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» (1909–1916) singari darsliklar, alifbo va o'qish kitoblarini yozdi.

Ushbu kitoblar bolalar yoshi va saviyasiga mosligi, o'quvchilarni tezroq savodxon qilishga yo'naltirilganligi bilan zamonasining boshqa ta'limiy kitoblaridan ajralib turadi. Keyinchalik ushbu kitoblar Toshkentdagi barcha yangi usul maktablari uchun qayta-qayta nashr qilindi.

Yodingizda tuting:

A. Avloniy 1919–1920-yillarda diplomatik vazifalarda ishladi. So'ng umrining oxirigacha O'rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti)da dars berdi.

Abdulla Avloniy 1934-yil 25-avgustda vafot etdi.

Axloqiy-ta'limiy asarlar, darsliklar yozib, milliy uyg'onish adabiyotining maydonga kelishi va rivojiga katta hissa qo'shgan Abdulla Avloniy ijodi bugun ham ma'naviyatimizni boyitishga xizmat qilib kelmoqda.

VATANNI SUYMAK

Vatan. Har bir kishining tug'ulub o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortuq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan – uyuridan ayirilsa, o'z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo'lub, har vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar.

Biz turkistonlilar o'z vatanimizni jonimizdan ortuq suydig'imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issig' cho'llarini, eskimo'lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l», – demishlar.

Men ayblik emas, ey vatanim, tog'larim,
Bevaqt tashlab ketdim ayo, bog'larim.

Hijron qilodur meni judolig',
Do'ndi g'ama ro'z-u shab chog'larim.

Hammaga ma'lumdurki, eng muqaddas diniy yerimiz o'lan Arabistonga bog'larini, hovlilarini sotub hijrat qilgan hojilarimizning aksari yana o'z vatanlariga qaytub kelurlar. Buning sababi, ya'ni bularni tortib kelturgan quvvat o'z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u muhabbatidir. Rasuli akram nabiiyi muhtaram sollallohu alayhi vasallam afandimiz: «Hubbul-vatani minal-imoni» – «Vatanni suymak imondandur», – demishlar.

Vatan, vatan, deya jonim tanimdan o'lsa ravon,
Bango na g'am qolur, avlodima o'yu vatanim.
G'ubor(g)a do'nsa tanim, yo'q vujud zeri vahm,
Charoki, o'z vatanim xokidur go'r-u kafanim.
Tug'ilib o'sgan yerim ushbu vatan, vujudim xok,
O'lursa aslina roje', bo'lurmi man g'amnok.

VATAN

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur.
Sening tuyg'ung yuraklarga savdo solur,
Sening darding boshqa dardni tortib olur.
Yering, suving bizni boqub to'ydiradur,
Semiz-semiz qo'ylaringni so'ydiradur.
Olma-anor, anjir, uzum – mevalaring,
Ot-u ho'kuz, echki, taka, tevalaring.
Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne'mat parchalari.
Sendan tug'ub, katta bo'lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag'ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o'zing o'yla,
Tiling bo'lsa, hasratlaring tuzik so'yla!

Bizlar sotmas burun qilur erding faryod,
Biz sotgan so‘ng nega dersan bizlardan dod.
Ayb bizlarda, seni sog‘ub emolmaduk,
Yemush berib, yem o‘rniga yem olmaduk.
Bilolmaduk ko‘ksingdagi xazinani,
Biz bilmasmiz tosh-taroz-u, mazinani,
Sotib-sotib qoladurmiz g‘amga botub,
Boyqush kabi vayronada yotib-yotib.
Seni sotub pul qilurmiz – ketur-qolur,
Bir yildan so‘ng bahong iki bo‘lub olur.
Tarbiyatsiz, ilmsizlik jazosidur,
Jaholatning boshga solgan azosidur.
Selobi g‘am kelmas burun jadal birlan,
Tu(v)g‘onini to‘xtatmagan bo‘lur Hijron.

Adib asarlari haqida

Abdulla Avloniy axloqiy-ta’limiy asarlari bilan o‘zidan keyingi avlodni ezgulik, yuksak axloqiylik, ziyolilik ruhida tarbiyalashga hamon xizmat qilmoqda. Ma’rifatparvar adib tarbiya masalasini hayotda birinchi o‘ringa qo‘yadi. Barcha ishlarning muvaffaqiyatini tarbiyalanganlikda ko‘radi. Bilimsizlik, johillik, jinoyatlarning sababini tarbiyasizlik bilan bog‘laydi. Uning e’tiroficha, «har bir millatning saodati, davlatning tinchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog‘liqdir».

E’tibor bering:

Adib jamiyat va davlat taraqqiyoti, insonlarning kelajagi uchun tarbiya muhim o‘rin tutishini alohida ta’kidlab, shunday deydi: «Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidur».

Adib «Vatanni suymak» asarida Vatan tushunchasining ma’nosini, inson uchun o‘zi tug‘ilib o‘sgan yurtining qadr-qimmatini nimalardan

iborat ekanini sodda, ta'sirchan uslubda tushuntiradi. Mana bu satrlarga e'tibor beraylik: «Biz turkistonlilar o'z vatanimizni jonimizdan ortuq suydig'imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issig' cho'llarini, eskimo'lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarin tashlab hijrat qilurlar edi.

Bobolarimiz: «Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l», – demishlar».

Adib Vatan tuyg'usini eng insoniy, eng mo'tabar tuyg'ulardan biri sifatida ta'riflaydi. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas. Uning dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak.

Yodingizda tuting:

Vatan onadek muqaddas. Uni qadrlash, e'zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo'lish, g'am-hasratini baham ko'rish farzandning burchi. Vatanni tanlamaydilar. Vatanni, u qanday bo'lmasin, sevish kerak.

Avloniy Vatan haqidagi o'z fikrini xilma-xil misollar bilan asoslaydi. Masalan, ayrim kishilar o'z uy-joylarini sotib Makkaga borishadi. Ammo shularning aksariyati yana o'z vatanlariga qaytib keladilar. Adib Vatanga intilishning sababini bunday izohlaydi: «Buning sababi, ya'ni bularni tortub kelturgan quvvat o'z vatanlarining, tuproqlarining mehr-u muhabbatidur...» Lavha so'n-gida Payg'ambarimizning: «Hubbul-vatani minal-imoni» – «Vatanni suymak imondandur», – degan muqaddas so'zlarini keltiradi.

Abdulla Avloniy Vatan haqidagi fikrlarini o'zining 1916-yilda chop etilgan «Maktab gulistoni» kitobidagi she'rlarida ham davom ettiradi. Ayniqsa, ushbu kitobdagi «Vatan» she'ri diqqatga sazovor. Ushbu asarni Vatan sha'niga bitilgan madhiya deb atash mumkin. U quyidagi otashin satrlar bilan boshlanadi:

Sening isming bu dunyoda muqaddasdur,
Har kim sening qadring bilmas – aqli pastdur...
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!

Ushbu she’rda ona yurtning ko’rkam, ulug‘vor manzarasi chiziladi. Uning tuyg‘usi yuraklarga g‘urur soladi, kishini dardlardan xalos etadi. Uni sevmalik, e’zozlamalik, qadriga yetmaslik kishini tubanlashtiradi.

E’tibor bering:

Shoir fikricha, farzandlar ham har xil bo’ladi. Onaning baxtiga sherik bo’lib, baxtsizligida yolg‘iz tashlab ketadigan farzandlar ham topiladi. Vatanning ham go’zal tabiatini, ko’rkam bog‘-rog‘larini xush ko’radigan, lekin tashvish-g‘amlarini o‘ylamaydigan farzandlari yo‘q emas.

Bizlar uchun xizmat qilur barchalari,
Har birlari noz-u ne’mat parchalari.
Sendan tug‘ub, katta bo‘lub, qaytib borub,
Yana senga kiradurmiz bag‘ring yorub.
Onamizsan! Bizni(ng) mushfiq onamizsan!
Javlon urub yashaydurgon xonamizsan!
Seni sotmoq mumkinmidur, o‘zing o‘yla,
Tiling bo‘lsa, hasratlaring tuzuk so‘yla!

Abdulla Avloniy tarjimai holida aytilganidek, ma’rifatparvar adib Turkiston bolalarining ta’lim-tarbiyasi yo’lida qo‘lidan kelgan barcha ishlarni qildi. O‘z mablag‘lari evaziga yangi usul maktablari tashkil etish bilan birga, ular uchun ilk darslik va qo‘llanmalar ham yozdi. Jumladan, “Ikkinchi muallim” kitobiga kirgan ellikdan ortiq nasriy va she’riy hikoyalari bolalarda ilk axloqiy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Keling, hozir ana shunday hikoyalardan ayrimlarini birgalikda o‘qiymiz.

Iki odam bir-biriga do‘st bo‘ldilar chunon,
Bir nafas ayrilmas erdi bir-biridan iki jon.
Maslahat birla safar qilmoqni aylab ixtiyor,
Bo‘ldilar sahro tamoshosi uchun bir kun ravon.
Yo‘lda bir daryodan o‘tmak to‘g‘ri keldi do‘stlarga,
O‘lturub bir kemaga ketmog‘da erdilar hamon.
Bir zamon to‘lqun kelub ul kemani qildi xarob,
Ul iki o‘rtog‘ yiqildilar suv uzra nogahon.
Suv yuzinda ul zamon ketmakda erdilar oqib,
Suvchilar keldilar ushlab olg‘ali suvdan amon.
Ul iki do‘stning birini tutsa, suvchig‘a dedi:
Qo‘y mani, avval borub, do‘stumni qutqar beziyon.
Suvchi borub ushlasa o‘rtog‘ini,
Ul ham aylar do‘st qutulsun deb fig‘on.
Ko‘rdingizmi, ey suchuk o‘g‘lonlarim,
Do‘stlig‘dan bu siza bir doston.

YALG‘ON DO‘ST

Bir vaqt iki kishi do‘st bo‘lub, safarga chiqmishlar edi. Bir tog‘ ichindan ketub borgonlarinda uzog‘dan bir yo‘lbarsni ko‘rmishlar. Do‘stlarning biri darhol yugurub bir daraxt ustiga chiqmish. Ikinchisi shoshilub qolub, nima qilishin bilmay, yerga cho‘zulub, o‘lukg‘a o‘xshab yotmish. Yo‘lbars kelub iskab-iskab o‘luk gumon qilub qaytub ketmish. O‘rtog‘i daraxtdan tushub: «Birodar, yo‘lbars qulog‘inga nima deb so‘zlab ketdi», – deb so‘ramish. Yo‘ldoshi: «Oh, do‘stim! Shodlig‘ingda o‘rtog‘ bo‘lub, g‘am vaqtingda tashlab qochadurg‘on nomard kishilar ila yo‘ldosh bo‘lma!» – deb so‘zlab ketdi, deb javob bermish.

Ko'ryapsizki, yuqoridagi hikoyalar hajmi kichkinagina. Bir nafasda o'qish mumkin. Biroq ularga joylangan mazmun haqida aslo bunday deb bo'lmaydi. Muallif aytmoqchi bo'lgan fikr sizni uzoq o'yga toldirib qo'yishi aniq. Chunki ularning mag'zida "bir doston"chalik ma'no-mazmun mujassam.

Avval birinchi hikoyadagi manzarani yana qayta ko'z oldingizga keltiring. O'zi suvga g'arq bo'layotganiga qaramay, o'zining emas, do'stining taqdirini o'ylash uchun odam bolasi qanchalar mard, fidoyi bo'lishi kerak!? Hayotda bunday odamlar ko'pmi yoki oz? Shunday inson bo'lmoq uchun nimalar qilish kerak, nimalarni bilish kerak?.. Bunday savollarga javob topish har bir odamning vazifasi, burchi bo'lmog'i lozim.

Bu kichik she'riy hikoyadagi manzaralarni ramziy tushunish, tushuntirish ham mumkin. Ikki do'stning safarini – umrga, yo'lda uchragan daryoni – hayot sinovlariga, bexosdan kelgan to'lqinni – kutilmagan baxtsizliklarga o'xshatsak bo'ladimi? Albatta, bo'ladi. Mana shu sinovlar payti kim o'zini qanday tutadi – hamma gap shunda!

Ikkinchi hikoya birinchisining ham mantiqiy davomi, ham teskarisi bo'lib, ayni shu savolga javob beradi. Tinch-osuda, yaxshi kunlaringda senga sherik bo'lib yurib, xavf-xatar kelganda tashlab qochadigan odamlar ham o'zini go'yo do'stdek tutadilar.

E'tibor bering:

Qiyinchiliklarni birgalikda yengish, og'ir damlarda yordamini taklif qilish o'rniga faqat o'zini o'ylab yashaydigan odamlarni Avloniy bobomiz bir so'z bilan "nomard" deb ataydiki, bunga qo'shilmay iloji yo'q.

Endi keyingi hikoyaga o'tamiz.

Bir Bo'ri daraxt ustinda o'lturg'on Xurusni ko'rub, tutub emak uchun daraxt ostiga keldi. Hiyla birla bechora Xurusni daraxtdan tushurmaqchi bo'lub: «Ey, Xurus o'rtog'! Man sanga bir yaxshi xabar kelturdim, hayvonlar ila qushlar orasinda sulh bo'ldi. Bir-biriga zulm qilmasga, biri ikinchisin tutub yemasga qaror verildi. Kel, birodar, pastga tush! Bir-birimizga do'st bo'lub, birga o'ynashayluk», – dedi.

Xurus Bo'rining so'ziga aldanadurg'on darajada nodon va ahmaq bo'lmadig'indan Bo'riga boqub dediki:

Do'stim, so'zing rostdur, to'g'ridur. Lekin bir oz sabr qil. Sandan boshqa iki it ham sulh xabarin ketururlar. Alar ham kelsunlar. Hammamiz birga o'ynashurmiz, – dedi.

Bo'ri Xurusdan bu so'zni eshitgan zamon dumini orqasig'a qo'yub qocha boshladi. Xurus: «Ho, birodar, nima uchun qochursan, aroda sulh bor-ku?» – desa, Bo'ri:

Oh do'stim! Bu zolim itlar sulhni buzgong'a o'xshaydur, – deb qochub ketdi. Xurus orqasindan «quqq... qurii... quu...» deb qichqirub qoldi.

Aql egasi hiylaga aldanmagay,
Hiylagarning hiylasi boshin yegay.
Do'st ila dushman so'zining farqi bor,
Fahm etar har kimki, o'lsa hushyor.

* * *

Hikoyadagi Xurus – xo'roz degani. Uning goh devor ustiga, goh daraxt shoxlariga chiqib qichqirishidan xabaringiz bor. Ana shunday xo'rozlardan birini ochofat bo'ri hiyla bilan qo'lga tushirmoqchi. Uning o'ylab topgan gapi ham chakana emas: go'yo barcha hayvonlar o'rtasida bir sulh – kelishuv bo'libdi emish. Bundan buyon bir-birlariga qasd qilmaslik haqida. Shundoq bo'lgach, xo'roz pastga – bo'rining yoniga tushsa-da, birga o'ynashsa...

Lekin hikoyaning aqlli qahramoni xo'roz “Bo'rining so'ziga aldanadurg'on darajada nodon va ahmaq” emas. Uning o'zini go'yo

bo‘riga ishongandek tutib aytgan gapi, ochig‘i, uncha-muncha bo‘rining hiylasidan kuchliroq mazmunga ega.

Natijani esa o‘zingiz ko‘rdingiz. Bo‘ri orqa oyoqlari orasiga dumini qisgancha (bu – qo‘rqoqlikning eng ayanchli ko‘rinishi!) juftakni rostlab qoldi...

Muallif hikoyaga ilova qilgan to‘rtlikdan esa sizning butun hayotingizda asqotadigan hikmat o‘rin olgan:

Do‘st ila dushman so‘zining farqi bor,
Fahm etar har kimki, o‘lsa hushyor.

Yodingizda tuting:

Demak, har kimni ham sinamasdan, aslini bilmasdan do‘st deb o‘ylash, unga ishonish aqldan emas. Hushyorlik, ogohlik hech qachon odamga ziyon keltirmaydi.

Kundalik hayotda uchraydigan qallobliklar, firibgarliklar, aldovlar ortida o‘sha ishni o‘ziga ep ko‘rgan odamlarning pastkashligi bilan birga, ular gapiga laqqa tushgan go‘l kishilar fojiasi ham turibdi. Muallif kichik bir hikoyasi bilan bizni mana shu achchiq haqiqatlardan ogoh etadi.

Quyidagi jajji hikoyani esa sinfdoshlaringiz bilan birga muhokama qiling.

JANJALCHILIK ZARARI

Bir suv ustiga ko‘pruk kabi bir taxta qo‘yilmish edi. Bu taxtaning ustidan o‘tmak uchun iki echki iki tarafdin kelub, bir-biriga yo‘luqti. Biri dediki: – «Man sandan kattaman, san yoshsan, arqangga qayt. Manga yo‘l ber». Ikinchisi:

San katta bo‘lsang, ulug‘lig‘ing o‘zingg‘a. Man sandan quvvatli. San qayt. Mandan so‘ngra o‘tarsan, – deb arolarinda zo‘r g‘avg‘o chiqdi. Ikisi ham bo‘yinlarin egishub, shoxlarin shoxlariga qo‘yushib, chunon suzishdilarki, oxirda suvga yumalab tushub, ikkisi ham suvda g‘arq bo‘ldi.

1. Abdulla Avloniy hayoti va ijodi nimasi bilan ibratli?
2. Avloniyning matbuot va gazetchilik faoliyati haqida nimalarni bilasiz?
3. «Vatanni suymak» lavhasida adib bizni nimalarga da'vat etadi?
4. «Vatanni suymak imondandur» hadisining mazmunini sharhlashga harakat qiling.
5. «Vatan» she'rida shoir vatanning qadrini bilmaganlarni nimaga o'xshatadi? She'rdan ana shu mulohazalar aks etgan satrlarni toping.
6. Do'stlarning chin va yolg'on bo'lishi haqida boshqa kitoblarda ham o'qiganmisiz? Eslab ko'ring.
7. O'zingizning chin do'stingizni ta'riflab bera olasizmi?
8. "Hiylagarning hiylasi boshin yegay" misralari avvalgi darslarda o'qilgan qaysi asarning qahramonini yodga soladi?
9. "Janjalchilik zarari" hikoyasida echkilardagi qaysi qusur ularni suvga g'arq qildi?
10. «Vatan» she'rini yod oling.

Abdulla Avloniyning ma'rifatparvarlik va ijodiy faoliyati davomida amalga oshirgan ishlarini o'qituvchingiz yordamida jadvalda aks ettiring.

Ma'rifatparvarlik ishlari	Ijodiy ishlari

MAKTAB

Maktab uyi – dorulamon,
Maktab hayoti jovidon,
Maktab safoyi qalb-u jon,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

Maktab erur doruladab,
Maktab erur ehsoni Rab,
Maktab erur gulzor ajab,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

Maktab dur-u gavhar sochar,
Maktab siza jannat ochar,
Maktab jaholatdan qochar,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayo ehson qilur,
Maktab g'amni vayron qilur,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

Maktab berur Qur'on siza,
Maktab berur imon siza,
Maktab berur hur on siza,
G'ayrat qilub o'qing, o'g'lon!

Maktab o‘quvni ko‘rsotur,
Maktab yozuvni o‘rgotur,
Maktab uyqudin uyg‘otur,
G‘ayrat qilub o‘qing, o‘g‘lon!

Maktabdadur ilm-u kamol,
Maktabdadur husn-u jamol,
Maktabdadur milliy xayol,
G‘ayrat qilub o‘qing, o‘g‘lon!

Maktab demak masjid yo‘li,
Maktab erur jannat guli,
Maktabni sizlar bulbuli,
G‘ayrat qilub o‘qing, o‘g‘lon!..

SAXIYLIK

Bir kishining Said ismli o‘g‘li bor edi. Otasi har kun maktabda taom olib yemak uchun o‘n tiyin pul berur edi. Bir kun maktabga ketub borganda, bir faqir kishi yo‘luqub:

– O‘g‘lum, ikki kundan beri ochman. Taom olib yey desam, ustimdagi yirtiq chakmondan boshqa hech narsam yo‘q. Biroz oqchang bo‘lsa, bersang, savob topur eding, – dedi.

Said faqirning so‘ziga toqatsiz bo‘lub, holig‘a rahmi kelub, atosi bergan o‘n tiyin pulni faqirga berdi. Faqir bu yosh Saidning qilg‘on shafqat-u marhamatiga ofarin qilub, yig‘lay-yig‘lay duolar qilub ketdi. Said ul kun o‘zi och qolsa ham ochlig‘ini hech kimga bildurmay, sabr-u qanoat ila o‘tkazdi. Maktabdan ozod bo‘lub, uyi-ga borgan zamon qilg‘on ishini otasiga so‘zladi. Otasi ham “saxiy

Saidim”, deb xursand bo‘lub, duo qildi ham bundan so‘ng Saidga har kun yigirma tiyindan berurga va’da qildi. Saodatlik Said otasi bergan yigirma tiyinning o‘n tiyini yeb, beshini faqirlarga berub, beshini yig‘ub, tezdan boy bo‘lub ketdi.

“Ikkinchi muallim” kitobidan

Foydalanilgan asosiy manba:

A. Avloniy. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. – T.: «Ma’naviyat», 2009.

Erkin VOHIDOV

(1936–2016)

O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov 1936-yil 28-dekabrda Farg‘ona viloyatining Oltiariq tumanida muallim oilasida tug‘ilgan. Uning otasi Ikkinchi jahon urushidan og‘ir jarohat olib qaytadi va 1945-yilda vafot etadi. Oradan bir yil o‘tgach, onasi ham dunyodan o‘tadi. O‘n yoshga yetar-yetmas ham ota, ham onadan ajrab qolgan yosh Erkinni tog‘asi o‘z tarbiyasiga oladi. Toshkentga – tog‘asinikiga kelgan shoir qunt bilan o‘qishlarini davom ettiradi. Unda kitobga, adabiyotga havas juda erta uyg‘ondi.

E. Vohidov Toshkent davlat universiteti (hozirgi Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti)ning filologiya fakultetiga o‘qishga kiradi. Endilikda u adabiyotni tom ma’noda chuqur o‘rganishga kirishadi. Buyuk ijodkorlarning asarlarini berilib o‘qir ekan, ulardan badiiy mahorat sirlarini, so‘zga mas’uliyat hissini, soddalik va ravonlikni o‘zlashtirishga intiladi. Shuning uchun ham uning «Tong lavhasi», «Buloq», «Sevgi», «Ona tuproq» kabi qator she‘rlaridagi chuqur ma’no go‘zal ifodalar, ajoyib tasvirlar bilan uyg‘unlashib ketgan.

Erkin Vohidov universitetni tugatgach, uzoq yillar nashriyotlarda ishladi, o‘zbek va jahon adabiyotining eng sara asarlarini chop etishda faol ishtirok etdi. 1964-yilda yaratilgan «Nido» dostonidan so‘ng birin-ketin «Orzu chashmasi», «Palatkada yozilgan doston», «Quyosh maskani», «Ruhlar isyoni» kabi ajoyib dostonlar yozdi.

E'tibor bering:

Erkin Vohidov ko'plab mashhur shoirlarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qildi. Xususan, E. Vohidov tarjima qilgan rus shoiri Sergey Yesenin she'rlari, nemis shoiri Gyotening «Faust» asari o'zbek adabiy muhitida katta hodisa bo'ldi.

Shoir yangi tashkil etilgan «Yoshlik» jurnalining bosh muharriri sifatida ko'plab yoshlarning adabiyotga kirib kelishida jonbozlik ko'rsatdi.

E. Vohidovning ilk to'plami 1961-yilda «Tong nafasi» nomi bilan chop etilgan edi. Shundan so'ng birin-ketin «Qo'shiqlarim sizga», «Yurak va aql», «Mening yulduzim», «Nido», «Lirika», «Palatkada yozilgan doston», «Yoshlik devoni», «Charog'bon», «Dostonlar», «Muhabbat», «Hozirgi yoshlar», «Tirik sayyoralar», «Iztirob» kabi kitoblari nashr etildi.

E. Vohidov dramaturgiya sohasida ham o'z qalamini sinab, «Oltin devor», «Istanbul fojiasi» kabi dramalar yaratdi. Ayniqsa, «Oltin devor» komediyasi uzoq yillar o'zbek teatri sahnasidan tushmay keladi.

Shoir asarlarida hayotga, go'zallikka muhabbat, yovuzlikka, tubanlikka nafrat yaqqol sezilib turadi. Uning ilk dostoni – «Nido»da insoniyatga og'ir judoliklar, bitmas jarohatlar keltiradigan urush qattiq qoralansa, keyinroq bitilgan «Ruhlar isyoni» dostonida xalqlar, millatlar, dinlar o'rtasidagi nizolar bashariyatga naqadar katta falokatlar olib kelishi teran tasvirlangan. Bu esa shoir ijodida insonparvarlik hamisha bosh mavzu bo'lib kelganini ko'rsatadi.

Yodingizda tuting:

Erkin Vohidovning el-yurt va adabiyot oldidagi xizmatlari inobatga olinib, «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni va «O'zbekiston Qahramoni» unvoni bilan taqdirlangan.

Xalqimizning ardoqli farzandi Erkin Vohidov 2016-yil 30-mayda vafot etdi.

Bag'ishlov

Hayqiraman,
Tog'lar bag'ridan
Gumburlagan sado keladi,
Ona Yerning otash qa'ridan
«O'g'lim!» – degan nido keladi.
«O'g'lim!»
Vujudimni chulg'ar alanga,
Bo'g'zinga tiqilar hayajon.
– Mana men, o'g'lingiz,
Dardli olamga
Sizdan tanho yodgor,
So'ylang, otajon!
So'ylang, bir daqiqa quloq
solayin,
Ovozingiz tinglab
to'yolmaganman.
Bir marta yo'qotib
topolmaganman,
Xayolimda tiklab olayin.
Otajon!
Men axir qutlug' bu so'zni
Yigirma yil olmadim tilga,
Yigirma yil saqladim dilda.
Armonli o'g'lingiz tinglaydi
sizni,
So'ylang, eshitaman.
Vujudim tilka,
Yuragimni yoqar o'tli iztirob,
Ammo ko'zlarimda bir tomchi
yosh yo'q.

Bag'rim o'yib,
Bu kun menga bermoqda azob
Sizning ko'ksingizni teshgan
qora o'q...
Silqib oqayotir
Ko'kragimdan qon.
Qalbim o'rtamoqda so'ngsiz
armonim...
Yurak qonim bilan bitgan
dostonim
Sizga bag'ishladim,
Otajon!

* * *

Xayolning tumanli pardasi
aro
Yillar ko'z oldimda charx
urayotir.
Qishloq ko'chasidan zanjiday
qaro
Olov bolaligim yugurayotir.
Dunyo qayg'usiga bo'lmagan
oshno,
Qah-qah urayotir,
Barq urayotir.
Bilmas, boshi uzra bulutli
samo
Chaqmoq chaqayotir,
Guldurayotir.
Bilmas, yaralangan bu majruh
dunyo

Qasos so‘rayotir,
Bong urayotir...
Qadamlar,
Qadamlar,
Og‘ir qadamlar...
Etiklar zarbidan titraydi tuproq.
Qayerga ketmoqda shuncha
odamlar?
Nahotki yo‘llari shunchalar
yiroq!
– Ana, ko‘ryapsanmi?
Mening dadamlar!
Dada!!!
Ovozim hech chiqmaydi biroq –
Yuguraman – ortga ketar
qadamlar,
Yig‘layman – ko‘zimga kelmaydi
namlar,
Murg‘ak vujudimda faqat
zo‘r titroq!
Bo‘g‘zimda alamlar,
Achchiq alamlar,
Yo‘lning o‘rtasida
turibman,
Shu chog‘ –
Poyezd qichqiradi,
To‘xtang, odamlar!
Qayga ketmoqdasiz?
Qani dadamlar?!
Tepamda yonadi
zangori chiroq...
Cho‘chib uyg‘onaman,
Onam qoshimda.

Mehribon qo‘llari
Otash boshimda:
– Nega yig‘layapsan,
Yolg‘izim, qo‘zim?
Tun uzoq, uxlay qol,
Ko‘zlaringni yum.
Orom ol, men senga
Allalar aytay.
Tongda peshonangdan
O‘pib uyg‘otay.
Ana, derazangga
Qo‘nibdi hilol.
Boshingga egilib
So‘rmoqchi savol.
Sening kiprigingga
Sochmoq bo‘lib zar,
Hilol tegrasida
O‘ynar yulduzlar.
«Men sening baxtingman», –
Deganday go‘yo,
Imlab chorlamoqda
Yoqut Surayyo.
Senikidir bular,
Seniki bari.
Seniki osmonning
Zar qandillari.
Somonchining yo‘li –
Sening yo‘llaring,
Uzatsang Zuhroga
Yetar qo‘llaring
Ulg‘ay, bolajonim,
Ulg‘aygin tezroq.
Sening yo‘llaringga

Yulduzlar mushtoq.
Hozircha orom ol,
Yolg'izim, qo'zim.
Tun uzoq, uxlay qol,
Ko'zlaringni yum.
Olis sohillarda,
Ufqdan nari
O'lim sochmoqdadir
Yov quzg'unlari.
O'lim sochmoqdadir
Elga beayov.
Shahar, qishloqlarni
Yutmoqda olov.
O'sha olis yurtda
Qon kechib hozir
Otang hayot uchun
Jang qilayotir.
Ellarning erk degan
Sof tilagi deb,
Jahonning nurafshon
Kelajagi deb,

Ofat solmasin deb
Olamga qotil,
Otang uzoq yurtda
Jang qilayotir.
Sen uchun, men uchun,
O'z uchun emas,
Faqat o'zbek va yo
Rus uchun emas,
Butun Yer – undagi
Bor avlod uchun,
Dunyoda eng qutlug'
E'tiqod uchun!
Uzoq o'lkalarda
Qon kechib hozir
Otang hayot uchun
Jang qilayotir.
Sen uxla, yolg'izim,
Sen uxla, qo'zim.
Bir nafas orom ol,
Ko'zlaringni yum.

* * *

Tengdoshim,
Asrdosh birodar!
Kel, bir on jim o'yga cho'maylik.
Bu yerda yotibdi fidolar,
Kel, uni gullarga ko'maylik.
Bu yerda baxt bo'lsin, nur bo'lsin,
Bo'lmasin, qora tun zulmati.
Bu yerda yuraklar hur bo'lsin.
Qaytmasin, u kunlar dahshati.

Tengdoshim, asrdosh birodar!
Uygʻoq boʻl, hushyor boq olamga.
Bu yerni quchmasin alanga,
Qabrida tinch yotsin fidolar.
Eshit, ingrayapti Ona Yer
Qoʻltiqtayoqlarning zahmidan,
Bu tuproq yuragi poradir
Atom zontlarining vahmidan.
Eshit, chorlayapti Ona Yer,
Koʻksida olovli oh-faryod.
Asrdosh birodar, qoʻlni ber,
Kel, Yerga qilaylik qasamyod:
Boʻlurmiz gal kelsa har birimizga
Tinchlik janggohining fidosi.
Bu senga, bu menga, bu bizga
Yigirmanchi asr nidosi.

«NIDO» DOSTONI HAQIDA

Urushlar qadim-qadimdan insoniyat boshiga faqat kulfat keltirgan. Urush tufayli qanchadan qancha odamlar qurbon boʻlgan, ayollar tul, bolalar yetim qolgan, gullab-yashnab yotgan shahar-u qishloqlar kultepaga aylangan. Shuning uchun ham yuragida odamzodga mehr-muhabbat boʻlgan har qanday inson urushni qattiq qoralagan, hamisha unga qarshi chiqqan.

E'tibor bering:

Tinchlik uchun kurashda, ayniqsa, olimlar, san'atkorlar, shoir-u yozuvchilarning xizmati katta. Chunki ular yaratgan asarlardan, ilgari surgan gʻoyalardan millionlab kishilar bahramand boʻladi.

Afsuski, fan-texnika rivojlanib, qurol-yarogʻlar takomillashib borgani sayin urush qurbonlarining ham soni ortib, u keltirgan vayronliklarning koʻlami kengayib bordi. Eng oxirgi – Ikkinchi jahon urushida ellik milliondan ortiq odam halok boʻldi.

Erkin Vohidovning «Nido» dostoni ham xuddi ana shu urush va u olib kelgan kulfatlar, u yetkazgan jarohatlar haqida. Bu doston qisman avtobiografik xarakterga ega, ya'ni shoirning tarjimai holi bilan bog'liq. Chunki uning ayni qalam ushlab, savod chiqarish davri ana shu urush yillariga to'g'ri kelgan.

Doston yigirma yil avval urushda halok bo'lgan otasini xotirlayotgan farzandning xayollari, iztiroblari bilan boshlanadi. Oradan yigirma yil o'tib ketgan bo'lsa-da, hamon uning jarohatlari bitgani yo'q. Hamon yer qa'ridan «O'g'lim!» degan nido yangrab turadi.

Bu nidoning ma'nosi nima?

Shu o'rinda shoir olis bolalik yillarini eslab ketadi. Ko'z oldidan to'p-to'p bo'lib jangga ketayotgan odamlar o'ta boshlaydi. Yoshgina bolakay hali urush nima ekanligini to'liq tasavvur qila olmaydi. Biroq ko'p o'tmay bu bolakay ko'cha changitib yurgan olis, sokin qishloqda ham urush o'zining fojiali qiyofasini namoyon eta boshlaydi:

*Rustamning akasi urushdan qaytdi,
Qo'ltiqtayog'i bor,
Bir oyog'i yo'q.
Rustam aytib berdi:
Ataka payti
Tizzasidan olib ketgan emish o'q...*

Yoki urushning ana shu qishloq boshiga solgan yana bir dahshati:

*Xol aka qaytganda uyga to'satdan,
O'g'li: «Dadajon», – deb chopib kelibdi.
Ota quchay desa qo'li yo'q ekan,
Tik turgan joyida yig'layveribdi.*

Rustamning akasi bilan Xol aka-ku nogiron bo'lishsa ham qaytib kelishibdi. Ammo el-yurtning tinchligi, farzandlarning baxtiyor kelajagi deb jon bergan insonlar qancha!

*Darsga kelmay qoldi tunov kun Tal'at,
Muallim urishsa, turaverdi jim.
Dadasidan kelgan ekan qoraxat,
Hammamiz yig'ladik, hatto muallim...*

Bu urush har bir xonadonga kulfat olib kelgan, har bir qalbda bitmas jarohat qoldirgan.

Yodingizda tuting:

Urush degan balo hali Yer yuzidan butunlay supurib tashlangani yo'q. U goh terrorchilik shaklida, goh milliy va diniy adovatlar shaklida o'z sharpasini ko'rsatib turibdi. Agar odamzod ogoh bo'lmasa, ona zamindagi barcha tinchliksevar kuchlar birlashib, urushga qarshi chiqmasa, bu fojia avvalgilaridan ham dahshatliroq bo'lib takrorlanishi mumkin.

Dostonda tinchlik uchun kurashib jon berganlar nidosi, ularning ortida qolgan farzandlar, onalar, chol-u kampirlar nidosi umumlashib davr nidosiga – tinchlik uchun kurash nidosiga aylanib ketadi:

*Bo'lurmiz gal kelsa har birimizga
Tinchlik janggohining fidosi.
Bu senga, bu menga, bu bizga
Yigirmanchi asr nidosi.*

Ana endi doston nomidan – «Nido»dan anglashilgan ma'no ma'lum bo'ldi. Demak, tinchlik uchun, insoniyatning baxtli kelajagi uchun kurash nidosi XXI asrda ham, undan keyin ham, to Yer yuzida abadiy tinchlik o'rnatilgunga qadar har bir insonning qalbida jaranglab turmog'i kerak.

Savol va topshiriqlar

1. Erkin Vohidovning bolaligi haqida nimalarni bildingsiz?
2. Shoir she'riyatdan boshqa yana qaysi janrlarda qalam tebratgan?

3. «Nido» dostonida qaysi urush tasvirlangan va bu urush insoniyat boshiga qanday falokatlar olib kelgan?
4. Urush tugaganidan so'ng oradan yigirma yil o'tgan bo'lsa ham shoir nega u yillarni alam bilan eslayapti?
5. Urushning oddiy bir qishloq boshiga solgan fojialari qaysi misralarda tasvirlangan?
6. Urush jangda halok bo'lgan qurbonlardan tashqari yana qanday kulfatlar olib keladi?
7. Doston orqali shoir aytmoqchi bo'lgan eng asosiy muddao nima?
8. O'zingiz o'qigan urushga qarshi asarlar, ko'rgan film va spektakllaringiz haqida hikoya qilib bering.
9. Dostondan o'zingizga ma'qul bo'lgan parchani yod oling.

Ota-onangiz bilan birgalikda urush to'g'risidagi adabiy va san'at asarlari nomi bilan quyidagi jadvalni to'ldiring.

Nasriy asarlar	She'riy asarlar	Kinofilmlar	Spektakllar

Mustaqil o'qish uchun

Erkin Vohidov

USTOZNING YOSH SHOIRGA DEGANI

Menga qulluq qilma,
Yurt tuprog'in o'p,
Unga qullar emas, fidolar kerak.
Uning senu mendek shoirlari ko'p,
Buyuk elga endi daholar kerak.

Qaddingni baland tut,
Bo'lma sarta'zim,
Cho'qqi bo'lolmasang, mahkam qoya bo'l.
Pillapoya bo'ldim senga, azizim,
Sen ham gal kelganda pillapoya bo'l...

TANDIR HAQIDA ERTAK

Mo'jaz hovli,
Pastgina devol,
Pastakkina tandiri bilan;
Yashar edi kichkina bir chol
Kichkina bir kampiri bilan.

Yashardilar kamtar va halol,
Osoyishta taqdiri bilan.
Pichoq charxlar ermak uchun chol,
Kampiri band xamiri bilan.

Nafaqa bor,
Chol-kampir mamnun,
Daraxt ham bor – bir tup olucha.
Lekin shu tor hovlidan bir kun
O'tar bo'ldi kattakon ko'cha.

Ular bu gap tarqalgan kundan
Mung'ayishib so'lib qoldilar.
Bamisoli ini buzilgan
Musichadek bo'lib qoldilar.

O'z boshidan kechirgan bilar,
O'ylab ko'ring, osonmas, axir,

Shu hovlida turgan edilar
Naq oltmish yil chol bilan kampir.

Ular bunda ko‘rdi go‘shanga,
Ikki o‘g‘il o‘stirdi o‘ktam,
Ikkovini kuzatdi jangga,
Qaytgani yo‘q ammo biri ham.

Mana,
Uy ham buzilar endi,
Tan berdilar yana taqdirga.
Faqat ular o‘rgangan edi
Parcha yerga, pastak tandirga.

Boshqarmaga qatnamadi chol,
Raysovetga yurmadi kampir.
Peshonada borini alhol
Yurt qatori ko‘rarmiz, axir...

Ne qilardik,
Ko‘pga kelgan to‘y,
Nolish bizga yarashiq ishmas,
Tegar axir bizga ham bir uy,
Ko‘cha-ko‘yga haydab qo‘yishmas.

Shunday bo‘ldi,
Berdilar uy ham,
Ko‘chirdilar ko‘rsatib hurmat.
Biram yorug‘,
Ozoda, shinam,
Hammadan ham... birinchi qavat!

Kampir cholni chimchilab kulsa,
Jilmayadi cholning miyig‘i.

Bir jo‘mrakdan sovuq suv kelsa,
Bir jo‘mrakdan kelar ilig‘i.

Guldor palos,
Yog‘och karavot,
Hatto po‘choq tashlashga paqir...
Hamma narsa joyida,
Faqat...
Faqat bunda yo‘q ekan tandir.

Busiz ular bir kun turolmas,
Tatimaydi bersa jahonni,
Chol qurmag‘ur og‘ziga olmas
Gaz o‘choqda pishirgan nonni.

Boshqarmaga arza qildi chol,
Raysovetga qatnadi kampir.
“Qanday kechar tandirsiz ahvol;
Uy kerakmas bizga betandir”.

Boshqarmada yelka qisdilar,
Raysovetda bo‘ldilar hayron.
Jilkontorda shartta kesdilar:
“Yo‘q, bo‘lmaydi tandirga imkon”.

“Hech bir yerga qo‘ndirib bo‘lmas
Gap shu, – dedi JEKning rahbari, –
Hamma ruxsat bersa ham, ko‘nmas
O‘t o‘chirish tashkilotlari.

Boshda hech kim qilmagan xayol,
Proyektga qo‘shmagan, axir...”

Sabablarni tushunmadi chol,
Dalillarga ko‘nmadi kampir.

Ikkovni ham tegdi tishiga
“Ammo”, “Lekin”, “Ha”, “Albatta”lar.
Xullas kalom, tandir ishiga
Aralashdi oxir kattalar.

Boshqarmada dedilar mumkin,
JEKdagilar topdilar tadbir.
Baland uyning yonida bir kun
Chol-kampirga qurdilar tandir.

Qo‘shnilar ham qarab turmadi,
Kim g‘isht tergan,
Kimdir qorgan loy...
Tushmadi ham JEKning hurmati
Topildi ham tandirga mos joy.

Tandir bitdi
Va o‘sha-o‘sha
Tong yorishar chog‘ida har kun
Osmon bo‘yi tomlardan osha
Ko‘kka o‘rlar ingichka tutun.

O‘sha-o‘sha, bizga beshikdan
Tanish xush bo‘y taralar har yon.
Tongda har bir ochiq eshikdan
Rizqdek kirar bir juft issiq non.

Shunday yashar –
Sokin, bezavol
Pastakkina tandiri bilan;

Katta uyda kichkina bir chol
Kichkina bir kampiri bilan.

Izohlar: devol – devor, raysovet – hozirgi tuman kengashi, jil-kontor, JEK – ko‘p qavatli uy-joylar masalalari bilan shug‘ullanadigan idoralar, proyekt – bu yerda ko‘p qavatli uyning loyihasi.

Foydalanilgan asosiy manba:

E. Vohidov. Saylanma. 1-jild. – T.: «Sharq», 2000.

**Abdulla
ORIPOV**
(1941–2016)

Davlatimiz madhiyasini bilasiz, albatta. Tantanali marosimlarda aytilganini ko'p ko'rgansiz. O'zingiz ham yod olgansiz. Xalqaro musobaqalarda sportchilarimiz g'alabaga erishganda, har safar bayrog'imiz ko'tarilganida, madhiyamiz yangraganini g'urur va iftixor bilan kuzatgansiz. Faqat tantanalarda emas, u bizga doim hamroh. Radio va televideniye har bir kunini mana shu madhiyamiz bilan boshlaydi va u bilan tugatadi. Chunki u davlatimizning, mustaqilligimizning ramzidir. U – dunyodagi qanchadan qancha mamlakatlar orasida tengma-teng yashab kelayotganimiz ramzidir. Mana shu madhiyaning so'zlari muallifini bilasizmi? Uni atoqli shoirimiz Abdulla Oripov yozgan.

Abdulla Oripov – zamonaviy o‘zbek adabiyotining zabardast vakillaridan, mashhur shoir, tarjimon, O‘zbekiston Qahramoni edi.

Shoir 1941-yilning 21-martida Qashqadaryo viloyati Koson tumanining Neko'z qishlog'ida tug'ilgan. Otasi Orif bobo ko'pni ko'rgan, donishmand kishilardan edi. Elda e'tiborli, ko'p yillar rahbar bo'lib kelgan, so'zni topib so'zlaydiganlardan edi. Mustaqillik kunlariga yetishib, o'g'lining shon-shuhratini ko'rib vafot etdi. Onasi Turdi Karvon qizi shoirtabiat, xalq adabiyotini nozik his qiluvchi fozila ayollardan bo'lgan. U erta vafot etdi. Lekin suyukli o'g'lining birinchi kitobini ko'rib, ehtimolki, Abdullaning kelajagini bashorat

qilib ketdi. Bu tuyg'ular shoirning «Onajon» she'rida juda samimiy ifodalangan. So'ngroq shoir shu nomda butun bir kitob ham yozdi.

Abdulla Neko'zdagi o'rta maktabda o'qidi. Ta'lim-tarbiyasida oila muhitining ta'siri katta bo'ldi. To'rt aka-ukaning hammasi adabiyot muxlisi edi. Kattasi institutni bitirib, maktabda dars berar, ikkitasi oliy o'quv yurtlarida o'qishar, uyida yaxshi kitoblar ko'p bo'lar edi. She'rga, kitobga mehr Abdullada maktab yoshida paydo bo'ldi. Dastlabki she'rlari o'quvchiligida bosildi. Birinchi maslahatchilari akalari va muallimlari bo'lishdi.

Abdulla Oripov 1958-yilda o'rta maktabni bitirib, Toshkentga keladi va hozirgi O'zbekiston Milliy universitetining filologiya fakultetiga o'qishga kiradi. 1963-yilda ushbu fakultetning jurnalistika bo'limini tamomlaydi va nashriyotlarda ishlaydi.

E'tibor bering:

Abdulla Oripovning birinchi kitobi 1965-yilda «Mitti yulduz» nomi bilan bosilib chiqadi. Bu mitti kitobcha adabiyotimizga katta iste'dod kirib kelayotganini ma'lum qiladi. Yosh shoir she'rlaridagi hech kimnikiga o'xshamagan dard va ohanglar, kutilmagan o'xshatish – manzaralar, dadil xulosalar birdan hammaning diqqatini o'ziga jalb etadi. Unga o'z davrining eng mashhur adiblari, masalan, Abdulla Qahhor e'tibor bilan qaragan va salohiyatiga yuksak baho bergan edi.

So'ng Abdulla Oripovning o'nlab kitoblari nashr etildi. Buyuk italyan shoiri Dantening «Ilohiy komediya» asarini juda katta mahorat bilan o'zbek tiliga tarjima qildi. Amir Temur haqida «Sohibqiron» nomli drama yozdi. O'z asarlari bilan xalqimizning atoqli va ardoqli shoiriga aylandi. Ayni paytda qanchadan qancha she'rlari xorijiy tillarga tarjima qilindi. Yurtimizdagina emas, chet mamlakatlarda ham dovuq qozondi. Uni XX asr jahon adabiyotining ko'plab vakillari tan oldilar.

Yodingizda tuting:

Abdulla Oripov O'zbekiston xalq shoiri unvoni hamda Alisher Navoiy nomidagi respublika davlat mukofotiga sazovor bo'lgan.

1998-yilda shoir va yozuvchilarimiz orasida birinchi bo‘lib
«O‘zbekiston Qahramoni» faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

Ulug‘ ijodkor Abdulla Oripov 2016-yilning 5-noyabrida hayotdan
ko‘z yumdi.

O‘ZBEKISTON

(Qasida)

Yurtim, senga she’r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo.
Shoirlar bor, o‘z yurtin butun
Olam aro atagan tanho.
Ular she’ri uchdi ko‘p yiroq,
Qanotida kumush diyori.
Bir o‘lka bor dunyoda, biroq
Bitilmagan dostondir bori:
Faqat ojiz qalamim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Yurmasman hech behishtni izlab,
Topolmasam, chekmasman alam.
O‘tirmasman ertaklar so‘zlab,
«Musallo», – deb yo‘nmasman qalam.
Ko‘klamingdan olib sururni,
Dovruq soldi ustoz Olimjon.
G‘afur G‘ulom tuygan g‘ururni
Qilmoq mumkin dunyoga doston.
Olis tarix – qadamim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Kechmishing bor chindan ham uzoq,
Ilg‘ay olmas barchasin ko‘zim.

Maqtamasman moziyni, biroq
O'tmishingni o'ylayman bir zum.
Zabtga olib keng Osiyoni
Bir zot chiqdi mag'rur, davangir.
Ikki asr yarim dunyoni
Zir qaqshatdi ulug' jahongir.
Deyman bu kun, u manim, manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Bobolardan so'z ketsa zinhor,
Bir kalom bor gap avvalida.
Osmon ilmi tug'ilgan ilk bor
Ko'ragoniy jadvallarida.
Qotil qo'li qilich soldi mast,
Quyosh bo'lib uchdi tilla bosh.
Do'stlar, ko'kda yulduzlar emas,
U Ulug'bek ko'zidagi yosh.
Yerda qolgan, o, tanim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Ko'z oldimdan kechar asrlar,
Ko'z-ko'z etib nuqs-u chiroyin.
Sarson o'tgan necha nasllar
Topolmasdan tug'ilgan joyin.
Amerika – sehrli diyor,
Uxlar edi Kolumb ham hali.
Dengiz ortin yoritdi ilk bor
Beruniyning aql mash'ali.
Kolumbda bor alamim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Ko'p jahongir ko'rgan bu dunyo,
Hammasiga guvoh – yer osti.

Lekin, do'stlar, she'r ahli aro
Jahongiri kam bo'lar, rosti.
Besh asrkim, nazmiy saroyini
Titratadi zanjirband bir sher.
Temur tig'i yetmagan joyni
Qalam bilan oldi Alisher.
Dunyo bo'ldi chamanim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Bobolardan so'zladim, ammo
Bir zot borkim, baridan suyuk:
Buyuklarga baxsh etgan daho,
Ona xalqim, o'zingsan buyuk.
Sen o'zingsan eng so'nggi nonin
O'zi yemay o'g'liga tutgan.
Sen o'zingsan farzandlar shonin
Asrlardan opichlab o'tgan.
Ona xalqim, jon-tanim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Bosh ustingdan o'tdi ko'p zamon,
O'tdi budda, o'tdi zardushti.
Har uchragan nokas-u nodon,
Ona xalqim, yoqangdan tutdi.
Seni Chingiz g'azabga to'lib,
Yo'qotmoqchi bo'ldi dunyodan.
Jaloliddin samani bo'lib
Sakrab o'tding Amudaryodan.
Sensan o'shal samanim manim,
O'zbekiston – Vatanim manim!

Toleyingda bor ekan yashash,
Goh qon ichding, gohida sharob.

Bo‘lmay turib, yurtim, xomtalash,
Bosh ustingga keldi inqilob.
Chora istab jang maydonidan
Samolarga uchdi unlaring.
Shahidlarning qirmiz qonidan
Alvon bo‘ldi qora tunlaring.
Qonga to‘ldi kafanim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Tinch turarmi bu ko‘hna olam,
Tinch turarmi dog‘uli zamon.
Oromingni buzdi sening ham
Fashist degan vahshiy olomon.
Qonim oqdi Dansigda manim,
Sobir Rahim yiqilgan chog‘da.
Lekin, yurtim, kezolmas g‘anim
O‘zbekiston atalgan bog‘da.
Sen-ku nomus va sha’nim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Kech kuz edi, men seni ko‘rdim,
Derazamdan boqardi birov.
U sen eding, o, dehqon yurtim,
Turar eding yalangto‘sh, yayov.
– Tashqarida izillar yomg‘ir,
Kir, bobojon, yayragil biroz.
Deding: – Paxtam qoldi-ku axir,
Yig‘ishtiray kelmasdan ayozi.
Ketding, umri maxzanim manim...
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Sen ketarsan balki yiroqqa,
Farg‘onada balki balqarsan.

Balki chiqib oqargan tog‘ga,
Cho‘pon bo‘lib gulxan yoqarsan.
Balki ustoz Oybekdek to‘lib
Yozajaksan yangi bir doston.
Balki Habib Abdulla bo‘lib,
Sahrolarda ochajaksan kon.
Tuprog‘i zar, ma’danim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Mayli, yurtim, kezsang ham dunyo,
Fazolarga qo‘ysang ham qadam,
O‘zligingni unutma aslo,
Unutma hech, onajon o‘lkam.
Bir o‘g‘lingdek men ham shu zamon
Kechmishingni qildim tomosha.
Iqbolingni ko‘roldim ayon
Yillar osha, kengliklar osha.
Iqboli hur, sho‘x-sha’nim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Zavol ko‘rma hech qachon, o‘lkam,
Zavol bilmas shu yoshing bilan.
Muzaffar bo‘l, g‘olib bo‘l, o‘ktam
Do‘st-u yoring, qardoshing bilan.
Asrlarning silsilasida
Boqiy turgay koshonang sening.
Hur xalqlarning oilasida
Mangu yorug‘ peshonang sening.
Mangu yorug‘ maskanim manim,
O‘zbekiston – Vatanim manim!

Qasida hajman salmoqli, har biri 10 satrlik 14 banddan iborat. Jami – 140 satr. Banddagi toq va juft satrlar o‘zaro qofiyalanib kelgan. Har bandning so‘nggi bayti bir-biri bilan qofiyalanadi.

She‘r g‘oyat muhim mavzuga – ona-Vatanimiz sha‘niga bag‘ishlangan. Xo‘sh, shoir Vatandek muqaddas mavzuni qanday yoritadi? Uning bu haqda aytadigan yangi gapi bormi?

Birgalikda ko‘raylik.

Mana, shoir yurti haqida she‘r bitmoqchi. Uni dunyoning eng go‘zal maskanlariga qiyoslab ko‘rsatmoqchi. Yo‘q, unday joy yo‘q ekan. Bu yurt – beqiyos. U – bitilmagan doston. Uni ta‘rif qilmoqqa qalam ojizlik qiladi. Qasidaning har bir bandi «O‘zbekiston – Vatanim manim!» degan g‘ururbaxsh satr bilan yakunlanadi.

E‘tibor bering:

Shuni alohida aytish kerakki, bu fikrlar 1968-yilda yozilgan edi. U paytlari «SSSR – bizning yagona Vatanimiz!» degan soxta shior million-million insonlar ongiga singdirilgan edi. Abdulla Oripov shunday bir sharoitda: «O‘zbekiston – Vatanim manim!» – deb chiqdi. Bu jasorat edi.

She‘rni tahlil qilishda davom etamiz. Ha, bu yurtning o‘xshashi yo‘q. Ustoz Hamid Olimjon bu yurtning ko‘klamini qalamga olgan edi – dovrug‘i olamga yoyildi. Uning yurti shunchalar go‘zal, shunchalar sehrli.

Tarixi-chi?! Tarixi ham sharaflarga burkangan. Shoir yurtining kechmishiga nazar tashlaydi. Olis tarix qa‘ridagi buyuk ajdodlarni ko‘radi. Ana, yarim dunyoni zabt etib, ulug‘ saltanat o‘rnatgan sohibqiron. Beriroqda, 1018 ta yulduzni aniqlab bergan, «osmon ilmi»ni yaratib ketgan nabirasi – Ulug‘bek.

Shoir xayolidan asrlar «nuqs-u chiroyini ko‘z-ko‘z etib» o‘tadilar. Ana, muallif bir zot ustida to‘xtab qoldi. U – Beruniy! Ming yil oldingi kashfiyotlari bilan hali-hanuz dunyoni hayratga solib kelayotgan

buyuk ajdodimiz. U Xristofor Kolumbdan salkam besh yuz yil oldin Amerika qit'asini bashorat qilgan edi. Hind okeani sohillarida uzoq tekshirishlar olib borib, bu suvlarning olis bir materikdan qaytishini taxmin etgan edi. Va bu Amerika bo'lib chiqdi. Uning kashf etilishi shuhrati esa Kolumbga o'tib ketdi. Shoirning Kolumbda «alami bor»ligi shundan.

Vatan tarixida yana bir porloq siymo borki, uni aslo chetlab o'tib bo'lmaydi. Bu – Navoiy.

Yodingizda tuting:

Bu ko'hna dunyo juda ko'p jahongirlarni ko'rdi. Lekin so'z mulkning jahongirlari kam keldilar. Alisher Navoiy – dunyoni o'z qalami bilan zabt etgan va dunyoni chamanzorga aylantirgan siymo. Bular bilan faxrlanmaslik mumkinmi?!

Bu buyuk shaxsiyatlarning yaratuvchisi «baridan buyuk», «baridan suyuk» xalqdir. Shoir keyingi bandlarda mana shu buyuk va suyuk ona xalqining timsolini yaratadi. Bunday buyuk farzandlarni jahonga yetkazib bergan, ularning shon-sharafini asrlardan asrlarga olib o'tgan mana shu xalqdir. Uning birinchi fazilati farzandlariga bo'lgan cheksiz mehridir. Shoir xalq tarixiga shu jihatdan bir nazar tashlaydi. Ko'z oldimizda xalqimizning o'tda kuymas, suvda cho'kmas timsoli paydo bo'ladi. Kimlar uning tepasiga ot o'ynatib kelmadilar. Dovrug'iga hasad qilib Chingiz keldi. Uni dunyodan yo'qotmoq qasdi bilan keldi. Jaloliddin samani bo'lib, daryodan sakrab o'tdi, omon qoldi. So'ng inqilob keldi. U ham ofat edi. Chora istab faryod qildi. Shahidlarning qirmiz qonidan qora tunlari alvon bo'ldi. So'ng fashist keldi. Yana qonlari oqdi.

E'tibor bering:

Lekin Vatanimiz o'lmadi, o'chmadi. Uni hech qanday dushman yo'qota olmadi. Yondirib kultepaga aylantirilgan yurtimiz xarobalar ostidan har gal afsonaviy samandardek chiqib kelaverdi...

Shu tariqa Vatan va Millat tushunchasi bir-biriga o‘tib, bir-birini to‘ldirib boraveradi. Darhaqiqat, o‘zbek degani bu O‘zbekistondir, O‘zbekiston deganda esa o‘zbek ko‘z oldimizga keladi.

Yodingizda tuting:

Bu she‘r yana bir mashhur shoirimiz Erkin Vohidovning «O‘z-begim» qasidasi bilan deyarli bir vaqtda yozildi va ikkala asar xalqimizning o‘zligini anglashida muhim rol o‘ynadi.

Abdulla Oripovning “O‘zbekiston” qasidasida tilga olingan xalqimizning buyuk siymolari nomini, ularning kim ekanini jadvalda aks ettiring.

Hamid Olimjon	Taniqli shoir

Savol va topshiriqlar

1. Abdulla Oripovning hayot yo‘li haqida so‘zlab bering.
2. Shoirning qanday asarlarini bilasiz?
3. «O‘zbekiston» qasidasi Sizda qanday taassurot qoldirdi?
4. «O‘zbekiston – Vatanim manim!» satrining asar yozilgan davrdagi ahamiyati qanday bo‘lganini o‘qituvchingiz yordamida muhokama qiling.
5. Shoir ona-Vatan tarixi haqida so‘z yuritganida qaysi siymolar haqida to‘xtab o‘tishni lozim ko‘radi va nima uchun?
6. Qasidadagi Ulug‘bekka bag‘ishlangan bandni qanday sharhlaysiz?
7. XX asrning 60-yillarida o‘zbek adabiyotida yaratilgan hamda mazkur qasidani esga soladigan yana qanday asarni bilasiz? Ularning o‘xshash va farqli tomonlari haqida nimalar deya olasiz?
8. Qasidaning o‘zingizga yoqqan bandlarini yod oling va «O‘zbekiston – Vatanim manim!» mavzusida uyda insho yozib keling.

QUSHCHA

Goh butoqqa, goh gulga qo'nar
Tinim bilmas sayroqi qushcha.
Nechun bahor seni rom etgan,
Qayda eding bahor kelguncha?
Kel yashaylik hamisha birga,
Bizda bahor, gullar barchasi.
Bilsang, men ham chaman o'lkamning
Sho'x va quvnoq, shod o'g'ilchasi.

SAMOVIIY MEHMON, BESH DONISHMAND VA FARROSH KAMPIR QISSASI

Xabar keldi Fan shahriga
Olis Jungli tomondan.
O'tgan kecha allanarsa
Yonib tushmish osmondan.

Yulduz desa yulduz emas,
Yo yo'ldoshmi bir daydi.
Har holda u shov-shuv solgan
Tarelkaga o'xshaydi.

Bu xabardan ilm ahli
Bir zum o'yga toldilar.
Yana biror mish-mishdir, deb
Shubhaga ham bordilar.

Charxlab turish kerak ammo
Tuyg‘u bilan aqlni...
Har ehtimol jo‘natdilar
Jungliga besh vakilni.

Beshovi ham tengsiz olim,
Besh qit‘adan bo‘lmish jam.
Dunyodagi barcha ilm
Shul beshovda mujassam.

Ilmi nujum, tib va tarix,
Jug‘rofiya, handasa.
O‘likni ham tiriltirar
Agar ular xohlashsa.

Dunyodagi tillarni-ku
Besh barmoqday bilishar.
Kerak bo‘lsa qushlar bilan
Xandon suhbat qilishar.

Xullas, beshov yig‘ilishib
Jungli tomon yeldilar.
Hatto farrosh kampirni ham
Birga olib keldilar.

Darhaqiqat, Jungli notinch.
Ne daraxtlar shalpaygan.
O‘rtalikda allanarsa
Yotar edi, yalpaygan.

Oynaklarni tutib beshov
U yog‘idan o‘tdilar.

Bu qanaqa gap bo‘ldi, deb
Bu yog‘idan o‘tdilar.

Va nihoyat sirli uyni
Urrib ochib olishdi.
Ichkariga qarab birdan
Angrayishib qolishdi.

Yotar edi o‘rindiqla
Allaqanday bir maxluq.
Bir ko‘zi bor... manglayida,
Ikkinchisi mutlaq yo‘q.

Lab-dahani odamga ham
O‘xshab-o‘xshab ketardi.
Qo‘l-oyog‘i uzun-uzun,
Sap-sariqdir rang zardi...

Besh donishmand o‘zni endi
Yo‘qotishdi tamoman.
Hazilakam gapmi axir
Mehmon tushmish samodan!

Mana buni aytsa bo‘lar
Eng oliy, zo‘r muammo!
O‘rab oldi uni beshov,
Miq etmasdi u ammo.

Ko‘rsatishda unga dastlab
Cheksiz olam tarhini.
Somon yo‘li, alfa, beta
Burjlarining farqini.

Mehmon esa qimir etmay
Yotardi jim, sulayib.
Manglayida bitta ko‘zi
Boqar edi do‘layib.

Ko‘rsatdilar unga yana
Yozuv, shakl, formula.
Moziyni ham ko‘rsatishdi
Kino qilib bir yo‘la.

Dunyodagi tillarni-ku
Lug‘at qilib uyishdi.
Shu jumladan, o‘zbekcha ham
Bir-ikki so‘z deyishdi.

Mehmon hanuz qimir etmay
Yotardi jim, sulayib.
Manglayida bitta ko‘zi
Boqar edi do‘layib.

Karmikan deb qulog‘iga
Baqirib ham ko‘rdilar.
Soqovmi deb imo bilan
Chaqirib ham ko‘rdilar.

Tahdid bilan hatto bir oz
Siquvga ham olishdi.
Oxir charchab, o‘zlari ham
Sulayishib qolishdi.

Ish chiqmadi, demak bizni
Tushunmadi u taraf!
O‘sha payt deng farrosh kampir
Kirib keldi tentirab.

Farroshda u, uni-buni
Yig'ishtirmoq unga tan.
O'rindiqla yotgan zotni
Ko'rdi kampir daf'atan!

– Voy bechora bolagina,
Dard zaptiga opti-ku!
Holdan toyib boshqa ko'zi
Yumilib ham qopti-ku!

Rangini ko'r, somon deysan,
Suvdanmikin yo o'tdan!?
Shundoq deya farrosh kampir
Bo'la ketdi girgitton.

Azbaroyi mehr bilan
Boshginasin siladi.
Tikanakday tikka o'sgan
Sochginasin siladi.

Kampir bilmas, kim bu maxluq,
Yo bilsa ham unutdi.
Ichaqolgin, jon bolam, deb
Hatto unga suv tutdi.

O'shanda deng, haligining
Qon chopdi-ya yuziga.
Duvva-duvva yosh ham keldi
Bittagina ko'ziga.

Jon kirganday bo'ldi birdan
Oyoq-qo'li qimirlab.
Jilmayganday bo'ldi hatto
Gapirganday shivirlab.

Aylantirib bitta ko‘zin
Boqdi uyoq-buyoqqa.
Bir mahal deng dabdurustdan
Mehmon turdi oyoqqa.

Olimlarning ushbu holdan
Chimirildi qoshlari.
Bu qanaqa sir bo‘ldi, deb
Tamom qotdi boshlari.

Kor qilmadi shuncha ilm,
Etdi qancha sargardon.
Farroshlarning yulduzidan
Tushdimikan yo mehmon.

Ne bo‘lsa ham murod hosil,
Fan shahriga yelishdi.
Farrosh kampir sirin esa
Sal keyinroq bilishdi.

Olimlarning xizmatlari
Yo‘q, bekorga ketmapti.
Shuncha ishni qilishibdi,
Faqat Mehr yetmapti.

Foydalanilgan asosiy manba:

*A. Oripov. Yillar armoni. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot
va san’at nashriyoti, 1984.*

Anvar OBIDJON

(1947-yilda tugʻilgan)

Oʻzbekiston xalq shoiri Anvar Obidjon 1947-yil 8-yanvarda Fargʻona viloyati Oltiariq tumanining Poloson qishlogʻida tugʻilgan. Qishloq maktabida oʻqib yurganidayoq kinomexanik, traktorchi singari kasblarni oʻrganib, oilasiga yordam berishga harakat qilgan. Maktabni bitirgach esa konda burgʻilovchi, qishloqda kutubxonachi boʻlib ishladi. Soʻng Samarqanddagi moliya texnikumida oʻqib, 1966–1969 yillarda harbiy xizmatni oʻtadi.

Armiyadan qaytib ham maʼlum muddat turli kasblarda ishlagach, nihoyat, tuman gazetasiga kelibgina oʻz iqtidorini namoyish etish imkoniga ega boʻldi. U 1971–1976 yillarda Oltiariq tumani gazetasida adabiy xodim, boʻlim mudiri sifatida ishlab, jurnalistlik va adabiy tahrir sohalarida yetarli tajriba orttiradi. Ayni paytda 1974–1979 yillar davomida hozirgi Oʻzbekiston Milliy universitetining jurnalistika fakultetida sirdan taʼlim oladi.

Anvar Obidjonning keyingi hayoti va ijodiy faoliyati poytaxt Toshkentda kechdi. U turli nashriyotlarda, jurnallarda mehnat qildi, 1989–1998 yillarda esa xalqimiz istiqlolining ilk nishonalaridan biri – “Choʻlpon” nashriyotida bosh muharrir, direktor boʻldi.

Eʼtibor bering:

Garchi shoir dastlabki sheʼriy mashqlarini 14–15 yoshida boshlagan, harbiy xizmatda ham ancha-muncha sheʼr bitgan boʻlsa-

da, “Ona yer” deb nomlangan ilk kitobi 1974 yilda – shoir 27 yoshga kirganida chop etildi.

Shundan buyon Anvar Obidjonning ellikdan ortiq kitobi nashr etildiki, bu ijodkorning qanchalar sermahsulligi, o‘quvchilari safining kengligidan darak beradi.

Qolaversa, Anvar Obidjon nihoyatda serqirra ijodkor sifatida tanilgan. Avvalo, u zamonaviy bolalar adabiyotining zabardast vakili sanaladi. Ijodkor xalqimizning aziz farzandlariga ko‘plab she’riy, nasriy kitoblarni, teatr va kino tomoshalarini tortiq etgan. Ularning ayrimlarinigina sanab o‘tamiz: “Bahromning hikoyalari” (1980), “Masxaraboz bola” (1986), “Juda qiziq voqea” (1987), “Oltin yurakli Avtobola” (1988), “Dahshatli Meshpolvon” (1989), “Meshpolvonning janglari” (1994), “O‘q o‘tmas bolakay” (2005), “Atrofimizdagi qiziqchilar” (2014) va b.

Anvar Obidjonning bolalarga atalgan “Qo‘ng‘iroqli yolg‘onchi” nomli ilk komediyasi 1983 yilda respublika Yosh tomoshabinlar teatrida sahnalashtirilgan edi. Shundan buyon yurtimiz teatrlarida uning “Pahlavonning o‘g‘irlanishi”, “Topsang – hay-hay” (“Qorinbotir”), “Navro‘z va Boychechak”, “To‘tiqul”, “Alamazon”, “Meshpolvon” kabi pyesalari qo‘yildi. “O‘zbekfilm” kinostudiyasida adib ssenariylari asosida “Tilsimoy – g‘aroyib qizaloq”, “Dahshatli Meshpolvon” filmlari suratga olingan.

Keyingi yillarda adibning “Oltiariq hangomalari”, “Baloga qolgan futbolchi”, ikkita kitobdan iborat “Tanlangan she’rlar” hamda “Ajinasi bor yo‘llar” singari yirik kitoblari o‘quvchilar qo‘liga etib bordi.

Yodingizda tuting:

Fidoyi ijodkor Anvar Obidjon “O‘zbekiston xalq shoiri” unvoni bilan, “Fidokorona xizmatlari uchun” ordeni va “Shuhrat” medali bilan taqdirlangan.

Keling, aziz o‘quvchi, endi uning she’rlaridan namunalar o‘qiylik.

Tun pardasi ochilar asta,
Chiqib kelar sahnaga quyosh.
Kelinchakdek bo'lib orasta,
Gul salomdan ko'taradi bosh.
Hovli go'yo yuvilgan chinni,
Yo'llar go'yo artilgan oynak.
Qutlash uchun yangi bu kunni,
El oyoqqa turar jonsarak...
Hayotning har lahzasi go'zal,
Umrning har dami g'animat.

Qaymoq isi yayratar tanni,
Dasturxonda issiq kulchalar.
Suv bosgandek qaqroq o'zanni
Odamlarga to'lar ko'chalar.
Asli hatto go'dak emizmoq
Barobardir og'ir yumushga.
Oshiqarlar, yuraklar qaynoq,
Birov ishga, birov o'qishga...
Hayotning har lahzasi go'zal,
Umrning har dami g'animat.

Duch keladi yuzlab chehralar,
Ko'pin qaytib ko'rmoqlik mahol.
Ular dilga yaqin naqadar,
Shuning o'zi tuganmas iqbol.
Barchinoylar nigohida sir,
Alpomishlar ko'zida yashin.
Yoshlik qaytar qalbga sochib nur,
Eslaysan ilk sevgi otashin...
Hayotning har lahzasi go'zal,
Umrning har dami g'animat.

Bir mahallar berishgan salom,
Endi esa olishar alik.
Tillarida duo, xush kalom,
Saodatdir hatto keksalik.
Kulib turgan munchoqko‘z bola
“Tinchlik” so‘zin solar yodingga.
Sochlaringdan erib oq tola
Intilasan yana oldinga...
Hayotning har lahzasi go‘zal,
Umrning har dami g‘animat.

Bu yurtda alp chinorlar o‘sar,
Ko‘k gumbazlar o‘ngu so‘lingda.
Bir azaga kirib o‘tsang gar,
So‘ng o‘nta to‘y uchrrar yo‘lingda.
Goh birovlar tanishar ilk bor,
Goh yig‘ilar eski ulfatlar.
Odamzotga dunyo bo‘lmas tor
To mavjuddir shirin suhbatlar...
Hayotning har lahzasi go‘zal,
Umrning har dami g‘animat.

Bosh ko‘tarmas kimdir ishidan,
Kimdir o‘ylar ulug‘ bir reja.
Yana sirli orom qushiday
Qo‘na boshlar yurtimga kecha.
Bugunidan el ko‘ngli to‘lib,
Ertangi kun uchun to‘plar dosh.
Anvar shoir charchog‘i bo‘lib
Tog‘ ortiga yonboshlar quyosh...
Hayotning har lahzasi go‘zal,
Umrning har dami g‘animat...

VATANJON

Balodan asray deb tumor bo‘laman,
Noming ulug‘lovchi shior bo‘laman,
Uxlab uyg‘onguncha xumor bo‘laman,
Vatanjon!

Sen o‘zing kulbamsan, sen o‘zing - olam,
Sen o‘zing otamsan, sen o‘zing - bolam,
Yoshligim - o‘zing, sen - boshda oq tolam,
Vatanjon!

Mehringni ko‘rpadek yopinib o‘tgum,
Har daraxt, toshingga topinib o‘tgum,
Bag‘ringda yurib ham sog‘inib o‘tgum,
Vatanjon!

O‘zimdand ko‘p seni o‘ylayveraman,
Bo‘yingni jahonga bo‘ylayveraman...
Qabrimda ham husning kuylayveraman,
Vatanjon!

2011

TINCH KUNLAR

Bizlar quraverdik, buzaverdi yov
Qo‘rg‘onu uyimiz, ko‘shku qasrni.
Sha‘nimizni depsib ezaverdi yov,
Ko‘rmadik suronsiz biror asrni.

Turon solnomasin o‘qir talaba,
Sahifalar guvlar janglarga to‘lib.

Har bir mag'lubiyat, har bir g'alaba
Iz solmish "Tarixiy voqea" bo'lib.

Fitnaga boy erur har bitta zamon,
Jim tursang-da cho'zar qattollar bo'yin.
Tutmoqlikdan ko'ra nayzaga qalqon,
Tinching mo'rt shishadek asramoq qiyin.

Bir o'yga chorlagay kitob yakuni:
Ichikamiz yozga faqat qish fasli.
Yurtimizning tinchgina o'tgan har kuni
Mislsiz tarixiy voqea asli.

2011

YER

Bo'shliqda tirgaksiz g'ildirab,
Qanotsiz bo'zlagan olam bu.
Goh Oydan, goh Kundan nur tilab,
Sarson giz-gizlagan olam bu.

Ochilgan bahrimi o'rmonlar,
To'kkan ko'z yoshimi ummonlar?
Ko'ksida gar o'tli vulqonlar,
Bosh-puti muzlagan olam bu.

Ko'z-ko'zlab toshqinda qudratin,
To'fonga jo aylar shiddatin,
Kashf etib tog'larning haybatin,
Dengizni tuzlagan olam bu.

Hokimdir qonunlar o'rnatib,
Pand yedik ba'zan es o'rgatib,

Ming asr tashvishin qo‘zg‘atib,
Hikmatlar so‘zlagan olam bu.

Tulporni qamchilab qistarmiz,
Fursatdan o‘zmoqni istarmiz,
Poygada lek ko‘proq muztarmiz,
Bizdan ham tezlagan olam bu.

Dunyo keng, do‘stim, sen torlanma,
Shashtiga mos tushmay xorlanma,
Bir zum tin bergil deb zorlanma,
O‘zi tin izlagan olam bu.

2008

ANVAR OBIDJON SHE’RLARI HAQIDA

Anvar Obidjonning qariyb oltmish yillik ijodiga nazar tashlasak, unda ona Vatan taqdiri bosh mavzu sifatida bo‘rtib ko‘rinishiga guvoh bo‘lamiz. Bu mavzu esa o‘z ichiga juda ko‘p qadriyatlarni jamlaydi.

Yodingizda tuting:

Mustabid sho‘ro tuzumi davrida haq-huquqlari toptalgan xalq ahvoli, boyliklari talon-taroj qilingan ona yurt, tili va tarixidan judo bo‘lish xavfi ostida qolgan millat taqdiri xususida shoir kuyinib she’rlar bitgan. Chunki chin shoir Vatani taqdiriga, uning og‘riqlariga befarq bo‘lishi mumkin emas.

Anvar Obidjon bu haqiqatni 1979 yilda yozgan kichikkina she’rida mana bunday ifodalaydi:

Shamol guvlayveradi,
Qushlar sayrayveradi,

Daryolar shovullayveradi.

Baliq esa,

hech qachon gapirmaydi.

Men baliq emasman.

Xuddi o'sha yili bitilgan, go'yo Chili shoiri Pablo Nerudaga bag'ishlangan she'rda tasvirlangan manzarada esa millionlab o'zbek o'quvchisi o'z yurtini, o'z ahvolini ko'rgani shubhasiz:

Rasvo bo'lgan nomus-or uchun,

Jangda o'lgan do'st uchun yig'lang.

Yov toptagan gul diyor uchun,

Taqiqlangan so'z uchun yig'lang.

Qolgan dardlar – charxning hazili.

Shukrki, 1991 yilda xalqimiz hurriyatga – milliy mustaqillikka erishdi. 130 yildan ortiq davom etgan qullikdan, mutelikdan xalos bo'ldi. Odamlarning ruhiyatida, kayfiyatida, dunyoqarashida tub o'zgarishlar yuzaga qalqib chiqdi. Endi odamlar kim uchundir emas, o'zi va farzandlari uchun mehnat qilayotganini, bu mehnatdan keladigan samara Vatani ravnaqiga xizmat qilishini yaxshi biladi.

Yodingizda tuting:

Onasining qo'lidan tutib bog'chasiga borayotgan qizaloqdan tortib, uning kamolini tilab duo qilayotgan ko'chadagi oqsoqolgacha – butun xalq bir tanu bir jon bu yurtda.

Shoirning “Hayotning har lahzasi go'zal” she'ri xalqimiz ruhiyatidagi mana shu ajoyib yangilanishni birgina kun - erta tongdan quyosh botgunga qadar kuzatiladigan lavhalarda nihoyatda jonli aks ettiradi.

Masalan, siz bilan biz ko'cha bo'ylarida, xiyobonlarda deyarli har kun ko'zimiz tushadigan gullarni mana bu tarzda ko'rsatish - ifoda qilish faqat shoirning qo'lidan keladi-da:

Kelinchakdek bo‘lib orasta,
Gul salomdan ko‘taradi bosh.

Xalqimizning qon-qoniga yurtdoshlik, vatandoshlik tuyg‘usi singib ketgan. Dunyoning qay chetida bo‘lmasin, ikki o‘zbekistonlik ko‘rishib qolsa, har ikkisining yuragi quvonchdan yayrab ketadi. Holbuki, bu odamlar oldin hech qachon ko‘rishmaganlar, bir-birlarini tanimaydi. Bir muddat diydorlashgach, keyin yana umrbod boshqa ko‘rishmaslar ham...

Shoir mana shu tuyg‘uni xorijlarda emas, o‘z yurtida, har kungi oddiy hayotda ham yurakdan chuqur tuyadi va o‘quvchilarini ham shunday tuyg‘u bilan yashashga undaydi:

Duch keladi yuzlab chehralar,
Ko‘pin qaytib ko‘rmoqlik mahol.
Ular dilga yaqin naqadar,
Shuning o‘zi tuganmas iqbol.

Bu she‘rning har bandi oxirida takrorlanib keladigan misralar o‘quvchi yodiga bir umr muhrlanib qolishining sababi esa, ularda aks etgan shoir samimiyatidan, qalbidagi ezgulikdandir: “Hayotning har lahzasi go‘zal, Umrning har dami g‘animat...”

Yodingizda tuting:

Vatan mavzuida yozilgan she‘ru dostonlar ko‘p. Ularda ona yurt madhiga aytilmagan sifatlar qolmagan go‘yo. Biroq o‘zbekning asl milliy shoiri Anvar Obidjon o‘z yurtini “Vatanjon” deb alqaydiki, unga qadar birorta shoir bunday yo‘l tutmagan edi.

She‘rning sarlavhasi bejiz bunday tanlanmagan. Shoir uchun ona Vatan tuyg‘usi jon hissi bilan chambarchas bog‘liq. Jonsiz Vatanni, Vatanisiz jonni tasavvur qilolmaydi u. She‘r mazmunidan shoirning o‘z Vatani ham bola bo‘lib, ham uning posboni – alp yigit bo‘lib sevishi, sergak himoya qilishi anglashiladi.

Agar e'tibor bersangiz, ukangiz yoki singlingiz uyqudan uyg'olib darrov onangizni qidiradi, unga talpinadi. Xuddi shu bolajon singari shoir "Uxlab uyg'onguncha xumor bo'laman" deydiki, uning uchun Vatani ham tuqqan onasi yanglig' aziz va sog'inchlidir.

"Tinch kunlar" she'ri ham shu muqaddas tuyg'uning yana bir qirrasiga diqqatimizni qaratadi. Shoir yurtimiz – Turonzamin tarixida kechgan xatarli va sharaflı hodisalarning ko'pchiligi tarix kitoblari, solnomalarda "tarixiy voqea" deb atalishini yodimizga solar ekan, birdan bugungi O'zbekiston hayotiga shu nuqtai nazardan qarab ko'rishni taklif qiladi.

Darhaqiqat, tinch va osuda o'tayotgan bugungi kunimizda go'yo ana o'shanday tarixiy voqealar bo'lmayotgandek tuyulishi mumkin. Biroq jiddiy o'ylab ko'radigan bo'lsak, mara shu tinchlikning, osoyishtalikning ta'minlanishi uchun chakana mehnat qilinyaptimi?

E'tibor bering:

Bu o'rinda gap faqat chegaralarimizda sergak turgan askarlarimiz, ichki va tashqi xatarlarning oldini olishga mas'ul harbiylar mehnati va zahmati haqidagina ketayotgani yo'q. Yurtning tinch o'tgan har bir kunida o'z kasbini sidqidildan ado etayotgan har bir insonning hissasi bor, deb bermalol aytish mumkin.

Chunki fidoyi o'qituvchining shogirdlariga yaxshi ta'lim-tarbiya berishi ham, quruvchilarning uylarni sifatli va mustahkam qilib qurishi ham, uchuvchining samolyotni mohir boshqarib, yo'lovchilarni manzilga eson-omon etkazishi ham, aslida, o'sha kunning tinch o'tishiga munosib hissa bo'lib qo'shiladi. Mana shularni nazarda tutgan shoir, quyidagi xulosaga kelar ekan, unga qo'shilmay sira iloji yo'q:

Yurtimizning tinchgina o'tgan har kuni
Mislsiz tarixiy voqea asli.

Agar Anvar Obidjonning "Yer" deb nomlangan she'riga ham mana shunday sinchkovlik bilan yondashib tahlil qilishga harakat qilsangiz, undan olam-olam mazmun kashf etishingiz aniq, aziz o'quvchi.

1. Anvar Obidjonning shoir bo‘lib yetishishiga hayotda ko‘rgan-kechirganlari ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkinmi? O‘ylab ko‘ring.
2. Shoir-yozuvchilar ijodida Vatan mavzusi muhim o‘rin tutishiga sabab nima, deb o‘ylaysiz?
3. *Kulib turgan munchoqko‘z bola*
“*Tinchlik*” so‘zin solar yodingga
misralari ma’nosini sharhlashga harakat qiling.
4. Shoir “Vatanjon” she’rida: “*Sen o‘zing otamsan, sen o‘zing – bolam*” deganda nimalarni nazarda tutadi?
5. Nima uchun “*Tutmoqlikdan ko‘ra nayzaga qalqon, Tinchning mo‘rt shishadek asramoq qiyin*”? O‘ylab ko‘ring.
6. “*Ichikamiz yozga faqat qish fasli*” deganda shoir nimaga ishora qilmoqda?
7. “Yer” she’rining o‘qituvchingiz yordamida tahlil qilinishida faol ishtirok eting.

Anvar Obidjonning darslikda berilmagan she’rlaridan birini yod oling va sinfda o‘qib bering.

Mustaqil o‘qish uchun

Anvar Obidjon

ODAM BO‘LAMAN

– Kezaman ko‘p joylarni
Moy tomchigan kiyimda.
Ba’zan kitob titkilab,
Dam olaman uyimda,
Men shofyor bo‘laman, dada.
– Mayli...

– Hayinchakda akamdan
Ancha baland uchaman.
Katta bo‘lsam, yaxshisi –
Borib oyni quchaman,
Men fazogir bo‘laman, dada.
– Ixtiyoring...

– Chalg‘itaman maydonda
Bolalarning ko‘pini.
Kecha bitta tepishda
Teshdim Norning to‘pini,
Men futbolchi bo‘laman, dada.
– O‘h-ho‘, o‘ho‘-o‘ho‘v...

– Kesvolibdi barmog‘in
O‘tgan kuni Mira’zam.
Qotib qoldi yarasi
Jindekkina tuz sepsam,
Men do‘xtir bo‘laman, dada.
– Yomonmas...

– Tag‘in o‘ylab ko‘raman,
Hammasi ham yaxshi ish.
Faqat yalqov bo‘lmayman,
Hecham tortmang Siz tashvish,
Men... odam bo‘laman, dada.
– Balli, azamat!

BAHROMNING HIKOYASI

Zo‘r tovug‘im bor edi
Semiz va sergap.

“Yapaloq” deb men unga
Qo‘ygandim laqab.

Tuxum tug‘ib berardi
Har kuni oppoq.
Shu tufayli u bilan
Yashardik inoq.

Ammo, so‘nggi paytda u
Bo‘pqoldi ayyor.
Tuxum desang, yuz burar,
Don sochsang – tayyor.

«Dangasa!» deb kecha sal
Qilgan edim do‘q.
Bugun ko‘rsam, katakda –
Tovuqqinam yo‘q.

«Yapaloq»ni qidirdim,
Chaqirdim rosa.
Nahotki, u arazlab
Ketvorgan bo‘lsa?

Katagida qolibdi
Faqat bitta pat
Va oydinda yozilgan
Aji-buji xat:
«Menga juda mehribon,
Shirinso‘z eding.

Doim suyib, erkalab
Tuxumim yerding.

Seni do‘st deb yurardim,
Tushundim bugun, –
Faqat oshna ekansan
Quymoqlar uchun.

Tuxumni ham berardim,
Kutmading picha.
Qo‘pol so‘ylab, ayniqsa,
Ranjitding kecha.

Garchi sendan ayrilmoq,
Bo‘lsa ham og‘ir,
Qaror qildim bosh olib
Ketmoqqa oxir.

Chunki do‘st deb yurgani
Tamagir chiqsa,
Hatto, oddiy tovuq ham
O‘ksinarkan ja...

Endi boshqa joylarda
Solaman dovrug‘.
Seni eslab yurguchi:
«Yapaloq-tovuq».

...Mendan bitta iltimos,
Bolalar, sizga,
«Yapaloq»ni ko‘rsangiz,
Qaytaring tezda.

Qaytsa, chin do‘st bo‘lardim,
So‘zlardim sizlab.
Kechirim ham so‘rardim
Patlarin silab.

AVTOQISHLOQ

(Fantastik she‘r)

Avtoqishloq quribdi
Og‘aynimiz Temirjon.
Mo‘jizaki,
Bundayni –
Ko‘rmagandim hech qachon.

Qishloqchaga kiriboq
Bo‘lib qoldim juda lol.
Qaysar avtobolani
Koyir edi avtochol:

– Shoshmay turgin,
Hammasin –
Aytay avtodadangga.
Qachon aql kiradi
Qavoq avtokallangga?

Surishtirsam sababin,
Bola ekan ja bevosh.
Cholning avtotovug‘in
Cho‘loq qipti, otib tosh.

Sal narida uchratdim
Qo‘rqoq avtomushukni.
Xushomad-la moylar u
Eski avtokuchukni.

Avtomoldan sut sog‘ar
Avtokampir chelaklab.
Avtoovchi dasht kezar
Avtoitni yetaklab.

Ustaxona ochibdi
Guzarda bir avtoot,
Avtoqo‘y der:
– Menga ham
Dum yasab ber shu zahot.

Avtoxachir – navbatda,
Bo‘yatarmish u yolin.
Avtoechki, chamasi,
Almashtirar soqolin.

Avtosichqon chiyillar,
Tishi utmay turshakka.
Avtoho‘kiz so‘z qotar
Qari avtoeshakka:

– Ko‘rindimi yaylovda
Mening avtobuzog‘im?
– Qattiq gapir, akasi,
Zanglab qopti qulog‘im.

Avtoari chaqdi, deb,
Avtoqizcha yig‘lar ho‘ng,
Avtoko‘zin o‘ynatib,
Avtoqarg‘a titar go‘ng...

Bolakaylar kechiring,
Aytolmadim uyog‘in.
Chunki,
Avtoruchkamning
Tugab qoldi siyohi.

Foydalanilgan asosiy manba:

Anvar Obidjon. Tanlangan she‘rlar. 2 kitob. - T.: “Sharq”. 2014.

Nodar DUMBADZE

(1928 – 1984)

Gruzin xalqining ardoqli adibi Nodar Dumbadze asarlarida ifoda etilgan ezgulik, insonparvarlik, adolatsevarlik, xalqqa muhabbat tuygʻulari uni boshqa xalqlar oʻquvchilari uchun ham suyukli yozuvchiga aylantirgan.

Yodingizda tuting:

Nodar Dumbadzening oʻnlab hikoyalari, «Kukaracha» qissasi, «Oq bayroqlar», «Abadiyat qonuni» singari romanlari mohir tarjimon Nizom Komil tomonidan ona tilimizga oʻgirilgan.

«Abadiyat qonuni» asari asosida oʻzbek sanʼatkorlari tomonidan yaratilgan koʻp qismli videofilm namoyish etilgach, bizning yurtimizda adib ijodiga qiziqish yanada kuchaygan.

Nodar Vladimirovich Dumbadze 1928-yilning 14-iyulida Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida tugʻilgan. Yozuvchining ilk hikoyalar toʻplami «Qishloq bolalari» nomi bilan 1958-yilda chop etilgan. Uning dastlabki yirik asarlari «Men, buvim, Iliko va Illarion» qissasi 1960-yilda, «Quyoshni koʻryapman» nomli romani esa 1962-yilda yaratilgan. Yozuvchining bu asarlarida Ikkinchi jahon urushi yillaridagi gruzin qishloqlaridagi ogʻir va mashaqqatli hayot manzaralari, bir-biriga oʻxshamaydigan taqdir egalari obrazi yorqin aks ettirilgan.

Adib zamonaviy mavzulardagi asarlarida insonlarning bir-biriga munosabatidagi odamiylik, oqibat singari fazilatlarni ulugʻlaydi. Uning 1967-yilda yozilgan «Quyosh kechasi», 1972-yilda chop etilgan «Oq bayroqlar» romanlari bunga misol boʻla oladi.

Nodar Dumbadzening 1978-yilda yaratilgan «Abadiyat qonuni» asari nafaqat Gruziyaning oʻzida, balki koʻplab boshqa yurtlarda ham izlab topib oʻqiladigan asarlar qatoridan joy oldi. Bu romanda insonning hayotdagi oʻrni, undan talab etiladigan fidoyilik, halollik, vijdonlilik, adolatparvarlik xususiyatlari toʻgʻrisida keng mushohada yuritilgan. Adibning aksariyat asarlaridagi voqea-hodisalar, insonlar taqdiri oʻzining murakkabligi bilan birga samimiy yumori bilan ham oʻquvchi yodida qoladi.

Nodar Dumbadze asarlaridagi gʻoya va maʼnolar bizning koʻnglimizdan joy olishining yana qator sabablari bor, albatta.

Yodingizda tuting:

Gruzinlar ham xuddi oʻzbek xalqidek oʻz ona diyorlarini behad sevadilar. Qadim anʼanalarga sodiqlik, har qanday qiyin ahvolda ham Vatanni tashlab ketmaslik, yoshi ulugʻlarni eʼzozlash singari insoniy koʻnikmalar har ikki xalqqa birdek xos.

Endi yozuvchining mashhur hikoyalardan birini biroz qisqartirilgan holda oʻqib chiqaylik.

«HELLADOS»

(Hikoya)

Yanguli – suxumilik grek Xrista Aleksandridining oʻgʻli. Choʻpday ozgʻin, yelkalari turtib chiqqan, qirraburun, koʻzlari charosdek qop-qora, qoʻllari uzunligidan tizzasiga tushib turadigan oʻn toʻrt yoshli bu bola yon-atrofdagi tengqurlari uchun naqd Azroilning oʻzi edi.

Yanguli otasi bilan Venetsian koʻchasida, Chalbash daryosining boʻyida yashardi. Onasini eslolmaydi – chaqaloqligidayoq yetim qolgan. Ota-bolaning bor-yoʻq davlati bir parcha tomorqa, bittagina sigir va eshakdan iborat. Oshkoʻk, sut-qatiq sotib kun koʻrishadi.

Yanguli hech qayerda o‘qimasdi. Otasining yumushlariga qarashar, ahyon-ahyon eshakda qo‘shnilarga sut-qatiq tarqatar edi...

O‘n to‘rt yoshli bu zolim Venetsian ko‘chasida istiqomat qiluvchi barchaning ustidan, jumladan, xolavachcham Koka ustidan ham tanho hukmronlik qilardi.

...Bizning tanishuvimiz o‘ttiz sakkizinchi yilning kuzlarida boshlangan.

...Temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda, odatdagidek, Yangulining to‘dasi uymalanardi. Beixtiyor boshim o‘sha tomon og‘di – hozir uyga borishdan nima foyda! Bolalarga yaqin qolganda qadamimni sekinlatdim-da, atayin engashib, botinkamning iplarini titkilay boshladim.

– He-ey, skripka!

Yangulining ovozini darrov tanidim.

– Nima deysan?

– Bu yoqqa kel!

– Ishing bo‘lsa, o‘zing kel!

Yanguli o‘zidan ham battar taajjublangan o‘rtoqlariga bir qarab qo‘ydi-da, asta men tomonga yura boshladi.

– Kimligimni bilmaysanmi hali? – deb so‘radi u kishining g‘ashiga tegadigan bir ohangda.

– Bilaman, – dedim ko‘zlariga tik qarab.

– Bo‘lmasa, nega chaqirganda kelmaysan?

– Kim bo‘psan meni chaqiradigan? – dedim yana bepisandlik bilan, ammo har ehtimolga qarshi skripka solingan g‘ilofni yerga qo‘ydim.

Yanguli o‘yinni ham unutib, bizni qurshab olgan bolalarga bir-bir qarab chiqdi.

– Yanguli, kimligingni bir ko‘rsatib qo‘y! – dedi bolalardan biri.

– Sol, Yanguli! – deya qo‘shimcha qildi ikkinchisi.

– Bir shapaloqqina! – deb maslahat berdi uchinchi bola.

– Oldin zo‘rligini bir ko‘raylik-chi! – Yanguli shunday deb, yuzimni bir siypalab qo‘ydi.

- Qo‘lingni tort! – baqirdim unga.
- Ol-a! – deya hayron bo‘ldi Yanguli.
- Uni qaranglar-a!
- Papirosni chiqaz! – dedi Yanguli birdan qo‘lini cho‘zib.
- Chekmayman!
- Pulni ol!
- Pulim yo‘q.
- Cho‘ntaklaringni ag‘dar!
- O‘zing ag‘dar!

Bolalar pichirlasha boshlashdi. Yanguli dovdirab qoldi, ammo darrov o‘zini bosib, skripkaga qo‘l cho‘zdi.

- Tort panshaxangni! – deb baqirdim skripka ustiga engashib.
- Lekin Yanguli o‘zg‘irlik qildi – g‘ilofni ochib, asbobni menga uzatdi.
- Qani, birorta kuy chalib bolalarni xursand qilgin-chi!
 - Chalmayman!
 - Nega bo‘lmasa bu daxmazani ko‘tarib yuribsan? Esi yo‘q eshakmisan?

- Ber skripkani!

Yanguli asbobni orqasiga yashirib, bir qadam tisarildi.

- Petya, Fema, Kurlik, Pancho, Tena! Umlaringizda skripka ovozinı eshitganmisizlar? – dedi u bolalarga murojaat qilib. Ular baravariga chuldirashdi.

- Radiodan eshitganman! – dedi Petya.
- Bo‘laqol, Yanguli, bir ko‘rsatib qo‘y!

Skripkamning ovozini hammadan oldin o‘zim eshitdim: Yanguli qulochkashlab turib skripka bilan boshimga tushirdi.

«Zi-i-ng... qars...» etgan tovushdan so‘ng asbob ikkiga bo‘lindi. Uning qorni, xuddi shartta chopib tashlangan qo‘lday, nozik simlarga osilgancha lapanglab turardi.

Bolalar xaxolab yerga dumalashdi.

Yuragim go‘yo to‘xtab qolganday bo‘ldi, miyamga qon urildi, quloqlarim bitib qoldi. Men hech narsani eshitmas, sezmas edim, faqat qornini changallab kulayotgan bolalarni, pachoq bo‘lgan

skripkani va Yangulining turtib chiqqan ozg'in iyagini ilg'ardim, xolos. Birdan bor kuchim bilan ana shu iyak ostiga musht soldim.

Es-hushimni yig'ib olganimda Yanguli ko'prik ustida o'tirar, menga hayratomuz tikilgancha o'ng qo'li bilan iyagini ishqalar edi. Bolalar churq etishmasdi.

Shartta burilib, uyga jo'nadim.

O'sha kuni kechqurunoq qo'shnimiz va Yangulining o'ng qo'li hisoblanmish Petya majaqlangan skripka bilan g'ilofni uyimizga olib kelib, ostonaga tashladi-da, quyonni survordi.

Fig'oni falakka chiqqan xolam avval Petyani, so'ng Yanguli Aleksandridini, oxirida o'zimni bisotida bor yomon so'zlar bilan qarg'ashga tushdi:

– Ha-a, yer yutsin seni, Petya kasofat!.. Iloyim, bo'yginang go'rda chirisin!.. Sen ham bir, ko'katfurush otang ham bir! Senlar skripkaning qadriga yetasanlarmi? Paganinimi, Stradivarimi, arrakashmi – senlarga baribir!.. Eng avval sening go'shtingni qiymalash kerak edi, Yanguli Aleksandridi! Hayf senga musiqa! Eshakning hangrashini eshitib katta bo'lgan bola musiqani tushunarmidi?! Hammasiga uyimdagi yangi bezori aybdor! Mana shuni oyog'idan osish kerak! O, opajonim Aniko! O'zimning tashvishim yetmayotuvmidiki, yana manavi g'urbatni boshimga balo qilib tashlab ketding-a! Nima gunoh qildim, ey Parvardigor!..

O'sha kuni musiqa olamidagi sarguzashtlarimga nuqta qo'yildi. Hayotimda yangi davr – yashash uchun kurash davri boshlandi...

Ertasi kuni Yanguli bilan Petya bizni maktab darvozasi oldida qarshi olishdi...

Yanguli qora satin ko'ylagini yechdi. Keng, tarang ko'kragini ko'rib, seskanib ketdim. Bu ham mayli, chap to'shining ustiga ko'kish rangda naqshlangan lotin harflaridagi yozuv meni negadir butkul dovdiratib qo'ydi: «Hellados».

Yanguli Petyaga grekchalab bir nimalar dedi. Petya miq etmadi.

Yanguli yana takrorladi. Petya istamaygina ikkala cho'ntagidan ikkita kattakon toshni chiqarib, bir chetga uloqtirdi. Yanguli Kokaga

qaradi. Koka shosha-pisha qoq-quruq cho‘ntaklarini ag‘darib ko‘r-satdi.

– Boshladik! – dedi Yanguli.

– Boshladik! – dedim men ham.

Olishuv ikki-uch minutgina davom etdi.

Men mushtlarimni tugib, Yanguli esa besh panjasi bilan urardi. Men urganda ovoz chiqmas, ammo Yanguli har tushirganda atrofdan qarsillagan aks sado kelardi. Petya Yanguliga grekchalab dalda berar, Koka esa menga gruzinchalab bidirlar edi:

– Kalla qil, Jamol, kalla qil!

Mushtlashganda kalla qilish nimaligini o‘zim ham bilaman, biroq Yanguliga yaqinlashib bo‘lmayotgan edi: uning chayir, terlagan gavdasi har gal sirg‘alib qo‘limdan chiqib ketaverardi.

Yana bir qarsillagan tovush eshitildi-yu, burnimdan tizillab qon otildi. Qonni artgunimcha Yanguli tag‘in bir marta tushirdi; natijasi shu bo‘ldiki, kecha xuddi Yanguli ag‘darilganday gup etib yerga quladim, faqat bitta farqi bor: hozir men turadigan holdaman, ammo Yanguli kecha o‘rnidan turolmagan edi.

Nima bo‘lganda ham bugungi olishuvning yakuni ma’lum: men yutqazdim. Yanguli biroz kutib turdi, mushtlashishni davom ettirish niyatim yo‘qligiga ishonch hosil qilgach, shoshmasdan ko‘ylagini kiya boshladi. Nigohim yana ko‘ksidagi g‘alati so‘zga tushdi: «Hellados»...

Ertasiga maktabga bormadim – yuzimdagi shish va momataloqlarni davoladim. Uchinchi kuni temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda Yangulidan boshqa deyarli butun mahallaning bolalari to‘planib turganini ko‘rdik. Ular bizni hushtak va tahqirlar bilan kutib olishdi.

Yanguli amirona ishora bilan hammaning ovozini o‘chirdi, so‘ng bamisoli qabila oqsoqoliday o‘z qavmiga yuzlanib, tarixiy nutq irod etdi:

– Bolalar! Men, Yanguli Aleksandriddi, sizlar saylagan sardor, sizlarga, Venetsian ko‘chasining hur farzandlariga murojaat qilaman! Ro‘parangizda tbilisilik rangpar laqma bilan uning jiyani – vatan va qabila xoini, mishiqli Koka turibdi. Mana bu rangpar kelgindi

bizning mehmondo'stligimiz va muruvvatimizdan bahramand bo'lish o'rniga, Xudo siylagan yerimizni, dengizimizni, jamiki daryolarimiz, oltin va kumushlarimiz, o'tloqlarimizni o'ziniki qilib olmoqchi...

– Bas qil maynabozchilikni! – dedim uning gapini bo'lib. – Mushtlashamiz!..

... Bugungi olishuvimizga faqat eshak shohid bo'ldi. Mushtlashish uzoq davom etdi. Har qancha urinmayin, Yanguli o'zg'irlik qildi – birinchi zarbani u berdi. Men yiqilmadim, faqat chayqaldim, xolos. Ikkinchi marta hamla qilganida chaqqonlik bilan gavdamni orqaga tashladim, qo'li burnim yonidan shuvullab o'tib ketdi. Ammo u shu qadar shiddat bilan quloch otgan ediki, muvozanatini yo'qotib, munkaygancha bir qadam oldinga tashladi. Shunda... Ho' o'sha birinchi bor mushtlashganimizda bo'lganiday, ozg'in iyagi o'ngimga kelib qoldi. Men ham o'sha iyak ostiga qattiq musht soldim. Yanguli yiqildi, bir muddat qimir etmadi.

Biz bir-birimizga uzoq tikilib qoldik. Pishillab nafas olayotganimizni har ikkalamiz ham eshitib turardik. Men Yangulining yana hamla qilishini kutardim, ammo, taajjubki, mushtlashishga menda na xohish, na kayfiyat qolgan edi. Biroq endi hech qachon Yanguli menga zo'ravonlik qilolmasligini ham bilib turardim.

– Bas! – dedi Yanguli kutilmaganda.

– Bo'pti! – Men ham rozi bo'ldim. – Lekin ertaga bolalarning oldida mushtlashamiz! – deya qo'shib qo'ydim har ehtimolga qarshi.

– Keragi yo'q. Zo'r bola ekaningni bolalarga o'zim aytaman. Lekin bilib qo'y, birinchilikni senga bermayman!

– Keragi ham yo'q!

– Xohlasang, ikkinchi bo'laqol.

– Menga hech narsa kerak emas! Sening yo'ling boshqa, mening yo'lim boshqa! – Men ketishga chog'landim.

– To'xta! Bunaqasi ketmaydi. Har kuni mushtlashavermaymizku, axir. Ke, kelishvolaylik: ertadan boshlab faqat so'kishamiz. Kim qoyillatsa – o'sha g'olib!

– Mayli, roziman...

Mana, yana bolalar qurshovidamiz. Bu gal o‘rtamizda dahanaki jang avjga chiqqan.

– Jamol – eshakmiya!

– Yanguli – ko‘katfurush grek!

– Tbilisilik mishiqli!

– Eshakboqar!

– To‘ng‘iz!

– Chirigan bodring!

– Toshbaqa!

– Itbaliq!

– Meduza!

– Ovsar!

– Paganini!

Bisotimdagi haqoratbop so‘zlar tugadi. Yanguli kutib turardi – navbat meniki edi.

– Bo‘laqol, yutqazasan! – deb turtkiladi Koka.

– Menda boshqa yo‘q!

– Onasiga o‘t!

– Yo‘q, onani aralashtirib bo‘lmaydi!

– Shenı deda vatiıe, degin! Uyat joyı yo‘q buni!

– O‘rischasiga nima degani?

– Sen gruzinchasiga aytaver! U baribir tushunmaydi! – Koka holjonimga qo‘ymasdi.

– Yanguli, sheni deda vatiıe! – gruzinchalab shunday dedim-u javobini jon hovuchlab kutib turdim.

– Imana su ine prostikasa ineka, Jamol!

Bu hol yarim yilcha davom etdi. So‘ng ehtiroslarımız asta-sekin so‘ndi. Ikkalamizning ham haqorat repertuarimizda bitta-yu bitta jumla qoldi, har uchrashganimizda men: “Sheni deda vatiıe, Yanguli!” – derdim, u bo‘lsa: “Imana su ine prostikasa ineka, Jamol!” – derdi.

Oftob charaqlab turardi. Koka ikkalamiz maktabdan qaytardik.

Temiryo‘l kesib o‘tiladigan joyda, odatdagidek, Yanguli o‘rtoqlari bilan ivirsib o‘tirardi. Meni ko‘rdi-yu shartta o‘rnidan turib istiqbolimga yura boshladi.

– Yanguli, sheni deda vatire! – deya o‘zg‘irlik qildim men.

U to‘xtab, ma’yus nigoh bilan uzoq tikilib turdi.

– Sheni deda vatire, Yanguli! – deb takrorladim yana.

Yanguli boshini egdi, keyin burilib, asta... uyi tomon keta boshladi.

Men dong qotib qoldim.

– Ko‘rdingmi quyon bo‘lganini?! Endi xo‘jayinlik qilolmaydi! – dedim Kokaga.

– Yo‘q, endi boshlandi! – Koka miyig‘ida kulib qo‘ydi.

– Qanaqasiga?

– Shunaqasiga-da. U seni yengdi, Jamol!

– Nega so‘kinmadi bo‘lmasa!?

– Kecha oyingni surishtirgan edi: kim, qayerda... Men nima deyin... Shunaqa, shunaqa... Haligi... Yo‘q... O‘lgan, dedim. Shuning uchun ham so‘kmadi-da seni...

G‘alati bo‘lib ketdim.

– Ahmoq, ovsar! Nega kecha shuni menga aytmading?

– Qaydam...

– Yanguli! – deb qichqirdim orqasidan. Ammo u ancha uzoqlashib ketgan, ovozimni eshitmasdi. Yo eshitsa ham eshitmaganga oldimi...

Shu ondan boshlab Yanguli o‘n baravar ulg‘ayganday bo‘ldi mening nazarimda. Oramizda g‘animlik bo‘lmaganidek, yaqin do‘st ham bo‘lolmadik u bilan. Uchrashib qolganimizda bir-birimizga jilmayib, qo‘l silkib qo‘yardik, xolos. Ahyon-ahyon, otasining o‘rniga uyimizga sut yoki qatiq olib kelganida uch-to‘rt og‘iz gaplashardik. Shunda ham suhbatimiz sut-qatiqning bahosi-yu eshakdan nariga o‘tmasdi.

O‘sha kuni Yanguli sut opkeldi. Hovlida unga ko‘zim tushdi-yu... taniyolmay qoldim. Basharasi momataloq bo‘lib ketgan edi.

– Nima bo‘ldi? – deb so‘radim ajablanib.

Aql bovar qilmasdi – bu atrofda Yanguliga kim qo‘l ko‘tarishi mumkin?! Yoki birorta kattaroq yoshdagi odamning ishimikan bu?

- Hech narsa! – dedi u chetga qarab.
- Aftingni bir qaragin...
- Hechqisi yo‘q! – deya jilmaydi u.
- Kim ekan u mushtumzo‘r?!
- Otam!
- Otang?
- Otam.
- Nima gunoh qiluvding? – deya uning shishib ketgan chakkasiga avaylab qo‘limni tekkazdim.
- Sababi bor-da...
- Nima ish qilib qo‘yding?
- Uch kundan keyin Suxumiga Gretsiyadan paroxod keladi. Bu yerlik greklar Elladaga qaytishyapti. Otam ham...
- Xo‘sh, nima qipti?
- Ketmoqchi emasman... Otamning gapiga qaraganda, bizning vatanimiz, ona tuprog‘imiz o‘sha yerda... Bizni ajdodlar ruhi chaqirayotganmish, bu nidoga quloq solish shart emish...
- Nega birga ketmoqchimassan? – deb so‘radim astoydil taajjublanib.

Yangulidan ancha vaqtgacha sado chiqmadi.

- Qandoq tushuntirsamikin... – deya gap boshladi u nihoyat. – Onam yo‘q, hatto eslolmayman ham. Otam uzzukun tomorqada yoki tirikchilik tashvishida... Men ko‘chada, Venetsian ko‘chasida katta bo‘ldim... Mening vatanim, mening Elladam bu – Suxumi, ko‘cha, Chalbash; bu – Koka, Petya, Kurlika, Fema, Qora dengiz, ko‘prik... – U bir yutinib olib, davom etdi: – Bu – Mida... Qolaversa, sen...

Midaning ismini mening oldimda Yanguli birinchi marta tilga olayotgan edi. Ammo men Mida – bir abxaz kishiga turmushga chiqqan grek ayolining qizi ekanini, Suxumida undan go‘zal qiz yo‘qligini, Yanguli uni yaxshi ko‘rishini bilardim.

- Tushundingmi endi?

A‘zoyi badanim jimirlashib ketdi. Bunaqa so‘zlarni umrimda birinchi marta eshitayotgan edim.

– Bu nima bo‘lmasa? – Men Yangulining ko‘kragini ochib, baland ovozdada o‘qidim: – Hellados.

– Bu – naqsh, Jamol. Vatan – ichkariroqda, naq yurakning o‘zi-da! – Yanguli qo‘lini ko‘ksiga qo‘ydi.

O‘pkam to‘lib, tomog‘imga achchiq bir narsa qadaldi, unga yana bir nimalar demoqchi edim-u, ammo Yanguli eshagini no‘xtasidan yetaklab hovlidan chiqib ketdi...

Suxumiliklar o‘zlari bilan et-tirnoq bo‘lib ketgan qadrdonlari – greklar bilan xayrlashishardi. Greklar allaqachon nuqraday oppoq «Poseydon» kemasiga chiqib olishgan, o‘sha yerdan turib qo‘l silkishar, grekcha, ruscha, gruzincha, armancha lafzda bir nimalar deb qichqirishar edi.

Men bolalarga qo‘shilib, sohildagi panjara devorga qapishgancha, nigohim bilan Yangulini izlay boshladim. Va uni topdim. Egnida o‘sha o‘zi yoqtiradigan oldi ochiq qora satin ko‘ylak.

– Yanguli, Yanguli! – deya qichqirishga tushdim qo‘l silkitib. Yanguli kuzatuvchilarga uzoq, juda uzoq razm soldi va birdan meni ko‘rib qoldi. Ikkala qo‘lini baland ko‘tarib, nido berdi:

– Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!

U grekcha nimadir deb baqirdi-yu, ammo menga qo‘shiq aytganday tuyuldi. Tag‘in shu narsani sezdimki, nazarimda, kemadan qochib ketmasin debmi, otasi uni bilagidan mahkam ushlab turardi. Yana uning qo‘shig‘ini eshitishga, yana unga mo‘ltirab turishga bardoshim yetmadi. Kemaga ters o‘girildim-da, yig‘lagancha uyga jo‘nadim.

Oradan bir kun o‘tib, Kelasuri daryosining quyilish joyida dengiz to‘lqinlari bir bolaning jasadini sohilga chiqarib tashlabdi. To‘g‘rirog‘i, uni keksa baliqchilar suvdan tortib olib, qumga yotqizishibdi. So‘ng murdaning kimligini aniqlash uchun shu atrofda o‘ynab yurgan bolalarni chaqirishibdi.

Marhumning basharasi shu qadar dabdala bo‘lib ketgan ekanki, uni hech kim tanimabdi.

Uni men tanidim. Chap to‘shining ustidagi «Hellados» degan sehrli yozuvni ko‘rgandan keyin tanidim.

Nafasimni ichimga yutgancha sohildan, so‘ng temiryo‘l bo‘ylab, keyin Venetsian ko‘chasidan to‘xtovsiz yugurib, telbalarcha uyga otilib kirdim.

– Ha, nima bo‘ldi?! – Xolamning kapalagi uchib ketdi.

– Nina xola... Yanguli qaytib keldi...

So‘ng xolamning oldida cho‘kkalab, oyoqlarini quchoqlagancha ho‘ngrab yig‘lab yubordim...

«HELLADOS» HIKOYASI HAQIDA

Mana, aziz o‘quvchi, Nodar Dumbadze tomonidan yaratilgan bu nodir hikoyaning naqadar ta’sirli ekaniga o‘zingiz amin bo‘ldingiz. Siz-u biz har kuni ishlatadigan oddiy so‘zlar iste’dod kuchi bilan qanchalar ma’no kashf etishi, rang taratishi chindan ham mo‘jiza emasmi? Bu hikoyani o‘qiguningizga qadar dunyoda Yanguli degan bola, uning o‘ziga xos hayoti va qismati borligi to‘g‘risida mutlaqo bilmas edingiz. Endi esa bilasiz. Bilasizgina emas, balki bu bolani xuddi o‘zingizning akangizdek yaxshi ko‘rib ham qoldingiz. Uning o‘limi esa sizni qanchalar achintirdi.

E’tibor bering – Yanguli hech qayerda o‘qimagan, onasidan go‘dakligidayoq yetim qolgan, otasi bo‘lsa uzzukun tirikchilik tashvishlari bilan band. Bir qaraganda u – ko‘cha bolasi. «O‘tganning o‘rog‘ini, ketganning ketmonini olish» uning kasbiga aylanib qolgandek.

E’tibor bering:

Yanguli, garchi maktab, ustoz ko‘rmagan, ota-ona mehridan to‘la bahramand bo‘lmagan esa-da, uning tabiatan nozik ko‘ngli, mushohadaga moyil aql-u farosati bor!

Qarang, Jamol Yangulining onasi yo‘qligini bilardi, biroq Kokaning qistovi bilan (qolaversa, bolaligiga borib) uni onasini qo‘shib so‘kishdan o‘zini tutib turolmaydi. Yanguli esa Jamolning onasi o‘lganini eshitiboq, o‘z raqibini quchoqlab, undan uzr so‘rashga chog‘lanadi. Bugina emas, Yanguli otasining zo‘rligi bilan

Vatanini tark etyapti-yu, shu og‘ir holatda ham Jamolning ko‘nglini ko‘tarishni o‘ylaydi: «Jamol, ego agapo imana su! Jamol, oyingni yaxshi ko‘raman!»

Jamolning nazarida, Yangulining o‘z to‘dasi oldida so‘zlagan «tarixiy nutqi» maynabozchilikdan boshqa narsa emas. Lekin Yangulining birorta gapi yo‘liga aytilgan emas. U chindan-da o‘zi va to‘dasidagi bolalarni vatanning «hur farzandlari» deb biladi. U rostdan ham Gruziya yerini, dengizini, jamiki daryolarini, oltin-kumushlari-yu o‘tloqlarini o‘ziniki deb hisoblaydi!

Yodingizda tuting:

Demak, insonda o‘zligini tanitgan makon, sadoqatli do‘stlar o‘rttirgan go‘sha, har qarichi ko‘zga to‘tiyo zamin, eng pokiza hislari tug‘ilgan onlar Vatan degan tuyg‘uni paydo qilar ekan-da. Demak, chin vatanparvar bo‘lmoqlik uchun muayyan millat vakili bo‘lishning o‘zi yetarli emas ekan-da.

Yanguli fojiasida uning otasini ayblashga ham shoshilmaslik kerak. Otani ham tushunish lozim. U ham o‘z Vatanini Yangulidan kam sevmaydi. Faqat uning vatani boshqa – Gretsiya – Ellada! Uni chindan ham o‘zi voyaga yetgan yurtda ajdodlar ruhi chaqirmoqda. U ham bolalikdagi do‘stlariga, xotiralariga, ilk muhabbatiga guvoh bo‘lgan go‘shalarga talpinadi. Uning ham bu sog‘inch-u talpinishlarga haqqi bor!

Hikoyachi Jamol ham, garchi hali yosh, o‘yinqaroq bolaligi o‘tib ketmagan bo‘lsa-da, o‘ziga xos xarakterga ega obraz. Uning o‘rnida boshqa bola bo‘lganida, balki Yangulidan ikki marta kaltak yeganidan keyin bu to‘daga bo‘ysunib ketardi.

Jamol esa bu «zo‘ravonlar»ga bo‘sh kelishni xohlamadi. Uning shu qat‘iyligi, jasurligi, o‘zini xor qildirib qo‘ymasligi, oxir-oqibatda «dushmanlari»ning do‘st bo‘lishiga, Yangulidek «zo‘ravon» e‘tirofini qozonishga olib keladi. Jamolning hozirga qadar o‘tkazgan

hayotidagi eng fojiali kun – qadrdoni Yangulining o‘limiga shohid bo‘lgan kun bo‘lsa, ajab emas.

Asarda Jamolni asrab olgan Nina xola unchalik ko‘p ishtirok etmaydi. Biroq bu zahmatkash ayolning kuyinib gapirishlari, asablari ancha tarang tortib qolganidan sezamizki, uning boshidan ham anchagina issiq-sovuqlar o‘tgan. Jamolning do‘sti Koka, Yanguli to‘dasining bir qancha a‘zolari obrazi haqida ham shu fikrni aytish mumkin. Bularning bari «Hellados» hikoyasida qator betakror inson xarakterlari yaratilganidan darak beradi.

Nodar Dumbadzening «Hellados» asarini sinchiklab o‘qib, undan yana talay ma’nolar topishingiz, ruhingiz va dunyoqarashingizni boyitishingiz mumkin.

E’tibor bering:

Ishonamizki, siz faqat bu asar yoki faqat qo‘lingizdagi «Adabiyot» darsligiga kirgan asarlar mutolaasi bilan cheklanib qolmay, mustaqil o‘qishga zo‘r berasiz, yangi-yangi kitoblardan olam-olam taassurotlar olasiz.

Bu maroqli mashg‘ulot sizning kelajakda chin INSON bo‘lib yetishuvingiz, o‘zingizdek inson bolasini tushunishingiz va go‘zal hayot kechirishingizda, albatta, asqatadi!

Savol va topshiriqlar

1. Nodar Dumbadzening ijodi to‘g‘risida nimalarni bilib oldingiz?
2. «Hellados» hikoyasida ilgari surilgan asosiy fikr nimadan iborat, deb o‘ylaysiz?
3. Sizning ko‘proq kimga o‘xshagingiz keladi – Yanguligami, Jamolgami, Petyagami yoki Kokaga?

4. Sizningcha, Yanguli bilan Jamol nimani talashishib bunchalik ko‘p urishishdi?
5. Yanguliga o‘xshagan bolalar sizning qishlog‘ingiz, mahallangizda ham uchraydimi? Ular rostdan ham Yanguliga to‘liq o‘xshasharmikin, buni yaxshilab o‘ylab ko‘ring.
6. Gruziya poytaxti Tbilisi shahrida Nodar Dumbadze tashabbusi bilan «Mziuri» – «Quyoshjon» nomli bolalar bog‘i barpo etilgan. Bu nimadan dalolat beradi?
7. Gretsiyaga yo‘l olgan «Poseydon» kemasida qanday voqea ro‘y bergan bo‘lishi mumkin?
8. Nodar Dumbadzening «Hellados» hikoyasidan olgan taassurotlaringizni uyda yozib keling va sinfdoshlaringizga o‘qib bering.

“Hellados” hikoyasi qahramonlari – Yanguli va Jamolga xos bo‘lgan umumiy va farqli jihatlar bilan jadvalni to‘ldiring.

Yanguli	Jamol	
Yanguliga xos jihatlar	Ikkalasining o‘xshash jihatlari	Jamolga xos jihatlar

Foydalanilgan asosiy manba:

N. Dumbadze. Abadiyat qonuni. – T.: «Sharq», 2004.

O'quv nashri

AHMEDOV SUNNAT, QOSIMOV BEGALI,
QO'CHQOROV RAHMON,
RIZAYEV SHUHRATILLA

ADABIYOT

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
5-sinfi uchun darslik

Uchinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2020

Muharrir
Badiiy muharrir
Rassom *Amina Egamberdiyeva*
Texnik muharrir va sahifalovchi *Oygul Fozilova*
Musahhihlar:

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011.

Bosishga ruxsat etildi 05.05.2020. Bichimi 70x90^{1/16}. «Times New Roman» garniturası.
Ofset bosma. Kegli 13,7; 11,7. Shartli bosma tabog'i 00. Nashriyot-hisob tabog'i 00.
Adadi 00. Buyurtma № 00.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41-uy.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, u yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.

